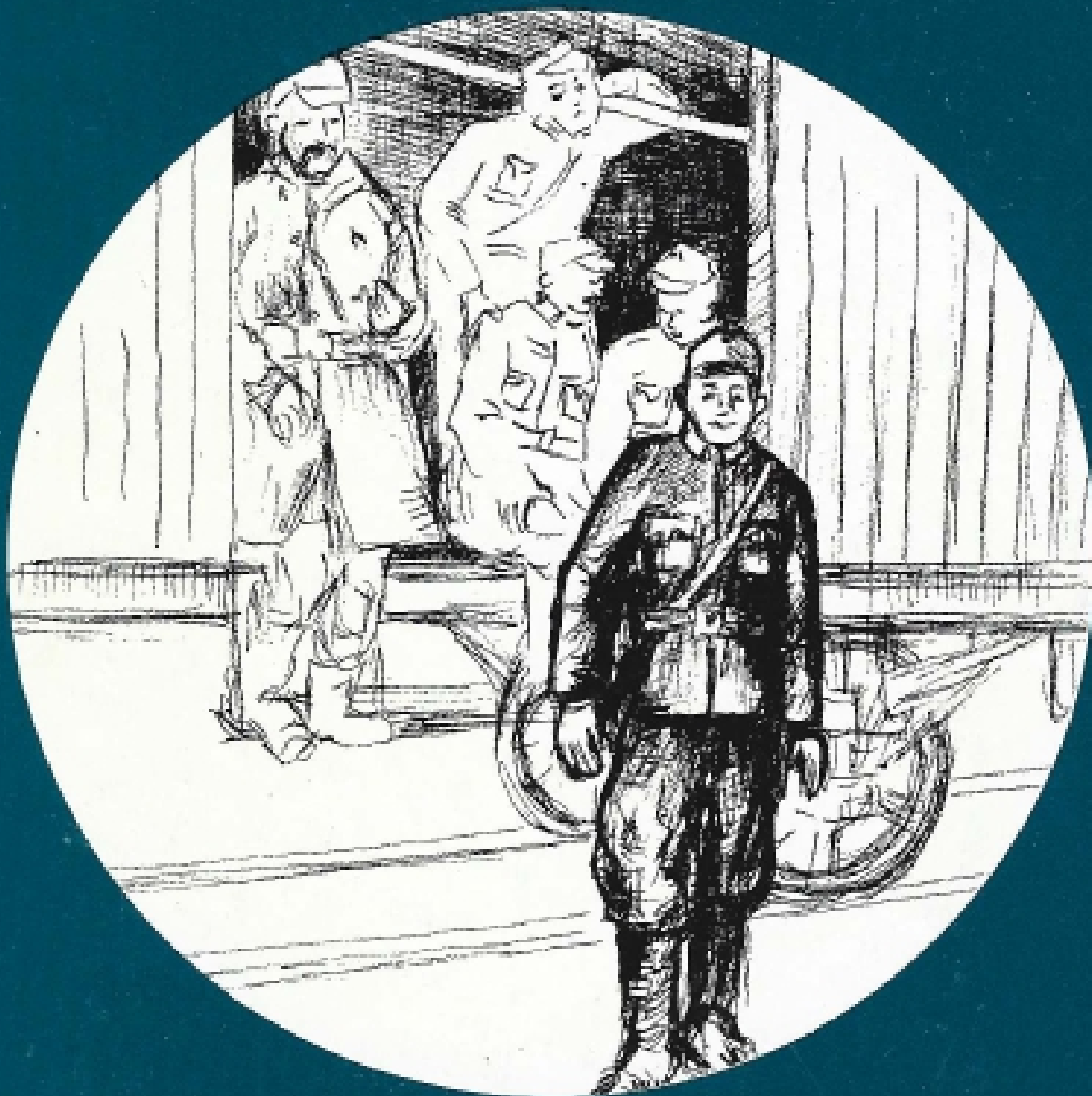

**KORSZERŐ TÖRTÉNELEM
ÉRETTSÉGIZŐKNEK ÉS FELVÉTELIZŐKNEK**

**GALÁNTAI JÓZSEF
HÁBORÚ ÉS BÉKEKÖTÉS
(1914–1920)**

GALÁNTAI JÓZSEF
HÁBORÚ ÉS BÉKEKÖTÉS (1914–1920)

IKVA, Budapest 1991

Korszerű történelem érettségizőknek
és felvételizőknek

Sorozatszerkesztő: Kertész István

Lektorálta: Diószegi István

© Galántai József

A fedélgrafikát készítette: Madár Eszter

A kézirat lezárva: 1991. február 1.

ELŐSZÓ

Elnyomás, osztályharc, a tömegek kizsákmányolása, elnyomottak lázadása, a diadalmas szocializmus mint az emberiség fejlődésének csúcspontja – ebből állna a történelem? Talán Madáchnak van igaza, amikor olyan érzést kelt olvasójában, hogy az emberiség históriája kudarcok sorozata? Az állam valóban az elnyomó osztály erőszakszervezete? Erőszakos, az emberre ránehezedő közhatalom? És ha az, akkor csakis ebben a vonatkozásban határozható meg? Akkor talán a besenyők meg az úzok voltak a boldog népek, amelyek el sem jutottak az államalapításig?

Megannyi kérdés, amely óhatatlanul felmerülhet abban a szerencsétlen diákban, aki az elmúlt évtizedek hazai történelemkönyveiből volt kénytelen tanulni, no meg abban a még kevésbé szerencsés tanárban, aki mondanivalóját kényszerült e tankönyvek tartalmához és szemléletéhez igazítani. Megannyi kérdés, amelyre csak lassan érkezik a kielégítő válasz, hála néhány tudományos ismeretterjesztő műhelynek, mint a TIT Szabadegyeteme vagy a História című folyóirat.

Az IKVA Könyvkiadó kiadványsorozatában olyan műveket jelentet meg, amelyek háttérinformációt nyújtanak a használatban lévő tankönyvek közölt adataihoz, ahol szükséges, helyre is igazítják az avult ténymegállapításokat, és ami a legfontosabb: új, korszerű történet szemléletet adnak közre a történelmi folyamatok jobb megértésére törekvők számára. Ilyen vonatkozásban a sorozatban megjelenő történelmi tanulmányok egyaránt hasznosak tanár és diák részére. A tanulmányokat úgy kell olvasni, hogy azok kiegészítik, sok esetben módosítják, de nem helyettesítik a történe-

lemtankönyveket. Azokkal együtt használva viszont megbízható, korrekt ismereteket adnak.

Az egyes tanulmányok egy-egy korszak történelmének modern feldolgozását nyújtják, s e feldolgozásokban a szerzőket egyetlen ideológia vezérelte csupán: a tudomány eredményeinek, a történelmi igazságnak feltétlen tisztelete. Azt nem mondhatjuk el, amit Tacitus írt sajátmagáról, hogy „harag és részrehajlás nélkül” írtunk. Hiszen ez egyrészt Tacitusra sem állt, másrészt egyikünk sem hasonlíthatja magát a római történetírás klasszikusához. Azonfelül valamennyi „harag” ezekből az írásokból is kisüt: harag a sematikus, konkrét és jobbára rossz politikai célok szolgálatába állított történetírással szemben.

Ezt a minket is vezérlő indulatot és a történelem igaz megismerését kitűző vágyat akarjuk átplántálni olvasóinkba, tanárokbá és diákokba egyaránt. A tanulmányokat kiegészítő kronológiák és szakirodalmi tájékoztatók még ennél is többre adnak lehetőséget: a nyert alapokon önálló továbbgondolásra, még több ismeret megszerzésére.

Végül is kinek ajánljuk e történelmi tanulmánysorozatot? Addig, amíg az új középiskolai tankönyvek nem jelennek meg, mindkinek, aki oktató vagy tanulói tevékenysége folytán a történelemmel mint tantárggyal foglalkozik. Ajánljuk azoknak, akik „csak” érdeklődnek a történelem mint tudomány iránt. Kiváltképp ajánljuk azonban azoknak *a most érettségizőknek vagy nemrég érettségizett tanulóknak, akik érettségi, illetve főiskolai vagy egyetemi felvételi vizsgára készülnek történelemből.* Ők az őskortól egészen napjainkig olyan történelmi áttekintést nyerhetnek, olyan jól használható ismeretek birtokába juthatnak, amelyek számottevő előnyt biztosítanak számukra a vizsgázók versengésében.

Érettségizők, felvételizők, diákok! A történelmi tanulmányok szerzői nevében hasznos és sikeres tanulást kívánok!

Dr. Kertész István
egyetemi docens,
a történettudomány kandidátusa,
a sorozat szerkesztője

I. rész

A HÁBORÚ

AZ IMPERIALIZMUS

A 19. század utolsó, s még inkább a 20. század első éveiben nemcsak politikusi fejtegetések és publicisztikai írások, hanem tudományos igényű és maradandó értékű elemzések is jelezték, hogy a kapitalizmus, amely a 19. század hatalmas civilizációs fejlődését ösztönözte, új, veszélyes tendenciákat hordoz. Különösen nagy figyelmet keltettek a neves angol liberális közgazdász és szociológus, *Hobson* és a német szocialista közíró, *Hilferding* munkái.

A Hobson, Hilferding és mások által leírt belső – a modern kapitalizmus újabb monopolista fáziséval összefüggő – gazdasági folyamatok által meghatározva és diktálva a hatalmak politikájában mind erőteljesebben kidomborodott az „impérium” építése, illetve a már meglévők kibővítése. „Most a saját nemzet világhuralmának biztosítása válik eszményképpé – írta 1910-ben Hilferding. A tőke meg akarja hódítani a világot, és minden egyes ország meghódításával újabb határt hódít meg, amelyen túl kell jutnia.” A 19. század utolsó évtizedeiben egymással hol vetélkedve, hol egyezkedve, a hatalmak elfoglalták a még „szabad” területeket és piacokat, s a századfordulótól az immár „felosztott” világban kezdetét vette az egymás birtokainak és érdekszféráinak elhódítását célzó szövetkezések és összeütközések korszaka. „A pénzemberek telhetetlensége a profitot hozó idegen területek megszerzésében, összefonódva az államférfiak politikai ambícióival, létrehozták a modern imperializmus gyűlékony elegyét” – írta Hobson 1921-ben, visszatekintve az immár megtörténtekre.

ANGLIA

Az akkori világ legerősebb hatalma, a kapitalizmus fellelegvára, Anglia a 19. század folyamán még biztosan őrizte világhatalmi pozícióját. Évszázadok véres harcai és sikeres szövetségekötései révén a szigetbirodalom megelőzte hagyományos ellenfeleit, Spanyolországot és Franciaországot. Noha a 19. század folyamán Anglia világbirodalmi pozícióját nem fenyegette veszély, megőrzése és kibővítése állandó harcban ment végbe. Ennek folyamatában gyakran éleződtek ki ellentétei Franciaországgal és Oroszországgal. Ám Anglia biztosan őrizte világhatalmi pozícióit, amely az akkori idők legfejlettebb gazdaságára és a tengerek feletti uralom vitathatatlanságára épült fel. De csak addig volt sebezhetetlen, amíg egy másik hatalom nem épít egy hasonló erejű flottát, vagy szárazföldi hadserege nem közeledik a legértékesebb gyarmataihoz.

A még „szabad” területek felosztásáért indított hajszában is Anglia bizonyult a legsikeresebbnek. Az angol imperializmus nemcsak a birodalom gyöngyszemének, India birtoklásának biztosításán fáradozott, hanem továbbépítésén is, az afganisztáni és perzsiai terjeszkedéssel. Noha Afrikában a legtöbb gyarmattal rendelkezett (Egyiptom, Szudán, Kenya, Rhodesia, Pretonia, Nigéria stb.), ennek továbbfejlesztéseként az afrikai birtokok észak–déli láncolatú összefoglalására törekedett. Az afrikai és ázsiai angol gyarmatok hatalmas ívet képeztek az Indiai-óceán körül, s a hozzájuk vezető legrövidebb út az Anglia által ellenőrzött Gibraltáron, Szuezi-csatornán, Ádeni-öblön át vezetett. Ennek a hatalmas gyarmatbirodalomnak teljes kiépítése és minden irányból érkező támadással szembeni megvédése volt az angol imperializmus célja.

Úgy tűnt, hogy e gyarmatbirodalom építése folyamatában jelentkező versenytársakkal, Franciaországgal és Oroszországgal szemben Nagy-Britannia biztosítani tudja pozícióit. A századforduló táján azonban új, dinamikusan fejlődő versenytársak jelentkeztek: az Egyesült Államok, Japán, Németország. Míg az Egyesült Államokkal és Japánnal sikerült az érdekek egyeztetése, illetve

elhatárolása, a kontinens közepén elhelyezkedő Németország nagyigényű törekvéseivel szemben egyre kevésbé. Németország erősödése és dinamikus fejlődése a 70-es, 80-as években nem zavar-
ta még az angol érdekeket, mi több Londonból úgy tűnt, hogy éppen ez biztosíthatja a kontinentális egyensúlyt, a „balance of power”-t, a Franciaországgal és Oroszországgal szembeni megfelelő erőt. Ily módon Anglia biztonsággal folytathatja a kontinens ügyeitől való távolmaradással is annak egyensúlyi helyzetben tartásának politikáját. A századforduló táján azonban a dinamikus német fejlődés olyan irányokat vett, amelyek már Anglia szempontjából is veszélyesnek tűntek. Egyrészt Németország gyors ütemben kezdte építeni hadiflottáját, másrészt a „Drang nach Osten” politikával a törökországi behatolást, illetve a közel-keleti előrenyomulást célozta meg. Az új körülmények között az angol imperializmus mindinkább legfőbb versenytársának tekintette a német imperializmust, és ennek ellensúlyozásaként felgyorsította hadiflottájának fejlesztését. Új, minden eddiginél hatásosabb hadihajótípus tervezését, majd építését kezdték meg. 1906-ban vízre bocsátották az első három *dreadnoughtot*, és további három épült. Új típusú csatacirkálókat is építettek, 1907-ben máris hármat bocsátottak vízre. Átcsoportosították – Németországra figyelve – az angol flottát, és az északi partokon Scapa Flow-nál új bázis építéséhez fogtak.

Ami a politikai lépéseket illeti, az angol kormány most közeledt korábbi fő ellenfeleihez, Franciaországhoz és Oroszországhoz. Létrejött előbb Franciaországgal, majd Oroszországgal a korábbi ellentétes kérdésekben az érdekek elhatárolása, az 1904-es angol–francia antant, s az 1907-es angol–oros antant. Ez ugyan nem jelentett katonai szövetséget, de olyan világpolitikai szituációt alakított ki, amelyben Anglia, Franciaország és Oroszország az egymás közti ellentéteiket kompromisszumra hozták, ugyanakkor mindhármuknak egyre súlyosbodott az ellentéte Németországgal. Ha kötelező szövetség így nem is jött létre, a Németországgal szembeni közös fellépés – ha háborúra kerül sor – biztosítottnak tűnt.

Ezekből a pozíciókból Nagy-Britannia már nyugodtabban tekinthetett szembe az új kihívással. Mi több, úgy tűnt, hogy miután a flottaépítési versenyben Anglia meg tudta őrizni fölényét (1914-ben 16 kész és 4 épülő német dreadnoughttal szemben 22, illetve 12 angol volt, a teljes hadiflotta aránya pedig 7 : 3-ra alakult), és mivel a francia és az orosz antanttal Németországot világpolitikailag elszigetelte, az angol–német antagonizmus a kompromisszumos egyezkedések útjára is léphet.

FRANCIAORSZÁG

Anglia mellett Franciaország bizonyult a legsikereesebbnek a birodalomépítésben a 19. század folyamán. Az európai történelem korábbi századaiban a Frank Birodalom többször is hegemonizálta a kontinenst, és a század elején, Napóleon idején, az Anglia és Oroszország közötti egész Európa Franciaország hatalma alá került. Ezt követően azonban mindinkább veszített pozícióiból, és az 1870–71-es, porosz győzelemmel végződő háborúban elvesztette Elzászt és Lotharingiát is. Így a kontinensen Franciaország a korábbi pozícióihoz képest jelentősen visszaszorult, ám sikereesebb volt a gyarmatszerzésben, az impériumépítésben. Franciaországnak 1856-ban már közel 1 millió km² gyarmati területe volt (Algéria, Szenegál stb.), mintegy 6 millió lakossal. A 19. század utolsó negyedének gyarmatszerző rohamában birtokait jelentősen megnövelte, és a századfordulón már több mint 8 millió km² gyarmati területet birtokolt, mintegy 50 millió lakossal (Indokína, Tunézia, Nyugat-Afrika, Madagaszkár, Marokkó stb.). Ezen túlmenően a francia tőke egyre inkább behatolt Oroszország gazdasági életébe. Ennek nemcsak gazdasági jelentősége volt, hanem előkészítő eleme lett a francia–orosz katonai szövetkezésnek a múlt század 90-es éveinek elején. Ez a katonai szövetség az egyre erősödő Németország ellen irányult.

A századforduló előtt még úgy tűnt, hogy a nagy francia gyarmatbirodalom egyrésről, és a francia–orosz kontinentális szövet-

kezés másrésről megfelelő erőpozíciót biztosít Franciaországnak kontinentális versenytársával, Németországgal szemben. Az 1889. évi párizsi világkiállítás a technika csodájának tartott 300 méter magas Eiffel-toronnyal a francia erőt és ambíciókat is jelképezte.

A századforduló táján azonban a francia–német antagonizmus mindinkább új formát öltött. Már nem csupán a két határtartomány, avagy Marokkó birtoklásáról volt szó, a szembenállás mindkét részből immár egymás kontinentális hatalmi pozícióinak teljes megtörésére irányult. A német Közép-Európa tervben Franciaországnak teljesen alárendelt hely jutott, a francia törekvésekben pedig Németországnak a Rajna mögé való viasszaszorítása volt a cél. Kiegészítette ezt az a francia politika, amely a Németország keleti határai mentén, illetve közelében élő kisebb népeket akarta megnyerni, Franciaország felé fordítani, noha a meglévő államkezetek radikális felbontását nem tervezte. A francia politika a századforduló után egyre inkább felkarolta a lengyel, a cseh, a román, a délszláv nemzeti igényeket és törekvéseket, amelyek tendenciájukban Németország, illetve Németország szövetségese, Ausztria–Magyarország gyengítésére irányultak.

OROSZORSZÁG

Oroszország a 19. század folyamán hatalmas ázsiai területeket hódított meg Közép-Ázsában, a Távol-Keleten és a Kaukázuson túl. Az 50-es évektől kezdődően a 80-as évekig a Káspi-tenger és a kínai határ közti hatalmas térségben fokozatosan – és nem nagy ellenállásra találva – megindult Nyugat-Szibériából kiindulva dél felé, egészen Perzsiáig és Afganisztánig, ahol már megállította az erős ellenállás. A további gyarmatépítést itt nemcsak az erős helyi ellenállás nehezítette, hanem az is, hogy ezeket a területeket Nagy-Britannia is érdekszférájának tekintette.

Kína elgyengülése és belső problémái megkönnyítették a távolkeleti terjeszkedést. Az 50-es években az amuri-tartománnyal, a 60-as években a tengermelléki-tartománnyal, majd a 70-es években

Szahalin-szigetével bővült a birodalom. A századforduló tájától pedig Oroszország Mandzsúria és Korea felett is protektorátust gyakorolt.

Nehezebb diónak bizonyult a kaukázusontúli terjeszkedés. Perzsia visszaszorítása az azerbajdzsáni és örmény területekről még könnyebben ment, de a visszahúzódó török még mindig kemény ellenfél volt, s a helyi lakosság is nyugtalan. Ám az orosz birodalom jelentős eredményeket mutathatott fel ebben az irányban is, különösen Batumi és környéke 1878. évi megszerzésével. Ez idő tájt a Balkánon is sikerült politikai pozíciókra szert tennie, különösen a török alól felszabaduló Bulgáriában. Oroszország hatalmi terjeszkedése azonban nem haladt együtt belső fejlődésével, amely az európaihoz képest mind indulásban, mind ütemében elmaradottabb volt. Ugyanakkor a hatalmas területű és lakosságú, nyersanyagokban gazdag birodalom a századforduló táján elindult a felgyorsuló fejlődés útján. Ebből a szempontból különösen nagy jelentősége volt a transzszibériai és a kelet-turkesztáni vasút kiépítésének és a francia tőkebeáramlásnak.

A cári Oroszország mindezek ellenére fő külpolitikai célját, az Európából és a Kaukázus vidékéről visszaszoruló Törökország helyének elfoglalását – elsősorban Anglia ellenlépései miatt – nem tudta elérni. Pedig a tengerszorosok megszerzése a belső gazdasági fejlődésben is alapvető fontosságú volt, hiszen a hatalmas birodalom a fekete-tengeri kikötőit csakis így tehetette állandóan használható és a világgal őt zökkenőmentesen összekapcsoló melegtengeri kikötők rendszerévé.

Az ázsiai expanzió új versenytársat is eredményezett a századfordulón, mégpedig az ugyancsak terjeszkedő politikát folytató Japánt. Az 1904-es összecsapásban a cári birodalom alul is maradt, noha ez a háború nem mélyült tovább általános konfliktussá. Ezt követően az angol–oros antant révén a cári Oroszország elhatárolta ázsiai érdekeit, érdekszféráját Angliával, de a megállapodás a tengerszorosok birtoklását perspektívájában sem biztosította. Ám a tengerszorosok felé törekvő orosz külpolitika ez idő tájt új és veszedelmes ellenfélre talált. A német imperializmus

terjeszkedésének egyik fő iránya a Törökországba történő behatolás lett, amely a tengerszorosok ellenőrzés alá vonását feltételezte. A cári Oroszország és a Németország közti imperialista vetélkedés ily módon előtérbe került és erőteljesen kiéleződött.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK

Noha a 19. század Anglia százada, világbirodalma szinte zavartalan továbbépítésének kora, valójában a jövőre – a 20. századra – utalóan a legdinamikusabb fejlődést már a 19. században is az Amerikai Egyesült Államok mutatta fel.

Miután a keleti part mintegy 3 milliónyi lakosságú 13 brit gyarmata még a 18. század végén sikeres függetlenségi harcával lerázta az angol felsőbbiséget, a 19. század derekáig a nyugati partig terjedt ki az immár 33 államot átfogó Unió határa. Majd keresztüljutva a 60-as évek súlyos polgárháborúján, az egységes, hatalmas birodalom – amelyhez 1867-től a cári Oroszországtól megvásárolt Alaszka is hozzátartozott – dinamikus fejlődésnek indult. A polgárháború és a világháború közti fél évszázad alatt – részben a bevándorlások révén – megháromszorozódott a lakosság, s közel 100 millióra emelkedett.

A századforduló táján az Egyesült Államok már a világ legnagyobb ipari termelési kapacitással rendelkező országa, ugyanakkor külkereskedelme – és az ezzel együttjáró kereskedelmi hajóte-re – messze elmaradt még Angliáétól.

Az európai hatalmak nem nézték jó szemmel az Egyesült Államok erősödését, hiszen érdekeltségeik és a jövőre vonatkozó terveik voltak a nyugati kontinensen. Éppen ezzel szembehelyezkedve hirdette meg 1823-ban az Egyesült Államok elnöke, *Monroe* a később gyakran hivatkozott elvet: „Amerika az amerikaiaké”. Ez az elv természetesen nemcsak az európai hatalmaknak a kontinenstől való távoltartását képviselte, hanem magától értetődően azt is, hogy e kontinens vitathatatlanul legerősebb hatalmának ott vezető szerepe van. A század utolsó évtizedében, a 90-es években

az Egyesült Államok bekapcsolódott a gyarmatszerzés küzdelmeibe is. Már a megelőző évtizedben fokozatosan pozíciókat szerzett a még „szabad” csendes-óceáni Hawaii-szigeteken, s Pearl Harbourban flottabázist épített ki. 1898-ban pedig annektálta ezt a szigetvilágot. Más szabad szigeteket is elfoglalt az Egyesült Államok ezekben az években a Csendes-Óceánon. Az Egyesült Államok az európai hatalmi rendszerben már szerepet nem játszó, de az amerikai kontinensen jelentős érdekeltségekkel rendelkező Spanyolországgal élezte ki az ellentéteket, és az 1895-ös kubai felkelést leverő spanyol eljárás kegyetlenségeire hivatkozva, 1898-ban háborút robbantott ki. Ez volt az egyik első olyan háború, amely már a gyarmatok újrafelosztásáért folyt. Az Egyesült Államok gyors győzelmet aratott, s a formailag függetlenné vált Kuba az Egyesült Államok protektorátusa alá került, a Karib-tengeri Puerto Rico és a csendes-óceáni Fülöp-szigetek, valamint Guam- és a Mariana-szigetek ugyancsak az Egyesült Államok gyarmata lett. További szigeteket is megszerzett ezekben az években az Egyesült Államok (Wake, Samoa stb.).

Franciaországnak ez idő tájt már kisebb érdekeltségei voltak az amerikai kontinensen. Kevésbé mondható ez el Angliáról, de az Egyesült Államok és Anglia koordinálta érdekeit. Ebben a legfontosabb volt a Panama-csatornára vonatkozó 1901-es angol-amerikai szerződés, amely az építés jogát az Egyesült Államoknak biztosította. Az 1914-ben megnyílt és az USA ellenőrzése alatt álló csatorna jelentősége hasonló volt a szuezihez. A Szuezi-csatorna biztosította az európai hatalmak számára az ázsiai gyarmataikkal való összeköttetést. A Panama-csatorna az Egyesült Államok akkori gazdasági súlypontjának, a keleti és déli partvidéknek az összeköttetését tette lehetővé a Csendes-óceáni térséggel és Dél-Amerika nyugati partvidékével. A közép- és dél-amerikai jelentős angol gazdasági érdekeltségek ellenére az Egyesült Államok behatolása Közép- és Dél-Amerikába zavartalan volt a századforduló után. Így formális gyarmatosítás nélkül is – az angol tőke egyelőre még tekintélyes pozíciója mellett – mindinkább megszerezte a legfőbb nyersanyagforrásokat és piacokat. Ily módon az Egyesült

Államok, noha dinamikus fejlődése ugyanúgy, mint a többi hatalmat, az imperialista politika irányába terelte – amely az amerikai kontinens uralkodó hatalmi pozíciójának igénylésében és a csendes-óceáni térségbe történő behatolásban jelentkezett –, nem kényszerült arra, hogy valamelyik nagyhatalommal birokra keljen pozícióinak biztosítása érdekében.

JAPÁN

Az 1870-es évek modernizációs lépéseit követően Japán is – sajátos kapitalista rendszere alapján – dinamikus fejlődésnek indult. 1867 és 1913 között a lakosság megkétszereződött, 52 millióra emelkedett. Japán terjeszkedésének első lépései a Japán közelében – északra és délre – elterülő kisebb szigetek felé (Kuril-szigetek, Ryu-Kyu-szigetek, Bonin-szigetek) irányultak, amelyeket még a 70-es években meg is szerzett. Ezt követően Kínával élezte ki viszonyát, s az 1894–95-ös háború eredményeként megszerezte Formosát és a Pescadores-szigeteket. Koreát és Santungot, amelyért a háború tulajdonképpen folyt, egyéb nagyhatalmi érdekek sorompója miatt nem sikerült megszereznie. Kína kiszorult Koreából, de most ott orosz befolyás érvényesült. Santung tartományból pedig angol fellépésre kellett Japánnak visszahúzódnia. Ily módon Japán további terjeszkedése a Kína feletti befolyásban versenytársként jelentkező Angliába és Oroszországba ütközött. Miután Japán számára az orosz érdekszférához tartozó Korea és Mandzsúria meghódítása fontosabb volt, mint a közép-kínai behatolás, Angliát az 1902-es szerződéssel nemcsak az érdekszférák elhatárolódásával kapcsolta ki ellenfelei sorából, hanem szövetségként is megnyerte más hatalmak kelet-ázsiai befolyásának kiszorítására. Japán most már gyors ütemben építette hadiflottáját, és bátrabban élezhette ki viszonyát imperialista versenytársával, Oroszországgal: 1904-ben lerohanta Port Arthurt, és megsemmisítette a távol-keleti orosz flottát. Ezt követően Mukdennél (Mandzsúria) megverte az orosz sereget, és a Keleti-tengerről beérkező

oroszlottát is megsemmisítette Csuzimánál. Az Oroszlországgal vívott 1904-es győztes háború eredményeként Oroszlországl elismerte a japán érdekszférát; Korea és Mandzsúria Japán uralma alá került, úgyszintén Port Arthur és Szahalin déli része. Miután a japán hadsereg gyors győzelmét követően Oroszlországl a belső forradalom miatt tartósan nem volt expanzióképes, a Távol-Keleten olyan körülmények alakultak ki, hogy Japán most már zavartalanul építhette gyarmatbirodalmát Mandzsúriában és Koreában.

Imperialista érdekszférájának ez a gyors kibővítése a japán étvágyat egyelőre kielégítette, s így a dinamikusan fejlődő japán imperializmus feltörése nem vezetett a világ ezen térségében újabb háborúra.

NÉMETORSZÁG

Míg Anglia, Franciaország és Oroszlországl a korábbi századok folyamán kialakított nagyhatalmi pozícióikra támaszkodva építhették a 19. század utolsó évtizedeiben – immár az imperializmus belső tendenciái alapján – birodalmaikat, az Egyesült Államok és Japán pedig más nagyhatalmi versenytárstól komolyan nem akadályozva – noha több fegyveres összetűzésre is sor került közöttük – hajthatták végre ugyanezt, Németország a maga birodalmának építéskor sokkal nehezebb akadályokba ütközött.

A kontinens közepét elfoglaló újabb német birodalom, mint egységes német nemzeti tömörülés, meglehetősen későn, a 19. század utolsó harmadának kezdetén jött létre. Az 1870–71-es orosz–francia háború fejezte be ezt a nemzeti birodalomépítő munkát, ám a sikertől megrészegülve túl is lépett azon Elzász és Lotharingia bekebelezésével. Az ezt követő *bismarcki* „kontinentális politika” a német birodalom külpolitikai helyzetének megszilárdítására törekedett, egy kontinentális hatalmi-egyensúlyi rendszer kialakításával. A kancellár mindkét nagy keleti szomszédjával, Oroszlországgal és Ausztria–Magyarországgal is jó viszonyt

kívánt fenntartani, de ha ez bizonytalan, akkor legalább az egyikkel szövetkezni akart. Így a két nagy keleti szomszéd egymást sakkban tartva biztosíthatták Németországot egy Franciaországgal szembeni újabb összecsapás esetén. Ez a bismarcki koncepció az 1879-ben kötött Oroszország ellen irányuló kettős szövetséggel, Németország és Ausztria-Magyarország szövetkezésével tulajdonképpen megvalósult. Úgy tűnt, hogy a néhány évvel későbbi 1882-ben kötött hármass szövetség, amelyben a két korábbi szövetséges, Németország és Ausztria-Magyarország most Olaszországgal is szövetkezett, erősíti a központi blokk súlyát. Ez egy jó ideig így is volt. A kontinens hatalmai tehát egy egyensúlyi rendszert alakítottak ki a hármass szövetséggel, illetve a már korábban említett – noha időrendjében ezt követő – francia–orosz szövetkezéssel.

Ezt a kontinentális egyensúlyi rendszert kiegészítette Anglia távolmaradása mindegyik szövetségtől, noha a központi blokk kialakulása idején Anglia jóindulatát inkább ez a csoportosulás nyerte el, hiszen abban az időben ellentétek elsősorban Oroszországgal és Franciaországgal adódtak.

Ez a kontinentális és még szélesebben európai hatalmi-egyensúlyi rendszer azonban nem működött sokáig, az imperializmus korába érve már nem biztosított kiegyenlítő stabilitást. Keretei szűknek bizonyultak az új imperialisztikus törekvések kiegyensúlyozására.

A 19. század utolsó évtizedében és a 20. század elején Európában a legdinamikusabban Németország gazdasága fejlődött. Ennek eredményeként a századforduló táján Németország már veszedelmes imperialista versenytársként jelent meg, és nemcsak a kontinentális szövetségi rendszerben vele szembenálló Franciaország és Oroszország, hanem Anglia számára is. Noha Németország ipari termelésének színvonala sem a lakosság arányához mérten, sem abszolút számokban nem haladta meg Angliáét a századforduló táján, de jelentős iparágakban egyre veszedelmesebben megközelítette azt, és a századfordulót követően egyes területeken túl is szárnyalta. A német ipar szinte minden területen gyorsabb ütem-

ben fejlődött, mint a brit. Ez az ugrásszerű belső fejlődés már a kapitalizmus új minőségén, az imperializmus struktúráján alapult, és ennek megfelelően a német külpolitika is felhagyott a bismarcki kontinentális egyensúlyrendszerre törekvő iránnyal, és meghirdette a maga világpolitikáját. 1896. január 18-án *II. Vilmos* császár már hivalkodóan hangoztatta, hogy a poroszok által megalkotott nagy német birodalom határai nem érnek véget Európában, hanem más földrészekre is kiterjednek, hogy a német birodalom, legalábbis igényeiben „világbirodalom”. A császár által használt kifejezés ekkor még inkább csak a célt jelölte, nem ez volt a valóságos helyzet. A következő években a különböző németországi szervezetek meglehetősen nyíltan kifejtették a német törekvéseket mind a kontinentális hegemonia megteremtése, mind a tengerek irányában, mind pedig a Közel-Kelet felé. A német vezetésű „Közép-Európa” nemcsak Ausztria–Magyarországot, Olaszországot, a Balkánt és Skandináviát foglalná magába, hanem a legyűrt Franciaországot és a cári Oroszország nyugati tartományait (Finnország, Baltikum, Kongresszusi Lengyelország) is. Ez az Anglia és Oroszország között elhelyezkedő német uralom alatti kontinentális térség képezi a világbirodalom magvát, amelyet gyarmatbirodalom egészít ki a Közel-Keleten, Afrikában és a Csendes-Óceán térségében. A századfordulót követően nemcsak tervezésekről és ennek megfelelő ideológiákról volt szó, hanem valóságos lépésekről. Az új irányt mutatta nemcsak a hadsereg fejlesztése, de mindenekelőtt a hadiflotta erőteljes építése, továbbá az Ausztria–Magyarországon keresztülívelő törökországi, azaz közel-keleti behatolás realizálása.

A német imperializmus céljai és igényei azonban kemény falba ütköztek: Franciaország, Oroszország és Anglia eltökélt, összefogott ellenállásába. Noha Németország és az antanthatalmak közti ellentétekben a századforduló és a világháború közti években történtek kompromisszumos egyezkedések is, mindinkább úgy tűnt, hogy Németország a maga imperialista pozícióinak kiterjesztését nem érheti el másképp, mint egy átfogó katonai összeütközés

eredményeként. A német hadvezetés készült is erre: új hadászati koncepciót dolgozott ki (*Schlieffen-terv*), amely egyetlen hatalmas, Belgiumon keresztül törő átkarolással végez a francia haderővel.

AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG

A központi blokk szövetségi rendszerében az új feltételek közepette Olaszország bizonytalan ponttá vált, de annál szilárdabb maradt Németország és Ausztria-Magyarország szövetsége. Igaz, Németország e szövetségesével szemben is érvényesítette gazdasági fölényét, és ennek révén a politikai szövetkezés is mindinkább a nem egyenlő erejű felek kapcsolatának jellegét mutatta.

Ausztria-Magyarország ugyanis a századfordulót követően német szövetségének mind dinamikusabb fejlődésével szemben mind súlyosabb belső válságba került. Különösen vészt jósló árnyékot vetettek a dualista Habsburg Birodalom jövőjére nézve a belső nemzeti ellentétek, amelyek a századfordulótól mind hevesebben törtek felszínre. Az alárendelt helyzetű nemzetek – csehek, lengyelek, ukránok, szlovének, horvátok, románok, szlovákok, szerbek – mind merészebben követelték a hegemon nemzetekkel való egyenjogúsításukat. Amellett fenyegető árnyak mutatkoztak a Monarchia külpolitikai helyzetében is. A Monarchiát hanyatló és válságos állapota mind erőteljesebben ráutalta a német szövetségre. Ugyanakkor a német szövetség, amely immár a *Drang nach Osten* (törekvés kelet felé) meghirdetésével és képviselésével a Monarchián keresztül tört a törökországi behatolásra és a Közel-Keletre, azt is jelentette, hogy az ezen politika útkövezőjévé váló Ausztria-Magyarország szembe találta magát most már nemcsak a hagyományos ellenfelet, a cári Oroszországot, hanem Franciaországot és Angliát is. Ezzel együtt mind nehezebbé vált a Monarchia számára balkáni pozícióinak biztosítása és megtartása, ahol immár a szövetséges Olaszország igényei is megjelentek. Ily módon Ausztria-Magyarország, amely a jóval erősebb német szövetségesével szem-

ben egy bizonyos külpolitikai önálló mozgást megőrzött, balkáni politikájával egyre nehezebb helyzetbe került.

Különösen problematikussá vált a Monarchia balkáni politikája az 1903. évi szerbiai fordulat után. Az ideig Szerbia a Monarchia felé orientálódott, az 1903-as belpolitikai fordulat eredményeképpen azonban egy erőteljes nacionalista politika hatotta át már a hivatalos szerb kormánypolitikát is. A szerb egység „piemonti” megvalósítása lett a cél, és nemcsak Törökországgal szembeni éllal, hanem – ha burkoltabban is – Ausztria–Magyarországgal szemben is. A szerb nacionalizmus fő célja Bosznia-Hercegovina megszerzésére irányult, amelynek „tulajdonosa” ugyan Törökország volt, ténylegesen azonban Ausztria–Magyarország által okkupált tartomány státusában állt. A Bosznia-Hercegovinára irányuló szerb nemzeti politika tehát mind Törökország, mind Ausztria–Magyarország ellen irányult.

A kiéleződő helyzetben Ausztria–Magyarország első reagálása a nagyhatalom klasszikus fellépése volt: vámháborúval próbálta Szerbiát visszatéríteni a korábbi pozícióba, s amikor ennek eredménytelensége nyilvánvalóvá vált, Bosznia-Hercegovina 1908-ban végrehajtott annexiójával kívánt csapást mérni a szerb törekvésekre. Ausztria–Magyarország kormánya az annexiót követő válságon úrrá tudott lenni, de nyilvánvalóvá vált, hogy a problémák lényegét nem sikerült megoldania. Szerbiával és a nagyhatalomokkal elfogadtatta ugyan az annexiót, valójában azonban a szerb nacionalizmus erejét nemcsak meg nem törte, de még inkább felszította, a nagyhatalmak körében pedig megerősítette azt a meggyőződést, hogy Ausztria–Magyarország valójában a Balkánon a német „Griff nach der Weltmacht” (világbirodalmi törekvés) előőrse.

Ezt követően Ausztria–Magyarország politikájában két tendencia mutatkozott. Az egyiket legpregnansabban a vezérkar főnöke, *Conrad* képviselte, akinek az volt a felfogása, hogy a mind súlyosabbá váló helyzetben minél előbb kellene kiprovokálni egy háborút Ausztria–Magyarország kis ellenségeivel szemben, amelyek közé ő nemcsak Szerbiát, hanem Olaszországot is sorolta. Azzal

érvelt, hogy most talán még le tudják ezeket a veszélyes szomszédokat gyűrni, később azonban már mind kevésbé. A másik tendenciát viszont a külügyminiszter, *Aehrenthal* alapozta meg, akinek az volt a felfogása, hogy az annexiós válság folyamatában megmutatkozott: Ausztria–Magyarország mindaddig, amíg a világpolitikát a német–angol antagonizmus uralja, nem tud a maga önálló érdekében fellépni a Balkánon, tehát mind az ideig, amíg a világpolitikának ez a jellege, Ausztria–Magyarországnak óvatos és kitérő politikát kell képviselnie külpolitikai érdekeinek érvényesítésében és biztosításában. Az aehrenthali politika józan és a realitásokkal számoló koncepció volt.

Az annexiót követő balkáni válságok folyamatában (olasz–török háború, első Balkán-háború, második Balkán-háború, Szkutari-válság) Ausztria–Magyarország külpolitikai vonalvezetésében az aehrenthali politika érvényesült, sikeresen viasszaszorítva a conradi harcias vonalat.

OLASZORSZÁG

Az Itáliai-félsziget, amely majd egy évezreden át a hatalmas ókori birodalom szíve volt, majd ezt követően több mint egy évezreden át a szétagoltsáág állapotában élt, ám egyes tartományai révén lépést tartva a fejlődés élvonalával, a 19. század közepétől rátalált az emelkedés útjára. Az olasz nemzeti forradalom, amelynek *Piemont* vált kiinduló bázisává, a 19. század 60-as éveiben lényegében befejezte a „Risorgimento”-t, megteremtette az egységes olasz nemzeti államot.

A Földközi-tenger közepébe benyúló földrajzi elhelyezkedés, a lakossáág viszonylagos számossága, egyes térségek magas kulturális és civilizatorikus fejlettsége, a nagy történelmi múltból táplálkozó nemzeti öntudat stb. jó alapot adtak a gyors fejlődés számára, ám a késői indulás jócskán korlátozta a lehetőségeket.

Olaszország nagy lendülettel bekapcsolódott a 19. század utolsó évtizedeiben a még „szabad” területek imperialisztikus felosztásá-

nak küzdelmeibe. Ám erői – különösképpen gyenge hadi és kereskedelmi flottája – csak a földrajzilag közel eső térségek irányában utaltak reális lehetőségekre.

Az olasz külpolitika figyelme a hozzá legközelebb eső észak-afrikai partok felé fordult: a török birodalom legnyugatibb észak-afrikai tartományát, Tunéziát – melynek északkeleti kiszögellését Szicília nyugati partjától mindössze 150 km szélességű tengerszoros választotta el – kívánta megszerezni. Csakhogy Franciaország itt eredményesebb volt, hiszen e tartomány felé a szárazföld irányából, az 1830 óta birtokolt Algériából is építkezhetett. 1881-ben gyarmatbirodalmához is kapcsolta. Ily módon rendkívül kiéleződtek a francia–olasz ellentétek, s Olaszország Franciaország ellenségének, Németországnak szövetségét kereste. Így jött létre 1882-ben – a már említett – *hármass szövetség*: Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Olaszország szövetkezése, amelyben a német–olasz szövetkezésnek kifejezetten franciaellenes éle volt.

Olaszország gyarmatépítő ambíciói egyelőre nem irányulhattak a Tunézia és Egyiptom közt elterülő Líbia megszerzésére, mert – noha ezt a terjeszkedést a hármass szövetségben lévő partnerek, Németország, Ausztria–Magyarország támogatták – egy ilyen akció nemcsak Törökországgal vezetett volna háborúra, hanem akkor még Anglia ellenállásába is ütközött. De volt más lehetőség is. Anglia jóindulatát élvezve – A Szuezi-csatornán és az Adeni-öbölben szabad hajózást nyerve – Olaszország figyelme Abesszínia felé fordult. Csakhogy az afrikai helyi ellenállásokat tekintve ez volt a legnehezebb dió a gyarmatosításban. Az olaszok Eritreát és Szomália egy részét hódították meg a 80-as években, és ezekből – különösen a közelebb fekvő Eritreából – kiindulva próbálták meghódítani Abesszíniát, ám nem sok sikerrel.

Olaszország mind nagyobb érdeklődést kezdett felmutatni a Balkán felé is: Adria olasz „beltengerré” alakításának jelszava foglalta össze legjobban ezt az igényt. Csakhogy itt ütközött érdeke Ausztria–Magyarországgal. Ezen érdekütközésnek volt nemzeti jellege is, ha nem is a Balkán összefüggésében. Dél-Tirolt és Triesztet, amelyek olaszok által lakott térségek voltak, még mindig

Ausztria birtokolta. Az Ausztriával fennálló ellentétek Olaszország hármass szövetséghez tartozását mind bizonytalanabbá tették. Eltávolodását megerősítette Anglia szembefordulása a központi hatalmakkal.

Olaszország – hosszú partvonala és viszonylag gyenge flottája miatt – nem harcolhatott Anglia ellen, hiszen a hatalmas angol flottának szabad bejárása volt a Földközi-tengerre és kiépített bázisa az Olaszországgal szomszédos Málta szigetén. Olaszország csatlakozása a központi blokkhoz olyan világpolitikai szituációban történt, amikor Angliának elsősorban Franciaországgal és Oroszországgal mutatkoztak ellentétei, és amikor Anglia a hármass szövetség kialakulását jóindulatúan szemlélte. Az olasz kormány még a hármass szövetség 1882-es megkötésekor nyilatkozatot tett, mely szerint a szövetség érvénytelen, ha Anglia elleni háború kombinációjába kerülne. Ezt az állásfoglalást akkor a német és az osztrák–magyar kormány tudomásul is vette. Mivel a századfordulót követően a Németországgal fennálló hármass szövetség az Angliával való szembekerülés tendenciáját rejtette magában, az olasz kormány pozíciója e szövetségben ezért is egyre bizonytalanabbá vált, s egy háború esetén legfőljebb Olaszország semlegességének értékével bírt.

Az Anglia – és annak antantpartnere Franciaország – felé fordulása meg is hozta gyümölcsét. Olaszország 1911-ben, amikor Törökországot egyre inkább lekötötte már a Balkán, az ottani népek robbanásig feszült ellenállása, Franciaország és Anglia jóváhagyásával megszállta Tripoliszt és Bengázit (Líbia). Ez háborúhoz vezetett Törökországgal, amelynek során Olaszország a Dodekanesz-szigeteket is elfoglalta. A közben kirobbant Balkán-háború Törökországot a Líbiáról lemondó békére kényszerítette.

Olaszország ily módon Észak-Afrikában és Afrika „szarvánál” nem is csekély gyarmatbirodalmat kezdett kiépíteni.

GYARMATOKKAL RENDELKEZŐ EGYÉB ORSZÁGOK

Miután áttekintettük az imperialisztikus hatalmak sorát és ütközéseiket, röviden meg kell említeni, hogy voltak más országok is, melyek gyarmatokkal rendelkeztek, ám nem sorolhatók az imperialisztikus hatalmak közé, és a századfordulótól jelentkező imperialisztikus jellegű összeütközésekben sem volt szerepük. Ugyanakkor érdekeik – nem utolsósorban gyarmatuk megtartásának törekvése – az egyik vagy a másik imperialista hatalomra utalták ezen országokat. Többnyire régi, még a korábbi évszázadokban szerzett birtokaik voltak, amelyeket akkor hódítottak meg, amikor még az európai politika sakktábláján jelentősebb figurákként – egyesek éppenséggel nagyhatalomként – jelentek meg. Spanyolország, Portugália, Hollandia nem is jelentéktelen gyarmatokkal rendelkeztek, noha arra már erejük nem volt, hogy az imperializmus korában gyarmataikat bővítsék, hogy birodalmat építsenek. Kongó megszerzésével 1880-ban Belgium is jelentős gyarmati birtokhoz jutott.

HÁBORÚ VAGY KOMPROMISSZUM

Az előbbieken áttekintettük a kapitalizmus fejlődésének új fázisát, a monopolkapitalizmus korát, amely a 19. század 80-as éveitől kezdődően a századfordulóra átalakítja a kapitalizmus struktúráját. Áttekintettük az ebből következő, ezáltal meghatározott külpolitikai tendenciákat is: az imperializmus politikáját, a birodalomépítő törekvéseket. S láttuk azt is, hogy ezek hol ütköztek.

Mindebből azonban korántsem lehet azt a következtetést levonni, hogy a háború közöttük ezzel immár elkerülhetetlen szükségszerűséggel ki is robban. A birodalomépítő politikák a háborús összecsapások *veszélyét* hordozták. Ilyen háborús összecsapásokra több esetben sor is került (amerikai–spanyol háború, orosz–japán háború). Ám az imperialista birodalomépítő politikák nem zárták ki a kompromisszumos egyezkedések lehetőségét sem. Az ellenté-

tek nemritkán ilyen tendenciával keresték a levezetést. Mindebből az következik, hogy háborús összezsapások vagy kompromisszumos megegyezések az imperializmus korában is lehetséges alternatívákként adódtak.

Látszólag ennek ellentmond, amit a fentiekben fejtegettünk, hogy ugyanis a német imperialista birodalomépítő törekvések sokkal dinamikusabbak voltak, ám nagyobb gátakba is ütköztek, mint a többi hatalom hasonló politikája. A háborús veszély ezért valóban itt jelentkezett leginkább. Mégis, kétségtelen, hogy itt sem volt eleve kizárt a kompromisszumos megoldások lehetősége, mi több, ilyen lépések az össz folyamat során mutatkoztak is. Ezek közé kell sorolni az 1914. év elején kötött angol–német flottaegyezményt, amelynek keretében a német, illetve angol flottaépítést egy kompromisszumos megoldás keretébe tudták foglalni. Ilyennek kell tekinteni a közvetlenül a háború előtt létrejött angol–német megegyezést a törökországi behatolás kérdésében, amelynek keretében Anglia már nem zárkózott el mereven a törökországi német behatolás elől, német részről viszont biztosították, hogy ez a behatolás nem folytatódhat a brit közép-, illetve közel-keleti érdekeltségek irányában.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az imperializmus korában *az imperialista hatalmak katonai összeütközésének a veszélye állandóan jelen van*, reális tényező, nem egyes politikusok szubjektív óhajából, hanem ezen országok belső kapitalista fejlődésének új szakaszba való eljutásából következik. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a háborús összeütközésnek ez a reális veszélye még nem jelenti ennek feltétlen bekövetkezését, elkerülhetetlenségét, mert mindig, minden konkrét esetben, minden háborús veszélyt felmutató kiéleződésnél is *adva van a lehetősége a kompromisszumos megegyezésnek*. Mindebből az következik, hogy a nagy háború kialakulását 1914 nyarán az előbbiekben bemutatott imperialista ellentétek annyiban megmagyarázzák, hogy a háború kirobbanásában ezeknek volt alapvető, döntő, tendenciabeli szerepük, azonban önmagában a meglétük még nem magyarázza meg, hogy a kompromisszumok kimunkálása helyett miért a háborús összezsap-

pások melletti döntés érvényesült. A háború kialakulása tehát körültekintő történeti vizsgálatot igényel.

Mielőtt azonban erre a vizsgálatra rátérnénk, meg kell azt is jegyezni, hogy a háborús döntés vagy az imperialista ellentétek kompromisszumos levezetése – mint reális alternatívák –, jobban megvilágítják a háborúellenes korabeli mozgalmak történelmi jelentőségét is. Mivel a háborús döntéseknél – mint majd látni is fogjuk – korántsem volt elhanyagolható tényező, miként támogatja ezt a közvélemény, ezért a közvélemény felsorakoztatása a háborúellenes mozgalomban, illetve az ilyen mozgalmak és felsorakozások ereje, avagy pedig hiányuk, ha nem is egyedüli vagy akár döntő tényezők abban, hogy háborús döntés, avagy kompromisszumos levezetés érvényesül, de mindenképpen hatottak rá.

A HÁBORÚS DÖNTÉS

SZARAJEVÓ

Az Ausztria–Magyarország által 1908-ban annektált Bosznia-hercegovina tartományban nem nyugodtak a kedélyek. A túlnyomó többséget képező szerb és muzulmán lakosság nem fogadta el az újabb jogi állapotot. Szerbiából is, Törökországból is bátorították az ellenszegülést. A lakosság horvát rétegét sem elégítette ki a megoldás, s az annektált tartomány Horvátországgal való egyesítését kívánta. Az 1912–1913. évi Balkán-háborúk hatásaként még inkább felizzottak a belső szenvedélyek, s a tartomány kormányzója nyílt lázadás kitörése előtti állapotként jellemezte immár a tartomány belső viszonyait.

A bécsi politika – mint láttuk –, a végső konfliktus felidézése előli kitérést képviselte az annexiót követő években. Ám Bosznia-Hercegovina nyugtalanító belső helyzete valamiféle a szanálást elősegítő lépést igényelt. Ilyen körülmények között született meg a terv arra nézve, hogy a soron következő – 1914. júniusi – hadgyakorlatot Boszniában rendezik meg, ami erődemonstrációt is jelent a térségben. Ennek kiegészítéseként a trónörökös, aki hivatalból megtekinti a hadgyakorlatot, mint annak ellenőrző személyisége, parádés látogatást is tesz a tartomány fővárosában. E látogatás során kifejeződésre juttatja a tartomány vezetése iránti legfelső bizalmat, s az aktus alkalmat ad arra is, hogy a tartomány lakossága vagy legalábbis vezető rétege a hűségét prezentálhassa. Arról nem volt szó, hogy ezzel az akcióval háborút kívántak kiprovokálni – mint a Habsburg Birodalommal szembeni ellenséges írások állították. Ám kétségkívül kockázatos – és szándékától függetlenül provokatív – volt egy polgárháború küszöbén álló tartományban

a legfelsőbb személyiségek egyikének parádézása. A bécsi politika vezérkari és trónörökös körüli „műhelyeiben” ennél jobbat nem tudtak kifőzni.

A trónörökös szarajevói parádézása alkalmat adott, mind a tartományban működő illegális „Ifjú Bosznia” mozgalomnak, mind a szerbiai titkos tiszti szervezetnek („Egyesülés vagy Halál”) merénylet előkészítésére, amely jórészt a biztonsági intézkedések elégtelensége és a tartomány főnökének, Potiorek tábornagynak meggondolatlan döntései következtében sikerrel is járt: június 28-án Szarajevóban Gavrilo Princip pisztolylövésekkel meggyilkolta Ferenc Ferdinándot és feleségét.

Bécsben és Budapesten megdöbbenést váltott ki a véres tragédia híre, és magasra korbácsolódtak a szerbellenes indulatok. Jó néhány felelős vezető a Szerbiával való végső leszámolásra hajlott. Ám a követendő eljárást tekintve, éppúgy, mint a korábbi válságokban, nem alakult ki egység. Az elhunyt Aehrenthal helyét immáron új külügyminiszter, *Berchtold gróf* töltötte be, aki igyekezett követni az aehrenthali vonalat, de politikai karaktere – határozatlansága és önállótlanága folytán – meg sem közelítette a korábbi külügyminiszterét. A Külügyminisztériumban befolyásra szert tevő fiatalabb, az aehrenthali bölcsességtől messze eltávolodó munkatársai hatása alá került, s ők most erőteljesen sürgették a végső katonai fellépést. A külügyminiszter ingadozott. A magyar miniszterelnök, *Tisza István* viszont határozottan nemet mondott a szélsőséges szándékokra. Harciasságát nem annyira az aehrenthali gondolat követése hűtötte le, hanem inkább az, hogy a Balkán-háborúk óta a formailag szövetséges Románia ellenséges fellépésével számolt. Ugyanakkor jól tudta, hogy a Monarchia katonai akcióra csak két irányban van felkészülve: északkeleti irányban Oroszország ellen, és déli irányban Szerbia ellen. A román határon semmiféle erődítési lánc vagy felvonulási előkészület nem volt. Ilyen körülmények között a magyar miniszterelnök rendkívül kockázatosnak tartotta a háború felidézését. Szerinte erre csak akkor kerülhet sor, ha az eltávolodó Románia helyett azt ellensúlyozó

szövetségesre tesznek szert. Ilyen potenciális szövetségesnek látta Bulgáriát.

Az uralkodó, *Ferenc József* állásfoglalása sem volt egyértelmű az első napokban. Megfontolásainak fő motívumát az adta, hogy a Monarchia harciasságát korábban Berlinből többször is lehűtötték. Az uralkodó jól tudta, hogy a Monarchia Berlin jóváhagyása és támogatása nélkül katonai műveletet semmiképpen nem kezdhet. A legszélsőségesebb és legharciasabb álláspontot a vezérkar főnöke, Conrad, valamint az osztrák miniszterelnök, *Stürgkh gróf* képviselték. Conrad korábbi véleményét követte most is, immáron kiegészítve azzal, hogy ez az utolsó alkalom, amikor még sikeresen léphetnek fel Szerbia ellen. Az osztrák miniszterelnök harciasságát elsősorban az határozta meg, hogy a merényletnek a birodalom belső viszonyaira való visszahatásától tartott, és úgy vélte, ha a kormányzat nem tud most erélyt mutatni, akkor a felbomlási folyamatot sem fogja tudni feltartani.

Ezekben az első napokban végül is csak abban tudtak megegyezni, hogy a fellépés módjának kialakítása előtt kikérik Berlin állásfoglalását. Az uralkodó levelet küldött Vilmos császárnak, amelyben azt fejtegette, hogy a Szerbiával való viszony végső és kiélezett stádiumához érkezett: „A Szerbiát tőlünk elválasztó ellentét kiegyenlítésére többé gondolni sem lehet.” Az uralkodó levelével együtt egy memorandumot is küldtek Vilmos császárhoz, amelyet a Külügyminisztérium még korábban állított össze. A memorandum a Tisza István által is képviselt gondolatmenetet követte: kettős szövetség (Németország és Ausztria–Magyarország) balkáni szövetségi súlypontját Romániáról át kell helyezni Bulgáriára. Noha ezt a külpolitikai irányváltást a magyar miniszterelnök már több mint egy éve sürgette, ez ideig a bécsi politika tartózkodó volt. A memorandum azt jelezte, hogy most már a bécsi politika is magáévá tette ezt a koncepciót. Azonban Németország semmi hajlandóságot sem mutatott arra, hogy a Schlieffen-terv koncepciójában – a keleti feltartás erői közt szerepet kapó – Románia helyébe Bulgáriát tegyék meg szövetségesként, s Tisza István ilyen irányú próbálkozásait is mind ez ideig elutasították. A magyar

miniszterelnök megnyerését a Szerbia elleni háborúhoz azonban csak úgy lehetett elérni, ha a Románia támadásától való félelmét feloldják, mégpedig oly módon, hogy Bécs is, Berlin is Bulgáriára épít. Akkor ugyanis Románia ellensúlyozása a Bulgáriával való sakkban tartással biztosítható. A magyar miniszterelnök hozzájárulása nélkül a dualista Monarchia nem kezdhett háborút, hiszen az 1867-es kiegyezés egyik alapeleme volt a magyar kormány „egyetértési joga” a külpolitikában.

A BERLINI DÖNTÉS

Berlin az annexiós válság alatt határozottan támogatta Bécset, elmenve addig is, hogy ha sor kerül a Szerbia elleni háborúra, fedezni fogja szövetségesét Oroszország felé. Ezt követően azonban a tripoliszi és a balkáni válságokban a berlini politika inkább visszafogta a bécsi harciasokat. Emögött az a megfontolás húzódott meg, hogy Németország lehetőséget látott a „Drang nach Osten” útjának békés balkáni kikövezésére, arra, hogy gazdasági erejével közvetlenül vonja befolyása alá a kisebb balkáni népeket, illetve országokat. Ezt a politikát zavarta az Ausztria–Magyarország és déli szomszédja közti feszültség éleződése. A trónörökös meggyilkolása utáni első napokban a bécsi német nagykövet e gondolatmenet alapján nyugalomra intette a bécsi politika harcias megnyilvánulásait. Mindezek következtében Bécsben bizonytalanság volt a berlini magatartást illetően. Ez a magatartás ugyanis lehetett olyan, mint a korábbi években, vagyis a harciásságot leintő, de természetesen lehetett az annexiós válság idejéhez hasonlóan ismét bátorító.

Berlinnek tehát a Bécsből jövő „kérdésre” választ kellett adnia. Ez a válasz pedig gyökeresen eltért a korábbi évek visszatartó tónusától, és lényegében úgy szólt: most, vagy soha. Mi több, a válasz megadását követően Berlinből különböző csatornákon keresztül mindinkább sürgették is most már az osztrák–magyar politikát a határozott Szerbia elleni fellépésre. Egyes korábbi történeti

ábrázolásokban e berlini magatartást azzal magyarázták, hogy Berlin immár évek óta csak a jó ürügyre várt, hogy a hegemoniáját megteremtő háborút kirobbantsa. Ez a megközelítés azonban a tények ismeretében nem tartható. A berlini politikát jellemezte az imperialista háborúra való felkészülés, ugyanakkor különböző konkrét esetekben a kompromisszumok keresése és kidolgozása is. 1914 kora nyarán sem volt eleve kialakított döntés, amely immár csak az ürügyre várt. Az 1914 kora nyarára kialakult konkrét szituációnak az elemzése alapján jut oda a berlini politika, hogy egy háború megindítása az adott helyzetben előnyös. – Melyek azok a tényezők, amelyeket a berlini politika itt számításba vett?

A vezérkari főnök, *Moltke* 1914 májusában az európai hatalmak katonai erőviszonyainak elemzésében olyan végeredményre jutott, hogy Németország számára most az erőviszonyok kedvezőek, de az idő múlásával ez az erő-arányrendszer egyre romlik, és rövidesen olyanná válik, hogy már nincs kilátás egy kétfrontos háború győztes megvívására. Ez a moltkei elemzés persze nem Németország megvédésének koncepciója alapján állt; ellenkezőleg, arra épült fel, hogy a német hadsereget nem szabad kettéosztani és védekezésre használni, hanem egész erejével támadóan kell bevetni. Először nyugaton, ahol pár hét alatt végeznének Franciaországgal, számítva a lassú orosz mozgósítással és a Monarchia feltartó erejével keleten. Majd ezután átdobva az egész hadsereget a keleti térségbe, ott is győztesen befejezik a háborút. Az idő azonban a koncepció ellen dolgozott, egyrészt azért, mert Franciaországban a hároméves katonai szolgálat bevezetésével már sokkal erősebb ellenállásra találhattak, másrészt pedig azért, mert Oroszország gyors ütemben építette stratégiai vasútvonalait, ami lerövidíti a mozgósításhoz szükséges időt. Moltke így 1914 májusában olyan elemzést tett le a politikusok asztalára, amely a katonai erőviszonyok alapján kedvezőnek ítélte a pillanatnyi helyzetet a kontinentális támadó háborúra, de az idő múlásával egyre kilátástalanabbnak. Ebből a tényből vontak le egyes történetírók olyan következtetést, hogy íme a német vezetés a háborút elhatározta. Ez azonban elszíetett következtetés, hiszen a vezérkari főnököknek

minden országban az a feladatuk, hogy elemzéseket készítsenek, amelyek figyelembevételével azután a politikusok a politikát alakítják. Persze a moltkei elemzés valóban arra utal, hogy a német politika számára, amely a kontinenst hegemoniája alá akarta gyűrti, az időpont a háborúra most kedvezőbb egy későbbinél. De ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a német politika – különböző szövetségi és egyéb összefüggésekre építve –, nem az összecsapást, hanem a kivárást alkalmasabbnak tartja céljai elérése szempontjából. Ám kétségtelen, hogy a július eleji berlini döntésnél a Moltke elemzésében kifejeződő összefüggés az egyik legfontosabb elem volt.

A másik fontos elem abból következett, hogy a schlieffeni koncepció sikere feltételezte, Ausztria–Magyarország a háború első percétől kezdve minden erejével felvonul Oroszország ellen. Amennyiben a háborús konfliktus német–francia összecsapással kezdődik, kérdés, a Monarchia nem késlekedik-e, és esetleg előbb Szerbiára próbál csapást mérni. A német háborús döntéshez az is kellett, hogy a Monarchia időben történő Oroszország elleni felvonulása biztosítva legyen. Miután a jelen szituációban a háború kibontásának a menete nyilvánvalóan az, hogy Ausztria–Magyarország Szerbiára támad, Szerbiát viszont Oroszország megsegíti, így máris adva van a Monarchia és Oroszország katonai szembenállása. Csak ezt követően cselekszik Németország, tehát olyan körülmények között támad rá Franciaországra, amikor Ausztria–Magyarország és Oroszország katonai konfrontációja immár megkezdődött.

Ugyancsak nagyon fontos tényezőnek számított az is, hogy a háború kibontásánál milyen a lakosság hangulata, támogató avagy ellenséges. Mivel a Franciaország elleni felvonulásnál a gyorsaság, az előkészített tervek pontos betartása alapvető jelentőségű volt, pusztán egy vasutassztrájk is megkérdőjelezhetette az egész akció sikerét. Miután az adott szituációban Németország, mint szövetségesének megsegítője, és még hozzá Oroszország elleni fellépéssel jelentkezik, valószínű volt a megfelelő belső lakossági

támogatás, beleértve a szociáldemokrácia lojalitását is. Ez is olyan tényező volt, amely a háborús döntésnél megfontolásra került.

És végül szólni kell még egy fontos tényezőről. Németországból jól látták, hogy Ausztria–Magyarország nagyon komoly belső problémákkal, válságjelenségekkel birkózik. A bécsi német nagykövet május 22-i jelentésében – tehát jó egy hónappal Szarajevó előtt – írta: „Gyakran felötlik bennem a gondolat... érdemes-e tovább folytatni a fáradságos munkát, hogy magunkkal harcoljunk”. Tartani lehetett attól, hogy a nem kellően erélyes fellépés az adott helyzetben a belső gyengülést még tovább fokozza. Miután Németország biztos szövetségese csak Ausztria–Magyarország, Olaszország ingadozásáról már korábban is szóltunk, meggondolandó volt, a háború kitolódása nem eredményez-e olyan viszonyokat, hogy Ausztria–Magyarország egyre kevésbé lesz képes azt a szükséges erőt kiállítani, amely a Schliffen-konceptió értelmében Oroszország időleges feltartására feltétlenül szükséges.

Mindezen elemek figyelembevétele alapján születik meg július első napjaiban a német elemzés, amelyet mind a császár, mind a kormányzat vezető tényezői, nem is szólva a katonákról, maguké-
vá tesznek: ennél előnyösebb szituáció a Franciaország és Oroszország ellen egyidejűleg megvívandó háborúra aligha lesz. Meg kell itt még említeni azt is, hogy a német politikai vezető körökben ezekben a napokban Anglia semlegességével számoltak. Bármennyire is furcsán hangzik, ez az illúzió jelen volt. Egyrészt abból következett, hogy a megelőző év folyamán a német–angol feszültségek csökkentek, és több kompromisszumos megegyezés született (a flottaépítés és a törökországi behatolás koordinálása), másrészt abból, hogy gyors lefolyású háborúra számítottak, s erre az időre lehetségesnek vélték Anglia semlegesítését: London magához sem tér, s már végeztek is Franciaországgal.

ULTIMÁTUM ÉS HADÜZENET SZERBIÁNAK

A berlinből érkező harcias válasz eredményeként immár Berchtold külügyminiszter és az uralkodó is a Szerbia elleni háború álláspontjára helyezkedett. Továbbra is ellenvéleménye volt azonban a magyar miniszterelnöknek, Tisza Istvánnak. Mint említettük, Tisza Istvánnál a háború ellenzése abból fakadt, hogy Szerbia elleni háború esetén számolt, ugyanúgy, mint a többiek, Oroszország fellépésével, de ezen túlmenően – mivel nincs ott a bolgár ellensúly – Románia beavatkozásával is. A német válasz ebben a kérdésben semmit nem jelzett. Az uralkodói levéllel együtt átadott külügyminisztériumi memorandumról, amely a szövetségi politika áthelyezését javasolta Romániáról Bulgáriára, egyelőre Berlin nem nyilatkozott. Ilyen körülmények között Tisza István korábbi aggodalmait nem oldódtak, változatlanul nemet mondott, s a dualista Monarchia jogrendje szerint a közös ügyek mechanizmusában a magyar miniszterelnök hozzájárulása nélkül fontos külpolitikai kérdésekben döntés nem születhetett.

Néhány nap múlva azonban Tisza István is felhagyott ellenző álláspontjával, mert végül a román, illetve bolgár szövetség kérdésében is számára megfelelő állásfoglalás nyilvánult meg Berlinből. A berlini politika konkrét lépéseket is tett a Bulgáriával kialakuló szövetség irányában. Ez Tisza számára elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy Románia semlegessége felől biztos legyen, és így a két fronton folytatandó háború kockázatát immár ő is vállalónak, sőt vállalandónak vélte.

A Szerbia elleni fellépés kialakításánál volt még egy vitakérdés. A bécsi politika hajlott arra, hogy a Szerbia elleni háború céljaként Szerbia állami létének megszüntetését tekintsék, arra, hogy Szerbia annektálása legyen a cél. A magyar miniszterelnök ezt határozottan ellenezte, mert attól tartott, hogy a délszláv elem ilyen jelentős mértékű növekvésével nem lesz elkerülhető a birodalmon belüli délszláv egység valamilyen formában való megteremtése. Ez nemcsak Horvátország elvesztését jelentheti Magyarország számára, hanem azt is, hogy egy erős délszláv tömörülés alakul ki a birodal-

mon belül, aminek konzekvenciája a dualista struktúra trialista átalakítása. Ebben a tekintetben azonban nem volt túlságosan nehéz megegyezni, hiszen csak távlatokról volt szó. A közös Minisztertanács végül is a magyar kormányfőt kielégítően határozott: a Szerbia elleni háborúnak nem célja a szerb államiság megszüntetése, és kisebb stratégiai határkiigazításoktól eltekintve, a szerb állam további létezése – természetesen a győztes háború eredményeként vazallusi pozícióban – biztosítandó.

Miután a bécsi politikában a Szerbia elleni harcias fellépés immár egységes állásponttá vált, megfogalmazták, és július 23-án át is adták a jegyzéket a szerb kormánynak. A jegyzék rövid határidejű (48 órás) választ követelt. Ezért a nemzetközi sajtóban ultimátumnak minősítették.

A szerb kormánynak július 25-ig kellett választ adnia, elfogadja-e a követeléseket vagy sem. Az ultimátum két pontjának (5. és 6. pont) teljesítése Szerbia szuverenitását érintette. Ezek értelmében ugyanis a nyomozást Szerbia területén a Monarchia közegeinek részvételével folytatnák, és el kellett volna fogadni „a cs. és kir. közös kormány közegeinek közreműködését Szerbiában a Monarchia területi épsége ellen irányuló felforgató mozgalom elnyomásában” is.

A szerb kormány lojális választ szándékozott adni, de e két pont elfogadása súlyos probléma elé állította a döntést hozókat. Az ultimátum teljes egészében való elfogadása – beleértve tehát az 5. és 6. pontját is – Szerbia önállóságának feladását jelenthette, elutasítása viszont azt, hogy a túlerejű osztrák–magyar hadsereg rázúdul Szerbiára, ami ugyancsak Szerbia önállóságának megszűnését eredményezi. E döntés összefüggésében rendkívül fontos volt annak tisztázása, hogy Szerbia egyedül marad-e Ausztria–Magyarországgal szemben, avagy számíthat Oroszország katonai fellépésére. A cári Oroszország és Szerbia között nem volt szövetségi rendszer, noha a tényleges politikai gyakorlatban szövetségesekként járak el. De Oroszországot nem kötelezte semmiféle katonai konvenció Ausztria–Magyarország Szerbia elleni támadása esetén. Ebben a fontos kérdésben tehát a szerb kormánykörökben bizony-

talanság volt. Végül is az ultimátumra adandó válasz lejártának óráiban Oroszország segítő fellépéséről kapott információt a szerb kormány. Persze, Oroszország segítő katonai fellépése esetén is nagyon súlyos helyzetbe kerül Szerbia a háborúban, hisz, ha az osztrák–magyar hadsereg először teljes erejével rázúdul, akkor nem tudja tartani magát. De az orosz hadsereg egyidejű fellépésével számítani lehetett arra, hogy Ausztria–Magyarország kénytelen főerőivel északkeletre vonulni, és akkor a szerb hadsereg a viszonylag kisebb osztrák–magyar erőkkal szemben tartani tudja magát.

A határidőre elkészített szerb válasz engedékeny hangú volt, de az ultimátumot a maga teljes egészében, így a szerb szuverenitást sértő pontok vonatkozásában, nem teljesítette. A bécsi politikában éppen a kérdéses pontokra helyezték a hangsúlyt, és nem tartották kielégítőnek Szerbia erkölcsi-politikai vereségét. Katonai eszközökkel vagy a szerb kormány meghátrálásával, de a Szerbia feletti valóságos befolyást kívánták biztosítani. A Monarchia ultimátumára adott szerb választ Bécs elégtelennek minősítette, és nyomban megszakította a diplomáciai viszonyt, majd július 28-án el is küldte a hadüzenetet. Ausztria–Magyarország és Szerbia háborúja ezzel kezdetét vette.

AZ OROSZ ÉS A FRANCIA DÖNTÉS

Oroszországot – mint említettük – szerződés nem kötelezte, hogy Ausztria–Magyarország Szerbia elleni háborúja esetén segítőként katonailag fellépjen. Oroszország külpolitikai érdekei szempontjából azonban itt egy rendkívül súlyos probléma adódott. Oroszország 1913–1914-ben már erőteljesen készült az európai összecsapásra, a tengerszorosok felé mutató balkáni érdekei realizálására. Ugyanakkor a katonai felkészüléshez még idő kellett, két-három esztendő. Ezen idő elteltével Oroszország az 1914-es állapothoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb erővel és gyorsabban tud a határaitra felvonulni. De megfontolandó volt, hogy Szerbia ki-

kapcsolása esetén a meg nem osztott osztrák–magyar haderő is nagyobb erővel tud majd megjelenni Oroszország keleti határán. A pétervári politika szempontjából a legelőnyösebb az lett volna, ha a szarajevói merénylet utáni konfliktus, még ha Szerbia politikai vereségével és visszavonulásával is, de katonai potenciáljának és szuverenitásának sértetlenül hagyásával oldódik meg. Ezért Pétervárról engedékeny válaszra befolyásolták a szerb kormányt, de arra nem, hogy szuverenitását is sértő követeléseket vállaljon.

Hasonló volt a francia kormányzati pozíció is a szarajevói merénylet nyomán kivontakozott válságban. Franciaország szempontjából alapvető jelentősége volt annak, hogy a Németország elleni háborúba azonnal bekapcsolódjon a cári orosz haderő is, mégpedig gyors mozgósítással és azonnali támadással. Ez kényszerítheti a német hadsereget arra, hogy erőit megossza, és akkor a francia hadszíntéren nem tud túlsúlyt elérni. Ebben az összefüggésben már látható az is, hogy Franciaország mindenekelőtt Oroszországra bízta az adott kérdésben a döntést. Oroszországnak kell mérlegelni, hogy az idő kitolódásával járó előnyök, amelyek nemcsak Oroszország teljesebb katonai felkészülésével jelentkeznek, hanem Franciaország nagyobb katonai erőiben is, megéri-e azt, hogy közben a Monarchia elleni déli szerb front kikapcsolódik. Ennek a kérdésnek a mérlegelése elsősorban Oroszországra tartozott, és Franciaországnak szövetséges döntéséhez kellett igazodnia.

Egy korábbi megállapodás alapján a legmagasabb szintű francia küldöttség érkezett július 20-án Kronstadt kikötőjébe. *Poincare* elnök és a cár személyes találkozóját még a szarajevói válság előtt határozták el. E magas szintű találkozó most nagyon is kapóra jött. Ezen tisztázódott az orosz–francia egyeztetett álláspont. Ennek az álláspontnak a lényege, hogy Szerbiának a legmesszebbmennyig engedékenynek kell lennie, de semmiképpen sem úgy, hogy szuverenitását és katonai erejét önként feladja. Oroszország nem hagyja magára Szerbiát, Franciaország pedig, amennyiben Oroszország fellépését Németország bekapcsolódása követi, vállalja szövetséges kötelezettségét.

ANGLIA LAVÍROZÁSA

Anglia érdekei szempontjából a háború elodázása előnyösnek tűnt. A kontinensen kialakult egymással szembenálló szövetségi blokkok – a központi hatalmak szövetsége és a francia–orosz szövetség – erőviszonyainak egyensúlya volt a legelőnyösebb Londonból nézve. 1914-ben azonban tartani lehetett attól, hogy egy kontinentális háború esetén Németország katonai pozíciói erősebbek. Ez esetben tehát Anglia közvetlen és azonnali katonai fellépése Németország ellen elkerülhetetlen. Az angol politika szempontjából sokkal előnyösebbnek tűnt, ha a háború eltolódik, és olyan körülmények között jön létre, amikor a kontinens katonai erőinek kiegyenlítetttsége már adott, s így Anglia bekapcsolódása fölösleges. Ezek az összefüggések magyarázzák az angol politika kompromisszumra hajló vonalát is a háborút megelőző esztendőben. Ez a pozíció magyarázza azt is, hogy a válság éleződésének viszonyai között Anglia megpróbált a közvetítő szerepébe kerülni.

Még ma is vita folyik történész körökben arról, hogy Anglia miért nem tárta fel Németország felé világosan és egyenesen, hogy amennyiben kontinentális háborúra kerül sor, katonailag belép Franciaország, illetve Oroszország oldalán. Egyes történészek úgy érvelnek, hogy mivel a német politikusok köreiből illúziók éltek Anglia semlegességét illetően, egy ilyen helyzetfeltárás visszatarthatta volna a német politikát a háborús döntéstől. Noha egy ilyen feltételezés bizonyos jogosságát teljesen kizárni nem lehet, nagyon valószínűtlen, hogy a német elemzést – amellyel a fentebbiekben foglalkoztunk – ez döntően befolyásolhatta. Ugyanakkor Anglia lavírozó és közvetítő pozíciója kedvező körülmények között esetleg a kompromisszum irányába tolhatta el a válságot.

A brit külügyminiszternek a válság folyamatában volt is egy, szinte az elfogadás szélén táncoló javaslata: Ausztria–Magyarország a Szerbiával szembeni biztosíték fejében foglalja el Belgrádot, de semmiképpen sem többet, tehát a szerb állam szuverenitása és katonai potenciája megmarad. Bécs így Belgrád elfoglalásával nemcsak politikai sikert tud felmutatni, hanem bizonyos pozíciót

szerez az ellene irányuló szerb politika mérséklésére. Figyelemre méltó, hogy a válság tetőfokán e javaslat elfogadására egyes német politikai tényezők átmenetileg hajlottak is, de az immár végsőkéig kiélezett helyzetben az osztrák–magyar politika ezt a megoldást is elégtelennek minősítette. Az osztrák–magyar közös Minisztertanács úgy látta, hogy Belgrád elfoglalása és zálogul tartása sem változtatna tartósan Szerbia Monarchia-ellenes politikáján és propagandáján. Rövid megingás után azok a német politikusok is visszatértek a harcias álláspontra, akik az angol közvetítő javaslat megfontolását eleinte nem vetették el. Mindezek alapján Anglia lavírozó pozíciója és az a törekvése, hogy közvetítőként próbálja a válságot háborús konfliktus nélkül levezetni, nem volt eleve irreális, mégha az események nem is ebben az irányban alakultak.

Sem az angol–francia antant, sem az angol–orosz antant nem kötelezte Angliát a kontinentális háborúba való belépésre, mivel ezek az okmányok – mint említettük – nem szövetségi, hanem az érdekeket koordináló szerződések voltak. Ugyanakkor Angliának volt két olyan nemzetközi kötelezettsége, amely a háborúba való bekapcsolódását a nemzetközi jog alapján megkívánta és legalizálta. Az egyik a háború előtt nem sokkal kötött angol–francia flottaegyezmény. Az angol flottát a Földközi-tengerről átcsoportosították a Németországgal szembeni angol partokhoz, viszonylag nem túl nagy erőt hagyva Málta szigetén. Ám megállapodtak abban, hogy a francia flotta védeni fogja az angol érdekeket is a Földközi-tengeren. Az egyezmény másik oldala, hogy a francia flottát nem erősítik a La Manche csatorna térségében, az itteni francia partok védelmében, de amennyiben ezeket a partokat a német flotta részéről támadás éri, az Anglia számára *casus bellit* jelent. Noha számítani lehetett arra, hogy rögtön a háború kezdetén a német flotta csapást mér a francia partok ellen, ez nem következett be, így ez a szövetségi kötelezettség nem eredményezett *casus bellit* Anglia számára.

A másik nemzetközi kötelezettség, amely a kontinentális háború esetén *casus bellit* jelent Anglia számára, a Belgium szuverenitását

és semlegességét biztosító nemzetközi konvenció. Anglia más országokkal együtt kötelezettséget vállalt arra, hogy Belgium szuverenitását és semlegességét – bármely hatalom részéről történő fenyegetéssel és támadással szemben – megvédi. Ez azt jelentette, hogy amennyiben a német támadás Franciaország ellen a francia–német határon bontakozik ki, Anglia számára nem adódik *casus belli*. De amennyiben a német hadsereg Belgiumba betörve megkezdő támadást hajt végre, akkor Anglia számára előáll a hadba lépés kötelezettsége. Anglia számára valóban a belgiumi német betörés adta meg a háborúba való bekapcsolódásnak nemcsak indokoltságát, hanem feltétlen szükségességét is. Ha ugyanis a német–francia összecsapás a német–francia határon – egy viszonylag keskeny szakaszon – következik be, akkor a francia haderő a német támadás feltartására, sőt visszaverésére és esetleg sikeres ellentámadásra is elegendő. Ebben az esetben Anglia megjelenése a kontinensen katonai erővel nem feltétlenül szükséges és semmiképpen sem sürgető. Egészen más a helyzet akkor, ha a német támadás a jobbszárnyi átkarolással történik, mert ebben az esetben a széthúzó francia arcvonal már nem bizonyulhat mindennél elég erősnek, hogy az áttöréssel szemben megálljon. A széthúzó francia arcvonalnak a balszárnyán katonai erővel is sürgősen meg kell jelennie Angliának. Erre az esetre Anglia – az egy hadseregnyi angol expedíciós erő áthozására és felsorakoztatására a francia felvonulás balszárnyán – fel is volt készülve.

VILÁGHÁBORÚ

Ausztria–Magyarország július 28-i Szerbia elleni hadüzenetét követően már nagyon gyorsan peregtek az események, és néhány nap alatt Európa hatalmai már egymással mérköztek. Július 31-én és augusztus 1-jén szinte párhuzamos egidejűségben elrendelték az általános mozgósítást Ausztria–Magyarországon, Oroszországban, Franciaországban és Németországban. Az egyoldalú háborús felelősséget kutató két világháború közti történetírás megpróbál-

kozott e párhuzamosan futó folyamatok egymásutániségának meghatározásával, hogy így az egyiket a másikból következőnek tudja feltüntetni. Ez azonban nem járható út.

Az általános mozgósítások még nem jelentettek hadüzenetet, még kevésbé az ellenségeskedés tényleges megkezdését. A Schlieffen-koncepcióból következően Németországnak a harcot Franciaország ellen kellett megkezdenie. Csakhogy a Franciaország elleni hadjáratot nem kezdhette meg a Franciaország elleni hadüzenettel, hiszen erre nem volt indoka. Mozgósítását is azzal igazolta, hogy Oroszország fenyegetően lép fel szövetségesével, Ausztria–Magyarországgal szemben. Az Oroszország elleni háborúhoz megvolt a belső támasz is, erre a német kormány a szociáldemokraták támogatását is biztosítani tudta. A hadüzenet nem is késett. Csakhogy a harcot Franciaország ellen kellett megkezdeni, keleten pedig késleltetni. Arra hivatkozva, hogy francia repülők és katonák megsértették Németország határát, és ráadásul ennek során Belgiumon repültek keresztül, a német kormány augusztus 2-án hadüzenetet adott át Franciaországnak. Ezzel egyidejűleg a belga kormánytól azt követelte, hogy miután semlegességét Franciaországgal szemben nem tudja megvédeni, engedélyezze a német haderő jelenlétét. A belga kormány ezt a követelést elutasította. Augusztus 4-én a német hadsereg átlépte Belgium határát, s megkezdte a Schlieffen-koncepció alapján a hadjáratot.

London ultimátumot adott át a német kormánynak Belgium semlegességének tiszteletben tartására vonatkozóan. Mivel erre nem jött megfelelő válasz, augusztus 4-én éjfélkor Németország és Anglia között is beállt a hadiállapot.

Ausztria–Magyarország augusztus 5-én küldte el hadüzenetét Oroszországnak. Ebben a késlekedésben szerepet játszott az, hogy a kialakult szituációban, a Szerbia ellen megkezdett katonai felvonulás körülményei között, Ausztria–Magyarország katonai vezetése úgy vélte, hogy előbb gyors csapásokkal végezhet Szerbiában, és csak ezt követően dobja át teljes katonai főerejét Oroszország ellen. A hadüzenettel való késlekedés egyrészt kifejezte ezt a politi-

kát, másrészt Oroszország Monarchia elleni felvonulását is próbálta késleltetni.

Ezt követően a harci érintkezésben nem lévő országok is elküldték egymásnak hadüzeneteiket, így Szerbia Németországnak augusztus 6-án, Németország Montenegrónak augusztus 8-án, Franciaország és Anglia a Monarchiának augusztus 12-én, a Monarchia Belgiumnak augusztus 27-én.

Az öt európai nagyhatalom katonai összecsapása három kontinentális fronton (nyugati, keleti, déli) megkezdődött. Az egyik oldalon a központi hatalmak kettős szövetsége (Németország, Ausztria–Magyarország), a másik oldalon az antanthatalmak (Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország) és szövetségeseik (Szerbia, Montenegró, Belgium).

Mindkét oldal még a kezdeti összecsapások folyamatában szert tett egy-egy fontos harci szövetségesre. Japán augusztus végén csatlakozott az antanttáborhoz, Törökország októberben a központi hatalmakhoz.

Japán bekapcsolódásának katonai jelentősége nem abban volt, hogy részt vett a csendes-óceáni és kínai német állások elfoglalásában, hiszen ezt nélküle is végrehajthatták volna az angol, illetve a brit nemzetközösségi erők. Így azonban Oroszország és Anglia nem kényszerült Japánra figyelő erőmegosztásra. Oroszországnak nem kellett katonai erőt összpontosítania a birodalom távol-keleti vidékén, Anglia pedig az Indiában, Ausztráliában, Új-Zélandban állomásozó fegyveres erőit átirányíthatta Európába és a török frontokra. Később pedig, amikor az Egyesült Államok a hadba lépést fontolgatta Európában szerepe volt annak is, hogy csendes-óceáni birtokait Japán részéről nem látta veszélyeztetve.

Ami Törökországot illeti, mindkét felet meglepte, hogy a török kormány augusztus 3-án – elrendelve ugyan a mozgósítást – „fegyveres semlegességéről” tett nyilatkozatot. A háború közvetlen előzményeit figyelembe véve az antanttáborban Törökországot kezdettől Németország oldalán várták a küzdelemben. Hiszen a török hadsereg 1914-ben már igen erősen német tisztek befolyása, vezetése alatt állott, s egyéb gazdasági, politikai csatornákon ke-

resztül is a német befolyás Törökországban döntő volt. Törökország nyílt csatlakozása a központi hatalmak táborába rövidesen – októberben – be is következett. A Boszporusz és a Dardanellák birtoklásával a központi hatalmak teljesen elzárták a nyugati antanthatalmak és Oroszország közti összeköttetést a tengeren. Ennek a ténynek a jelentősége a későbbiekben még inkább megmutatkozott akkor, amikor a háború elhúzódó, felőrlő jellege már nyilvánvalóvá vált. De Törökország csatlakozásának volt még egy közvetlen jelenkező előnye is a központi hatalmak számára: új front nyílt Oroszországgal szemben a Kaukázus vidékén. Ez pedig erőmegosztásra készítette a nyugati irányba támadásra felsorakozó orosz haderőt.

A HÁBORÚ

A HADÁSZATI TERVEK KUDARCA

A négy kontinentális hatalom mozgósított hadereje, egyenként tekintve is azokat, több milliós létszámú volt. A német hadsereg 4 millió katonát, az orosz 6,5-et, az oszrák–magyar 3,5-et, a francia 4 milliót számlált. Ha ehhez hozzávesszük még az Anglia által fegyverbe állított katonák számát, valamint a belga és a szerb haderőt, akkor a kontinensen kialakuló három fronton, a nyugatin, a keletin és a szerbiai délin, 20 millió katona sorakozott fel egymással szemben. Természetesen ennek az óriási haderőnek a közvetlenül harcvonalba küldött létszáma kisebb volt, de összességében ez is sok millió főt tett ki.

Mind a négy hatalmas hadsereg támadásra készült fel. Valamennyi katonai stratégia a megvívandó háborút a 19. századi európai háborúk – méreteiben felfokozott – ismétlődéseként képzelte el. Mi több, úgy vélekedtek, hogy a támadó erő nagyságának a megnövekedése és a fegyverzet tűzerejének hatékonyabbá válása a támadás sikerét gyorsabbá teszi, és viszonylag rövid idő alatt – pár hét, legföljebb pár hónapos terminussal – a hadjárat győzelmesen befejezhető.

A német hadászati koncepció alapját a századforduló vezérkari főnöke, *Alfred von Schlieffen* dolgozta ki. Ennek lényege, hogy Németország a kétfrontos – Franciaország és Oroszország elleni – háborút tulajdonképpen egyfrontos háborúként, egymás utáni rendszerben vívja meg. A lassú orosz mozgósításra és Ausztria–Magyarország feltartó szerepére számítva az egész vagy közel az egész hadsereg bevethető Franciaország ellen, és a Belgiumon keresztültörő jobbszárnyas átkarolással a francia hadsereg 6 hét

alatt megsemmisíthető. Ezt követően átdobva a hadsereg egészét a keleti hadszíntérre, az osztrák–magyar hadsereggel együtt, újabb néhány hét vagy legföljebb 1-2 hónap alatt a hadjárat győztesen befejezhető.

A francia hadászati terv is támadó háborúra készült. Számítottak ugyan arra, hogy a németek Belgiumon, esetleg Svájcra keresztül átkaroló támadással kísérletezenek, de ezt nem ítélték túlságosan veszélyesnek, és ennek feltartására csak a hadsereg viszonylag kis részét szánták. A mozgósított haderő túlnyomó részével Lotharingián keresztül szándékoztak hatalmas erejű támadást indítani, amelynek sikerében – a Rajnáig való keresztültörésben – egészen bizonyosak voltak.

A cári Oroszország hadászati koncepciója is a támadásra épült fel. Az erőket először a két szárnyra csoportosítják és az északi szárnyon, Kelet-Poroszország térségében azonnal támadást is kezdenek, hogy ezzel a német erőket megosztásra kényszerítsék. A front déli szárnyán, ahol nagy erejű osztrák–magyar felvonulással kellett számolni, egyelőre a hadsereg védekezik. De amint a mozgósítás eredményeként beérkeznek a nagy erők, akkor a front közepén megindul az orosz gőzhenger, és az ellenállhatatlan támadás ily módon pár hónap alatt végez mind Ausztria–Magyarországgal, mind Németországgal.

Ausztria–Magyarország hadászati koncepciója is a támadás elvén alapult. A felsorakozóban lévő orosz hadsereget egy nagy megelőző támadással kell meglepni, és ily módon biztosítani a sikert. Az osztrák–magyar hadászati tervnek volt egy másik változata is, amely arra az esetre készült, ha Ausztria–Magyarország csak Szerbiával kerül konfliktusba, és Oroszország felől csak kényszerlégi állapotot kell kialakítania. Ebben az esetben a támadó hadjárat Szerbia ellen realizálódik. A kialakult helyzetben Ausztria–Magyarországnak a szerb fronton védekezésre, Oroszország ellen pedig támadásra kellett volna indulnia. Conrad azonban módosított a koncepción, és úgy vélte, hogy még mielőtt Oroszország ellen támadó csoportosítást elér, gyors, lerohanó támadással végezhet Szerbiával.

A hatalmas erejű összecsapások valamennyi hadászati terv kudarcát eredményezték, függetlenül attól, hogy melyik hadseregnek sikerült részleges előnyökre szert tenni (ellenséges területekre behatolni, avagy kisebb-nagyobb ellenséges erőket megsemmisíteni).

A németek gyors áthatolása Belgiumon, betörése Franciaországba és a Marne-ig nyomulása csak látszólagos siker volt. A hadászati terv lényegét, a francia hadsereg lerohanását és megsemmisítését nem tudták elérni. A francia haderő – kiegészülve az angol expedíciós hadosztályokkal – meg tudta állítani a német betörést, és állásháborúra kényszerítette a német hadsereget. Ezzel tulajdonképpen a német hadászati terv összeomlott. Látszólag ugyancsak nagy sikert értek el a németek a Kelet-Poroszországba betörő két orosz hadsereg visszaverésével, mi több, az egyik túlnyomó részének Tannenbergnél való megsemmisítésével. Az összhadászati koncepció keretében azonban ez is csak részleges eredményt jelentett.

A franciák sikerként könyvelhették el, hogy a balszárnyukon felsorakozó angol expedíciós erőkkel együtt végül is fel tudták tartóztatni a nagyerejű jobbszárnyai német átkaroló támadást. De az eredeti francia hadászati terv lényege abban volt, hogy a francia–német határon keresztül támadó hadjáratot valósítanak meg, és a Rajnáig törnek előre, amiből viszont az égvilágon semmi sem valósult meg.

Ausztria–Magyarország kudarca a legkézzelfoghatóbb, hiszen a Szerbiába betörő haderejét a szerb ellenállás komoly veszteségeket okozva visszavetette. Az Oroszország ellen felvonuló és támadásra csoportosuló had ereje pedig kemény ellenállásba ütközött, és az ezután meginduló orosz ellentámadást csak jelentős területek feladásával, a Kárpátok terepviszonyait kihasználva tudta feltartóztatni.

Az orosz gőzhenger megindulása nagyon nehéz helyzetbe hozta a német és az osztrák–magyar hadsereget. A hadászati célt azonban Oroszország „gőzhengere” sem tudta elérni, és ha a nyugati fronthoz képest nagyobb mozgásokkal is, a keleti fronton is állásháború alakult ki.

A hadászati tervek összeomlását, a támadásra felépített hadászati koncepciók kudarcát nem lehet véletlen jelenségnek tekinteni, és nem is lehet az egyik vagy másik tábornok baklövéseivel megmagyarázni. Minden vezérkar tévedett abban, hogy a hadseregek számszerű növekedése, gyorsabb mozgatása, a tüzerő hatékonyabbá válása stb. a *támadás* lehetőségeit és előnyeit fokozza. Valójában azok a fegyverek, amelyek az 1914-ben megkezdődő küzdelemben valamennyi hadsereg rendelkezésére állottak, inkább a *védelmi* harcok előnyét és sikeres lehetőségét fokozták. A gépfegyver, a gyorstüzelő ágyú és egyéb fegyverzetek lehetővé tették, hogy a védelem, ha megfelelő állásokat foglal el, igen nagy túlerővel szemben is sikeresen tudja magát tartani. A beásott védelemmel szemben pedig, ha az el volt látva gépfegyverrel, ggyorstüzelő ágyúval, a szokásos támadási akciók – akár a gyalogság, akár a lovasság hajtja azt végre – eredménytelennek bizonyultak. Az I. világháborúban ily módon egy teljesen új harcászati jelenség mutatkozott. Ez a harcászati jelenség pedig – az ugyanis, hogy a védelem túlerejű támadással szemben is biztosan helyt tud állni – összességében stratégiai jelentőségűvé vált, és az eredeti hadászati koncepciók helyességét megkérdőjelezte. Mindehhez azonban az összecsapások – előre nem látható – tapasztalatára volt szükség.

Az I. világháború hadászatát tehát egy egészen új törvényszerűség szabta meg: a győzelem, ha pusztán katonai eszközökről van szó – tehát eltekintve most a megegyezéses lezárás politikai lehetőségeitől –, az ellenfél erőinek felmorzsolása útján lehetséges, csakis akkor, amikor az ellenfél nem képes már arra az ellenállásra sem, amelyre a stabil védelem az ellenfél nagyobb erőivel szemben is lehetőséget ad. 1914 végére ez többé-kevésbé világossá vált a háború katonai vezetői előtt mind a két oldalon. S ki tudhatja – ha a vezérkarok csak sejtik is, hogy milyen háborúra vállalkoznak, tanácsolják-e politikusaiknak a háborús döntést? Most már azonban máson kellett törniük a fejüket: keresniük kellett az új feltételek közötti győzelem lehetőségeit.

A FELŐRLŐ KÜZDELMEK

A háború kezdetének nagy támadó összecsapásai, amelyektől a gyors győzelmet remélték, az 1915–1916-os esztendőkre átadta a helyét az elhúzódó, véres, felőrlő küzdelmeknek. Noha ezen esztendők folyamán is voltak próbálkozások meglepetésszerű támadásokkal, többé-kevésbé mindenütt nyilvánvalóvá vált, hogy ebben a háborúban győzni a hagyományos hadászati és harcászati eszközökkel és módszerekkel nem lehet. A győzelemhez fel kell őrlöni az ellenség erőit, ugyanakkor a saját erőket fokozatosan növelni kell, és így lehet elérni azt az erőviszonyrendszert, amikor az ellenfél már annak az ellenállásnak a kifejtésére sem képes, amellyel túlerejű támadót még föl lehet tartani. Nyilvánvaló, hogy ennek a célnak az elérése, miután mind a két oldalon hatalmas hadseregeket és azokat kiszolgáló hatalmas ipari, közlekedési stb. gépezeteket hoztak létre, hosszú időt igényelt.

E felőrlő küzdelmek folyamatában mindkét oldalon használni kezdték a gázt. Ennek különböző megoldási módjai voltak. Próbálkoztak a mérgesgáz palackból való kiengedésével. Ennek a módszernek természetesen feltétele volt a kedvező széljárás, amelyet azonban nemigen lehetett megtervezni. Ugyancsak problematikus volt a gyalogsági támadás előkészítésének összehangolása a várhatóan kedvező széljárással. Noha a gáz alkalmazásának ebben a formában is születtek sikerei, tegyük hozzá borzalmas sikerei, ez nem bizonyult a felőrlő küzdelemben alkalmas eszköznek. Hatásosabbnak tűnt, és ezt a háború egész időszakában alkalmazták, a gázgránátok bevetése: gránátvetővel juttatták el az ellenséges lövészárokba a gázzal töltött bombákat. Noha ennek az eszköznek az alkalmazása itt-ott alárendelten hozott sikert, az ellenséges lövészárak olyan mértékű meggyengítését, ami azután az átfogó sikert meghozhatta, nem produkált.

A háború folyamatának talán a legvéresebb felőrlő küzdelme a Verdun körüli 1916-os szörnyű harc volt. A Verdun körüli jól kiépített modern erődrendszer elleni német támadás egy sajátos stratégiai terv része volt: nem az erőd bevétele volt a tulajdonkép-

peni cél, hanem a francia erők felőrlése. A német hadvezetőség úgy vélte, hogy viszonylag kisebb erőkkel is betörhetnek a verduni erőrendszerbe, és akkor jó pozíciókból megsemmisíthetik az ide-irányított francia csapatokat. Úgy számítottak, hogy Verdunt a franciák semmiféleképpen sem hagyják majd német kézen, tehát minden áldozatot meghoznak visszaszerzésére, illetve megtartására, és ezzel tulajdonképpen bekerülnek a felörlés csapdájába.

A verduni küzdelem azonban nem a német vezérkar elképzelései szerint alakult. Egyrészt nem sikerült behatolni a verduni erőrendszer szívébe, és így jó pozícióból fogadni a francia támadásokat. Másrészt a megkezdett és kibontakoztatott támadást most már a németek sem tudták abbahagyni, hiszen amennyire Verdun védelme francia szimbólummá vált, a német hadvezetés és hátország számára Verdun elfoglalása ugyancsak szimbolikus jelentőségre emelkedett. Ilyen körülmények között alakult ki a mindkét oldalt felörlő küzdelem. Ennek a küzdelemnek nem volt győztese, csak vesztese. A francia veszteség a Verdun körül 1916 tavaszán és nyarán folyó harcokban 550 ezer ember volt. A német veszteség sem volt sokkal kisebb: 450 000 ember. Egy millió katona dőlt ki a sorból, nagy részük elesett vagy egész életére nyomorékká vált.

A felörlő küzdelem keretébe tartozott, és a kontinentális öldöklésekhez hasonló szörnyű emberhalált eredményezett a tengeralattjáró-harc is.

Tengeralattjárókat a hadiflották küzdelmeiben vagy a partvédelemben már az I. világháború előtt is használtak. Ilyen elgondolással, nem túl nagy tengeralattjáró flottát mind Anglia, mind Németország 1914 előtt kifejlesztett. Arra azonban egyik oldalon sem gondoltak, hogy a tengeralattjárókat kereskedelmi hajók ellen bevessék. A felörlő háborúban azonban döntő jelentőségűvé válhatott, ha valamelyik hadviselő fél meg tudja akadályozni a másik utánpótlását, azt, hogy a frontokon küzdő hadseregét kellő fegyverzettel, élelmiszerrel, ruházattal stb. elláthassa. Ezt a I. világháború viszonyai között légi úton még akadályozni nem lehetett, vagy csak olyan kis mértékben, hogy annak az összhadászati koncepció szempontjából jelentősége nem volt. Ez a lehetőség csak

a blokád révén állt elő, vagyis oly módon, hogy a hadviselő felek megakadályozzák egymás utánpótlását a tengereken.

Anglia hadiflottájának főlényével biztosan létesíthetett blokádot Németország körül. A tengerszorosok elzárásával a központi hatalmak blokád alá tudták venni Oroszországot. Ám az angolhoz hasonló blokád létesítésére a német flottának, akár Franciaország partjainál, akár a britt sziget körül, nem volt lehetősége. Hadiflottája nem tudta felvenni a küzdelmet a túlnyomó angol erővel, és tulajdonképpen nem is tudott a támaszpontjáról a tengerre kifutni. De még egy lényegesen erősebb hadiflotta sem lehetett volna képes egy ilyen feladat megoldására a kiterjedt parti övezetekkel rendelkező Angliával és Franciaországgal szemben. Az angol sziget, illetve a francia partok blokád alá vétele a tenger-alattjárókkal tűnt lehetségesnek oly módon, hogy a távolabbi területekről – az amerikai kontinensről, vagy az angol–francia gyarmatokról – érkező kereskedelmi szállítóhajókat elsüllyeszti. Ennek a harcmodornak azonban nagyon súlyos nemzetközi-jogi konzekvenciái is voltak. Teljesen idegen harcmodor volt, amely sértette a tengeri hadviselés konvencióit. Ezek között szerepelt ugyan a zsákmányolási jog, de az, hogy kereskedelmi hajókat a legénység biztonságba helyezése nélkül elsüllyesszenek, a tengeri hadviselés normáival ellenkezett.

A problémát az is súlyosbította, hogy a német búvárhajók nem csupán a Németországgal ellenséges országok kereskedelmi szállítóhajóit süllyesztették, hanem az ezekbe az országokba szállító semlegeseket is. A búvárhajóharc tehát nemcsak ellenkezett a már korábban kialakított tengeri küzdelmi normákkal, hanem a semlegeseket is sértette. A semlegesek körében Anglia és Franciaország legnagyobb szállítója az Egyesült Államok volt.

A német hadvezetés már 1915 elején elhatározta a búvárhajóharc eszközeinek a bevetését, de azután az Egyesült Államok figyelmeztetése nyomán ettől elállt, illetve mérsékelte azt. Több alkalommal is próbálkoztak újrakezdésével, de hasonló okokból a visszakozás ismét bekövetkezett. Végül is 1916 végén, 1917 elején

a német vezetés úgy látta, hogy válaszut elé érkezett. A felőrlő küzdelem addigi menete az antant előnyére utalt. Németország és szövetségese, Ausztria–Magyarország ugyanis a blokád következtében el volt vágva a kontinensen kívüli erőforrásoktól, ugyanakkor ezeket az erőforrásokat Franciaország és Anglia zavartalanul élvezhette. Miután a felőrlő küzdelemben döntő jelentőségűnek bizonyult a kitartás, a hátszág teljesítőkéessége, nyilvánvaló volt, hogy a folyamatok további, hasonló menete Németországot kapitulációra fogja kényszeríteni. Más eszközt a hátszági ellátások kiegyenlítésére nem láttak, mint a korlátlan bűvárhajóharc megindítását. Így azután 1917 elején a német vezetés – a korábbi ingadozások után – most már egyértelműen ehhez az eszközhöz nyúlt. Ez azonban azt is jelentette, hogy szembefordította magával a semleges országokat, és ezek sorában is a legjelentősebbet és legerősebbet, az Egyesült Államokat.

VERSENGÉS ÚJ SZÖVETSÉGESEKÉRT

A felőrlővé vált, elhúzódó küzdelemben az erőegyensúlynak a győzelem ígérétét hozó eltolódása új szövetségesek szerzésével is lehetségesnek tűnt. Ezzel egyrészt növelni lehet a rendelkezésre álló emberi és anyagi erőket, másrészt új frontok nyitásával erőmegosztásra lehet készíteni az ellenséget. Persze az új szövetséges megszerzése egyben igényeinek az akceptálását is jelenti, és akkor is, ha azok az igények a saját célokkal nem teljesen egyeznek.

1915 tavaszán nagy diplomáciai csatározások kezdődtek Olaszország körül. Olaszország és Ausztria–Magyarország között olyan érdekellentétek feszültek, hogy legfeljebb csak Olaszország semlegesítéséről lehetett szó. Sokkal nagyobb esélye volt itt az antantnak. A Dél-Tirolra, Triesztre vonatkozó olasz igényeket az antant-hatalmak minden további nélkül elfogadhatták. Problémát okozott azonban az ezen túlmenő olasz igény a szláv területekre, Isztriára, Dalmáciára. A cári Oroszország elgondolása ugyanis az volt, hogy ebbe az irányba Szerbiát kell erősíteni. Így azután a

három vezető antant-nagyhatalom között egyeztetésre volt szükség az olasz igények kielégítésének mértékéről. Jó ideig Oroszország fenntartásokkal élt, de azután figyelembe véve, hogy 1915 tavaszára egy nagy összehangolt német és osztrák–magyar támadástól kell tartania, amelyet az erőelvönás révén Olaszország belépése keresztezhet, a pétervári politika is hozzájárult az olasz igények maximális teljesítéséhez. Olaszország 1915 tavaszán belépett a háborúba, új frontot nyitva Ausztria–Magyarországgal szemben.

Noha Olaszország hadba lépése az antant oldalán igen komoly csapás volt a központi hatalmak számára, a küzdelmet rövid távon jelentősen nem befolyásolta.

A következő lépés Németország sikerét hozta, Bulgária csatlakozásának elérésével. Ezzel lehetővé vált a Szerbia elleni koncentrált támadás több irányból, amelynek eredményeként Crna Gorát és Szerbiát teljes egészében el is foglalták az osztrák–magyar, német és bolgár csapatok. Döntő változást azonban a küzdelemben ez sem hozott, mert az antanterőknek sikerült a Balkán-félsziget déli részén új frontot szervezni, s így, noha Szerbia területe kikapcsolódott a háborúból, a déli balkáni front – az odaszállított francia, angol, szerb egységekkel – a korábbiakhoz hasonlóan változatlanul valóság volt. A bolgár hadba lépést Görögország hadba lépésével is ellensúlyozta az antant tábor.

1916 folyamán Románia körül folytak a diplomáciai csatározások. A semleges Romániát a központi hatalmak oldalán aligha lehetett bevonni a küzdelembé, hiszen így fő célját, Erdély megszerzését semmiképpen sem realizálhatta. A központi blokk ily módon, hasonlóan olaszországi politikájához, itt csak a semlegesség további biztosításán dolgozhatott. Annál nagyobb lehetősége volt az antantnak arra, hogy Romániát bekapcsolja, hiszen említett fő igényének a teljesítését megígérhette és szerződésbe is foglalhatta. 1916 nyarára az antanthatalmak valamennyi fronton kibontakozó, erőteljes összeroppantó támadást terveztek, s úgy vélték, hogy ha ennek folyamatában még egy új front is kialakul, a román, akkor a siker biztosítható. „A román támogatás ebben a pillanat-

ban igen fontos volna – írta augusztus elején a francia elnök a cárnak. A haladéktalan román beavatkozás módot adna rá, hogy végleg javunkra billentsük az egyensúlyt.” Ilyen körülmények között kapcsolódott be 1916 nyarán Románia a háborúba, miután ezt megelőzően az Ausztria–Magyarországgal szembeni maximális területi igényei (Bukovia, Erdély, Bánát) a bukaresti titkos szerződésben elismerést nyertek. Ám a várakozással ellentétben Románia háborúba lépése sem jelentett döntő erőeltolódást, mi több, a német és osztrák–magyar haderők nemcsak visszaverték a román támadást, hanem Románia túlnyomó részét is elfoglalták, és a román kormányt az ország viszonylag kis területére szorították vissza. Itt is csak azért tudta magát tartani, mert a déli orosz hadsereg erői meg tudták állítani a nyomást.

Az új szövetségesek szerzése 1915 és 1916 folyamán nem jelentett lényeges erőeltolódást egyik fél javára sem, és a küzdelem kiegyenlítettségén ezekben az években nem változtatott.

Döntő jelentőségűnek bizonyult azonban az, hogy 1917 tavaszán az Egyesült Államok, közvetlenül a német búvárhajóharc reakciójaként, belépett a háborúba az antanthatalmak oldalán. Noha az Egyesült Államok hadba lépésének indoklásában és a közvélemény ilyen irányú formálásában a búvárhajóharc jelentette a döntő mozzanatot, további lényeges elemekre is utalni kell. 1917 tavaszán már számolni lehetett azzal, hogy a belsőleg gyengülő Oroszország kieshet a háború további küzdelmeiből, és ezt a kiesést ellensúlyozni kell. Az Egyesült Államok hadba lépésének jelentősége ebben az összefüggésben is kidomborodik. Amint *Churchill* emlékiratában írta: „Oroszország elgyengülése vagy Németország türelmetlensége szükséges volt ahhoz, hogy az Egyesült Államok hadba lépjen, és mindkettő bekövetkezett.”

Igaz, az Egyesült Államok ipara eddig is az antant-utánpótlás egyik legfontosabb bázisa volt. Ebben a tekintetben tehát a hadba lépés nem hozott döntően új fordulatot. Mégis, ennek a hatalmas anyagi rezervoárnak ez az újfajta biztosítása önmagában is jelentőségre tett szert. Amellett az Egyesült Államok flottája most már a kereskedelmi hajók kíséretében felvehette a harcot a német

búvárhajókkal szemben. És mindezeken túlmenően megkezdődhetett egy nagy hadsereg felállítása, kiképzése, majd pedig a kontinensre szállítása. Ennek a ténynek a jelentőségét pedig nem lehetett eléggé felbecsülni, hiszen egy esztendővel később már több mint 1 millió amerikai katona tartózkodott a franciaországi hadszíntéren.

Az új szövetségesekért folyó versengést ezzel az antant nyerte meg. 1917 folyamán egy sor további ország is hadba lépett az antant oldalán: Kína, Kuba, Panama, Brazília, Nicaragua stb. – Portugália még 1916-ban. Mindez jelezte az antant hatalmas fölényét a tartalékokban.

OROSZORSZÁG KÜLÖNBÉKÉJE

Az új szövetségesek szerzésével párhuzamosan mindkét oldalról kísérletek és erőfeszítések történtek arra is, hogy a szembenálló tábor gyengébb osztagát kiválásra, különbékére készítsék. A háborút egyre nehezebben viselő Ausztria–Magyarország, illetve Oroszország vezető köreinek meg kellett gondolniuk, hogy a súlyos veszélyeket tovább növelő elhúzódó háború helyett nem lehetne-e a háborút minimális célok elérésével, különbékével befejezni.

Ausztria–Magyarország politikai vezetésében már 1916 közepétől vannak személyiségek, akik megegyezéssel békét szeretnének a *status quo* alapján, esetleg csekély áldozatok árán is. Megpróbálják ilyen értelemben befolyásolni a német vezetést, amely azonban 1916 második felében hajthatatlan, mert bízik abban, hogy a háború – jórészt a korlátlan búvárhajóharc révén is – megnyerhető.

Ausztria–Magyarország csupán annyi eredményt ért el, hogy 1916 decemberében a központi blokk béketárgyalásra felszólító ajánlatot küldött az antantnak, de ez a német magabiztosságot tükrözte, és visszautasításra talált. Az Ausztria–Magyarország legfelső köreiben tovább folytatódó béketapogatódzások már az esetleges különbéke vállalásának tendenciáját is mutatják. Az új

uralkodó – magyar királyként IV. Károly – családi kapcsolatain keresztül kontaktust teremtett az antant legfelsőbb vezető köreivel. Ezek a tapogatózó lépések, amelyekben központi szerepet játszott Károly feleségének a testvére, *Sixtus*, nem biztattak eredménnyel. Mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a németektől elszakadó különbékére kevés a kilátás, mert a németek nem nézik ezt ölbe tett kézzel. Egy ilyen akció nem különbékére, hanem a háborús front átalakulására vezet: Ausztria–Magyarország katonai konfrontációba kerül Németországgal.

De talán még ennél is problematikusabbnak mutatkozott az, hogy a tárgyalások folyamatában kiderült, Franciaország és Anglia alapjában véve nem kifogásolná Ausztria–Magyarország fennmaradását a *status quo* alapján, de nem térhetnek ki a kisebb szövetségeseknek tett ígéretek teljesítése elől. Ez tehát az olasz, a szerb és a román igények kielégítését, illetve a velük szemben vállalt antant-kötelezettségek teljesítését jelenti. Ilyen körülmények között Ausztria–Magyarország számára a *status quo* alapján lérejövő különbékére semmi kilátás nem volt. Megfontolandó volt most már, hogy egy kilépés a háborúból, amely valójában a Németországgal viselendő háború felé tendál, és ugyanakkor jelentős területek átadásával az antantnak, vállalható-e akkor, amikor a németekkel közösen továbbfolytatandó háború, még ha nem is vezet győzelemre, de az áldozatos különbékével összehasonlítva esetleg egy kedvezőbb béke elérését teszi lehetővé. Mindezek következtében Ausztria–Magyarország leszakítása a központi hatalmak táborától, mint amely ellensúlyozhatja Oroszország elgyengülését és így az erőviszonyoknak az antant javára alakulását, nem volt realitás.

Hasonló komplikációt mutatott Oroszország esetleges különbékéjének a problematikája. Oroszország el volt vágva szövetségeseitől. A tengerszorosok német birtoklása következtében utánpótlást ezen az úton nem kaphatott, az Arhangelszken, valamint Vlagyivosztokon keresztül történő utánpótlás pedig nem emelkedhetett olyan jelentőségre, hogy a problémát megoldhatta volna. Így Oroszország kimerülésének a lehetősége meglehetősen korán felve-

tódott. Ez magyarázza, hogy már 1915-től kezdődően bizonyos tapogatózások a különbéke irányában orosz vezető körök részéről mutatkoztak.

Oroszországnak is meg kellett gondolnia, hogy az elhúzódó háborúban való kitartásnál nem előnyösebb-e a különbéke a *minimális* célok elérésével. A különbéke felé hajló orosz politikusok sem mondtak le sohasem a birodalom minimális programjáról. Ezek sorában első helyen szerepelt a tengerszorosok birtoklása. Arról természetesen lehetett vitatkozni, hogy hol húzódjon majd Oroszország nyugati határa, de a tengerszorosok, mint minimális program mindig jelen van. Németország viszont Oroszország különbékéjét egészen másként képzelte el, s annak meggyengítésével kapcsolta össze. Ilyen módon az orosz különbéke – éppúgy, mint Ausztria–Magyarországé – realizálhatatlan.

Az 1917-es tavaszi oroszországi forradalom nem változtatott az addigi orosz politikán, mi több, a különbéke-tapogatózásoknak nagyon határozottan vége szakadt. Az új rezsim az angol–francia hadvezetéssel összehangoltan 1917 nyarára újabb támadást készített elő.

Az orosz katonatömegek háborúban tartása azonban egyre kevésbé volt lehetséges. Az általános békevágy összefonódott a szociális feszültségekkel, és újabb forradalomba csapott át. Az 1917 őszen megszerveződő új rezsim, amelynek élére az orosz bolsevikok kerültek, fegyverszünetet kötött 1917 végén a központi hatalmakkal, majd 1918 tavaszán különbékét. Oroszország jelentős területeket volt kénytelen kiüríteni és átengedni.

Úgy tűnhetett, hogy a német keleti front felszabadulásával, s az erők egy fronton történő összpontosításával most kellő túlsúly adódik a nagy német nyugati támadásra. Ám a német haderő immár egy fronton tömörítve sem tudott túlsúlyt felmutatni. Most mutatkozott meg teljes jelentőségében az Egyesült Államok hadba lépése. Az Egyesült Államok anyagi erejének megjelenése a kontinensen, haderejének az átszállítása stabil túlsúlyt biztosított az antanterők számára az egy fontra összpontosított német erőkkel szemben is.

Az 1918 tavaszi nagy nyugati német támadás, amelyre az előfeltételeket a keleten kötött béke adta meg, ilyen körülmények között nem eredményezhetett sikert. Ezzel Németország számára a győzelem minden lehetősége és esélye lezárult. Ugyanakkor a német haderők még egy ideig képesek lehettek az antanterők feltartására.

A HADICÉLOK FORMÁLÓDÁSA

A breszti békével Németország keleti irányban hadicéljait maximálisan elérte. A német célok középpontjában állt – mint láttuk – az európai kontinens nagy részét átfogó „Közép-Európa” kialakítása. A háború első heteiben megfogalmazott koncepció szerint ez a német vezetésű Mittel-Európa keleti irányban a cári Oroszországhoz tartozó lengyel területeket kapcsolná magához. Most, a maximális keleti célokat elérve Németország a Baltikum és Finnország, Belorusszia és Ukrajna feletti hatalmat is biztosította. Átmenetileg a német hadicélok a Balkán és Törökország felé is nagyrészt megvalósultak, hiszen eltekintve a Balkán-félsziget déli részétől, a német hatalom e térségek felett is tényleges ellenőrzést gyakorolt. Csakhogy az Európa keleti részében és a Balkánon elért sikert tartósításához győzelmet kellett volna aratni a nyugati hadszíntéren is.

De fordítsuk figyelmünket inkább az antant-hadicélok alakulására, hiszen ezek ugyancsak jócskán kiterjedtek az elhúzódó háború folyamatában, és érvényesültek is a győztesen befejezett háború után. A háború felé tendáló nagyhatalmi érdekek a háború alatt a hadicélok megfogalmazásában fejeződtek ki, persze nem a nyilvánosságnak szánt, hanem bizalmas tárgyalásokon és titkos szerződésekben.

A három nagy antanthatalom politikai vezetése a háború első heteiben és hónapjaiban a vezérkarhoz hasonlóan a hadműveletek sikerének elősegítésére koncentrált, s a háborúval elérendő politikai célok fejtegetése háttérbe szorult. Mégis volt egy halaszthatatlan politikai mozzanat: „pótlólag”

létre kellett hozni közöttük a szövetségi megállapodást. Már korábban említettük, hogy az „antant” nem jelentett „szövetséget”, hanem összehangolódásra irányuló megállapodásokat. Miután a Németországgal szembeni közös háború immár folyamatban volt, nem a háborúba lépéssel kapcsolatban volt szükség szövetségi megállapodásokra. Ám szükség volt arra, hogy szerződésben biztosítsák egymást: nem kötnek különbékét. Egy ilyen szerződés érdekében a tárgyalások már 1914 augusztusában megkezdődtek. A kormányok álláspontjukat a partner kormány akkreditált követei útján közölték. Az így előkészített egyezményt szeptember 5-én kötötték meg, majd szeptember 29-én az ún. *Londoni Deklarációban* nyilvánosságra is hozták. Ebben a nyilatkozatban a három kormány kötelezettséget vállalt, hogy nem köt különbékét, és a központi hatalmaknak szánt békefeltételeket közösen fogják megállapítani. Ez a szerződés inspirált arra, hogy a szövetséges kormányok meghatározzák és egyeztessék a Németországgal és Ausztria–Magyarországgal szembeni hadicéljaikat. A nézetek kicserélése most is a követek útján történt. Ily módon a követjelentések – amelyeket a levéltárak megőriztek – feltárják a három nagy antanthatalom hadicélpolitikai tervezését a háború kezdetén.

Anglia a Németországgal folytatott háborútól azt várta, hogy az immár második legnagyobb flottával rendelkező hatalom kihívásával szemben megőrzi és kibővíti világbirodalmát, megtartja és megszilárdítja vezető helyét a világban. Ezért meg akarta fosztani Németországot gyarmataitól és hajóhadától. A kontinensre visszaszorított német birodalmat azonban nem kívánta jelentősen gyengíteni, hiszen egy erős kontinentális Németországot szükséges elensúlynak vélt Franciaországgal és Oroszországgal szemben. A Németországgal szembeni ezen hadicélok lényegében a háború egész folyamatában érvényesek voltak, mi több, a győzelem utáni angol politikát is nagymértékben befolyásolták. Már korántsem volt ennyire egyenes vonalú az angol hadicél-politika rendszere Ausztria–Magyarországgal szemben.

Miután Ausztria–Magyarországnak nem voltak gyarmatai, sem számottevő flottája, az angol politika eredetileg nem kívánta gyengítését. A kontinentális erőegyensúlyban – Oroszországgal szemben – szükségesnek tartotta erejének megőrzését. Az angol politika

tehát eleinte a háború előtti *status quo*-nak a megtartását képviselte a kontinensen. Ebben az összefüggésben kell értelmezni az egyik legfontosabb angol jelszót is, amely a kis nemzetek jogainak, önrendelkezésüknek a védelmét képviselte. Ez alatt Londonban a háború kezdetén Belgiumot és Szerbiát értették, azt a két kis országot, amelyet a központi hatalmak lerohantak, illetve lerohan- ni szándékoztak. A már korábban függő helyzetbe jutott nemze- tekre ez az angol jelszó nem terjedt ki, és az angol hadicél-politika a háború kezdetén – és még hosszú ideig – a lengyel függetlenség helyreállítását sem képviselte. Hasonlóan nem kötelezte el magát eleinte Elzász és Lotharingia kérdésében sem. Majd csak az elhú- zódó háború folyamatában vállalja mindkettőt.

Jóval messzebbmenő terveket körvonalazott kezdettől a francia hadicél-politika a kontinensen. Itt semmiképpen sem a *status quo* helyreállításáról, hanem Németország nagymértékű meggyengíté- séről volt szó, hogy a kontinens nyugati, illetve középső részén a francia dominancia egyértelművé válhasson. Ily módon a francia politika nem csak Elzász és Lotharingia visszaszerzését képviselte, hanem Franciaország hatalmát ki akarta terjeszteni a Rajnáig. E koncepció megvalósításának módjára nézve különböző felfogá- sok voltak, az ellenőrzéstől egészen az annexióig.

Az elhúzódó háború folyamatában a francia politikában jelent- keztek először azok a törekvések is, amelyek Ausztria–Magyaror- szágnak, Németország e szövetségesének belső fellazítására és felbontására irányultak. Ez a politikai koncepció azonban megle- hetősen ellentmondásos volt, mert ugyanakkor a francia politika nem kívánta Oroszország túlságos megerősödését Kelet-Európá- ban. Inkább Olaszország és Románia erősítésével kívánta a Mo- narchia meggyengülését pótolni.

A cári Oroszország legfontosabb hadicélja a tengerszorosok megszerzése volt. Emellett jelentősen ki akarta terjeszteni a biroda- lom határait Kelet-Európában. Így a birodalmon belül kívánt lengyel egységet és ukrán egységet kialakítani. A Monarchia ezen túlmenő meggyengítését a háború első szakaszában csak Szerbia

javára kívánta. A későbbi folyamatban pedig erőteljesen pártolta Románia erősítését is.

Anglia, Franciaország, Oroszország kontinentális céljai, mint az elmondottak is mutatják, nem voltak harmonikusak. Persze, a háború alatt mindenekelőtt a győzelemre kellett koncentrálni, és a hadicél-politikai különbségek és ellentétek nem kerültek előtérbe.

Mindhárom antant-nagyhatalom felkarolta a Monarchiából emigrált nemzetiségi politikusokat, mert segítségükkel belülről kívánták gyengíteni a Monarchia katonai ellenállóképességét. De ez még nem irányult a Monarchia államrendszerének szétbontására. Az elhúzódó háború folyamatában azonban az antant-nagyhatalmak hadicél-politikai tervezéseiben mindinkább erősödött a Monarchia államterületének megnyirbálására irányuló célrendszer. Jelezte ezt az Olaszországgal, majd a Romániával kötött szerződés, ezt követően pedig – a háború utolsó szakaszában – a független csehszlovák állam koncepciójának tudomásulvétele.

Az elhúzódó háború folyamatában tehát az Ausztria–Magyarországgal szembeni hadicélok a kezdeti meggyengítéstől mindinkább haladtak a területi leválasztásokon keresztül a birodalom felbontásáig, a helyén létrejövő új államok rendszerének kialakításáig.

Törökországgal szemben már a háború kezdetén kialakult felbontásának koncepciója. A Törökország felosztásáról folytatott tárgyalások az 1915 tavaszára tervezett tengerszorosok elleni támadás előkészületei során kezdődtek meg. Említettük már, hogy a cári Oroszország mindenképpen igényt tartott a tengerszorosokra. Ezért a Dardanellák elleni támadás megindította a három nagyhatalom átfogó egyezkedését Törökország felosztásáról. Ezeket a tárgyalásokat végül is az ún. 1916. évi *Sykes–Picot-egyezmény* és kiegészítései rögzítették. Ezek szerint a Kaukázushoz közel eső térségek Oroszország szférájába kerülnek, az Anatóliától délre eső területek pedig Anglia és Franciaország közt kerülnek felosztásra. Szíria francia, Mezopotámia (Irak) angol szféra. A sy-

kes–Picot-egyezmény nem döntötte el egyértelműen Palesztina további sorsát.

Az antant-hadicélok rendszerében külön kell szólni az Egyesült Államok céljairól. Az Egyesült Államok eredeti koncepciója az európai háborúval kapcsolatban – és ez érvényesült a kiegyenlített küzdelem egész periódusában – a távolmaradás és a semlegesség. Ugyanakkor az Egyesült Államok „a tengerek szabadsága” és a „kereskedelem szabadsága” elvét képviselve, a hagyományos gazdasági kapcsolatok fenntartásával és bővítésével az amerikai gazdaság hasznára kívánta kiaknázni az európai hadviselő államok fokozott kereskedelmi igényét. Ez mindenekelőtt a háború előtti legfőbb partnerrel, Angliával való gazdasági kapcsolatok bővítését jelentette, de bárki mással, így Németországgal is. Ez a koncepció csak részben realizálódott, mivel az antantblokád következtében az európai szállítások csak az antantállamok számára érkezhettek, és ez sem volt zavartalan a német bűvárhajóharc miatt.

Az Egyesült Államok érdeke az elhúzódó európai háború mielőbbi kompromisszumos, a *status quo*hoz közel álló lezárása volt, és a közvélemény hangulata is ehhez igazodott. *Wilson* újraválasztásának kampányát 1916 őszén e politika jegyében vezette. Csak-hogy a korlátlan bűvárhajóharc megindításával, valamint az orosz forradalom nyomán kieső Oroszország pótlásának szükségességével az Egyesült Államok hadba lépése elkerülhetetlenné vált. Az Egyesült Államok hadba lépve sem kötött szövetséget az antant országaival, hanem „társult”. Ezért nevezték hivatalosan a központi hatalmakkal szembeni blokkot „Szövetséges és Társult Hatalmaknak”.

A háborúba lépés után különösképpen *Wilson* elnök nyilatkozatai, beszédei fejtegették az USA hadicéljait. E megnyilvánulások sorában is a legjelentősebb a kongresszushoz intézett 1918. január 8-i üzenete – a wilsonizmus „Magna Chartája” – volt. A 14 pontból álló programkoncepcióban az első a titkos diplomácia megszüntetését, a kormányok közti nyílt tárgyalásokat kívánta. Ez jelezte, hogy az antant titkos szerződéseiben nem részes Egyesült Államok a nyílt tárgyalások híve. A 2. pont a tengeri hajózás

szabadságát, a 3. pont a nemzetközi kereskedelem egyenlőségét és a gazdasági korlátozások megszüntetését, az 5. a gyarmattartó kormányok jogainak korlátozását képviselte. Ezek a liberális elvek a közvéleményt kedvezően befolyásolták, amellet a gazdaságilag immár legerősebbé vált hatalom mindenirányú korlátlanabb gazdasági behatolása számára is szabad utat biztosítottak. A 4. pontban Wilson a fegyverkezés csökkentését kívánta. A 6.-ban az orosz területek kiürítéséről szólt, és arról, hogy Oroszországnak magának kell döntenie politikai berendezkedéséről. Ez elhatárolódás volt az esetleges intervenciótól, és a moszkvai kormányt a különbékétől akarta visszatartani. A 7. és 8. pontban Belgium, Észak-Franciaország, Elzász-Lotharingia németek általi kiürítését fogalmazta meg. A 9. pontban az olasz határoknak a nemzeti elv alapján való kiigazítását, a 10. pontban Ausztria–Magyarország népei számára az autonóm fejlődését, a 11.-ben Románia, Szerbia, Montenegro kiürítését, Szerbiának tengeri kijárat juttatását, s a Balkáni államok határainak a nemzeti vonalak szerinti átrendezését kívánta. A 12. pontban a török uralom alatt élő népek autonóm fejlődésének biztosítását fogalmazta meg. A 13. pontban pedig független tengeri kijáráttal bíró Lengyelország létrehozását. A 14. – utolsó – pontban hangsúlyozottan a *Nemzetek Szövetségének* megalakítását képviselte.

A wilsoni híres 14 pont vonzó liberális békecélokat fogalmazott meg, ám éppen ezzel az antanttábor kifáradó és kiábránduló népei számára a háború továbbfolytatásához kívánt célokat és értelmet meghatározni. Érdeemes ezzel kapcsolatban Mamatey amerikai történész professzor megállapítását idézni: „A 14 pont liberális program volt, de nem idealisztikus célzattal. Nem is a béke alapját akarta lerakni elsősorban, hanem inkább a háború továbbfolytatásának igazolását. Ezt a közvetlen célját el is érte.”

Az antant-nagyhatalmak hadicéljaihoz koordinálódtak a kisebb szövetségesek hadicéljai, de sok tekintetben azokkal szembe is kerültek, mert saját nacionális érdekeik itt-ott keresztezték is a nagyhatalmi átrendezési terveket.

Az eredeti szerb célok a szerb vezetés alatt álló – nagyrészt Ausztria–Magyarország déli területeiből építkező – nagy délszláv birodalom megalkotására irányultak. Ezt a messzemenő célkitűzést egyik antant-nagyhatalom sem tette magáévá, noha még viszonylag leginkább a cári orosz kormányzat támogatta. A korábbiakban már láttuk, hogy Olaszország háborúba vonásával olyan

célokat, érdekeket is biztosítottak számára, amelyek a szerb hadicél-politikai rendszerben is elhelyezkedtek (Isztria, Dalmácia stb.). Végül is egy nagy föderatív délszláv állam kialakítása az antant-programban többé-kevésbé egységesen elhelyezkedett. Határainak körvonalazása azonban csak az ellenséges Monarchia irányában történt meg. Tisztázatlan maradt a szerb-román és a délszláv-olasz elhatárolódás vonala. Így azután a szerb és olasz, valamint a szerb és román érdekütközés a háború befejező szakaszában is erőteljesen érvényesült.

A román hadicélok is bekerültek az 1916-os bukaresti egyezményrel az antantprogramba. Románia 1918 eleji, az orosz kiválaszthoz kapcsolódó különbékéje azonban – noha Románia közvetlenül a német fegyverletétel előtt, november 9-én visszatért a hadviselők sorába – kérdésessé tette a nyugati antanthatalmak 1916-ban vállalt kötelezettségeinek mértékét. Wilson november első napjaiban küldött távirata a román kormánynak csak azt tartalmazta, hogy a román nemzeti egység ügyét felkarolja – ezt azután partnerei is egyetértően tudomásul vették –, ám ez nem jelentette az 1916-os egyezmény teljes vállalását, hiszen az jóval túlment a román nemzeti egység keretein. Így a háború befejező szakaszában ebben a vonatkozásban is meglehetősen ellentmondásosak voltak a hadicél-politikai programok.

Említettük már, hogy az Ausztria-Magyarországról emigrált cseh nemzetiségi politikusokat kezdettől támogatták az antanthatalmak, ami azonban hosszú ideig nem jelentette a Monarchia helyén kialakítandó új csehszlovák állam *Masarik* és *Benes* képviselte koncepciójának elfogadását. A nagyhatalmi célok rendszerében ez idő tájt a cseh és szlovák uniót a Habsburg Monarchia belső átrendeződésével kívánták megoldani, oly módon, hogy a föderalizált birodalmon belül, a cseh-szlovák államegység egyenjogú elemmé válik. A háború elhúzódó folyamatában azonban mindinkább többről volt szó. Miután az olasz, a szerb, a román hadicélok már jelentős mértékben Ausztria-Magyarország államterületét érintették, és ezek a *Főhatalmak* által elfogadást nyertek, majd pedig kiegészült ez a program a lengyel függetlenséggel, megkiseb-

bített államterülettel való megmaradása elsősorban attól függött, hogyan viszonyulnak a nyugati antanthatalmak a cseh–szlovák programhoz.

Wilfried Fest angol történész 1978-ban megjelent munkája szerint itt sokat nyomott a latban, hogy a transzszibériai vasút mentén végighúzóódóan állomásozó és Vlagyivosztokon keresztül az Európába szállításra váró cseh katonák felhasználása oroszországi akcióra csakis a párizsi *csehszlovák nemzeti tanács* igényeinek teljesítésével volt lehetséges. A cseh–szlovák függetlenségi program elfogadása 1918 nyarán kizárta a soknemzetiségű Ausztria–Magyarország megtartásának a lehetőségét. Az Ausztria és Magyarország közti szorosabb államjogi kapcsolatot az antantprogramok ezzel nem érintették. Ám ennek a „dualizmusnak” esetleges megtartása már csak a nemzeti lakosságú területekre leszűkült osztrák, illetve magyar állam közötti viszony lehetett.

Említést érdemel az Európán és a Közel-Keleten kívüli területekre vonatkozó célok rendszere, illetve ezeknek ellentmondásossága. A német gyarmatok felosztásában viszonylag könnyen megtudtak állapodni: Az afrikai német gyarmatok Anglia és Franciaország között kerülnek felosztásra, a távol-keletiek pedig a japánok, illetve a brit érdekeltségek (Ausztrália, Új-Zéland) között. Mindezekben túlmenően Japán behatolása a kínai területekre a világháború folyamatában meglehetősen zavartalanul érvényesült, ezt azonban Anglia, Franciaország s különösképpen az Egyesült Államok immár nem csekély ellenérzéssel szemlélte.

A háború folyamatában kiformálódó – ám belsőleg ellentétes – antant-hadicélok körvonalaikban jelezték már a győzelem utáni törekvéseket, de sok tekintetben nem alakítottak ki egyértelmű békecélokat a fegyverletétel időszakáig.

A FEGYVERLETÉTEL

Az 1918 tavaszi nagy német támadást feltartó harcokból az antant nyomban ellentámadásba ment át. A júliusi harcok már nem a német támadás visszaverését, hanem az antanttámadások megindulását jelezték. Augusztus 8-án pedig Amiens városától keletre meglepetésszerű támadást hajtottak végre az antanterők. Ebben a támadásban 600 tankot és közel 2000 repülőt is bevetettek. Ez az új típusú támadás néhány óra alatt 20 km szélességben elsöpörte a német frontot. *Ludendorff* tábornok emlékiratában augusztus 8-át a német hadsereg „fekete napjának” jelölte. Ekkoriban az antant már közel kétszeres erőfölényt összpontosított a nyugati hadszíntéren, és ezt a fölényt hónapról hónapra fokozta. Amellett a harcászat módja is lényegesen megváltozott. A tankok és repülők tömeges bevetésével immár áthatolhatóvá vált a korábban áttörhetetlen beásott védelem. A német hadsereg megkezdte visszavonulását. A katonai vezetés abban reménykedett, hogy lassítani tudja az antanttámadást, és rövidebb arcvonalon tartós védelemre berendezkedhet.

A tavaszi német támadás kivédése után az antant-hadvezetés elkezdte megerősíteni balkáni hadseregét. Az egyik legkiválóbb francia tábornokot, *Franchet d'Esperey*-t állították június végén a hadsereg élére. Ez a haderő, amely főleg francia és szerb katonákból állott, de angolokat, görögöket és olaszokat is tömörített, mintegy 350 000 főnyi fegyveres erőt, 20 hadosztályt képviselt, és fölényes tüzerővel rendelkezett. A balkáni antanthadseregnek széles körű katonai és politikai feladatai voltak. Mindenekelőtt el kellett érnie Németország szövetségeseinek kapitulációját, majd ezen túlmenően – amennyiben a német fegyverletétel még nem történik meg – Ausztria–Magyarországon keresztül kellett felvonulnia Németország ellen. Ugyanakkor jobbszárnyával Románia, illetve Oroszország térségébe kellett behatolnia, feladatot vállalva az oroszországi „káosz” felszámolására. *Franchet d'Esperey* hadserege Görögország északi határa mentén sorakozott föl, és innen kezdte meg tüzérségi előkészítéssel a támadást szeptember 14-én

reggel. Vele szemben ekkoriban majdnem kizárólag legyengült bolgár erők állottak, mert a német és osztrák–magyar csapatokat már korábban kivonták, átcsoportosították a nyugati, illetve az olaszországi frontokra. A szeptember 15-én meginduló gyalogsági támadással szemben a bolgárok nem tudtak és nem is akartak ellenállást kifejteni, így az sikerrel nyomult észak felé. Néhány német és osztrák–magyar hadosztályt gyorsan ideirányítottak, de ezek már elkésve érkeztek. A bolgár front összeomlott. A bolgár kormány szeptember 25-én fegyvernyugvást kért, és 29-én a bolgár kormány megbízottja és Franchet d'Esperey aláírták a fegyverletélti egyezményt. Bulgáriának azonnal ki kellett ürítenie a határain túl elfoglalt területeket, és hadseregét 3 hadosztálynyi erejűre csökkenteni. A szövetségesek szabad transzportálást nyertek Bulgária területén, és bármely általuk szükségesnek tartott stratégiai pontot megszállhattak stb. A bolgár hadsereg kapitulációjával egy időben mozgásba jött a hazai „front” is: a forradalom elsöpörte a háborúzó vezető réteget.

Bulgária kapitulációja katonailag tarthatatlan helyzetbe hozta a már amúgy is utolsó erőit felhasználó Törökországot. A palesztinai és mezopotámiai fronton a török hadsereg folyamatosan húzódott vissza. Október 1-jén ki kellett ürítenie Damaszkuszt, majd Bejrútot. A mezopotámiai fronton pedig október közepén már Sharqat térségében folyt a harc. Franchet d'Esperey balkáni támadásának megindulása és Bulgária kapitulációja azt jelentette, hogy immár a török tengerszorosok és Isztambul is közvetlenül veszélyeztetetté vált. A török hadseregnek azonban nem volt tartaléka arra, hogy ide valamilyen új csoportosítást létrehozzon. Franchet d'Esperey, ha Isztambul ellen fordul, nagyon gyorsan bevehette volna. A török fővárost egyelőre az mentette meg az elfoglalástól, hogy a tábornok előbb minden erejével északi irányba kívánt nyomulni. A török hadvezetés és a kormány előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a végső pillanat elkövetkezett, s október utolsó napjaiban fegyverszünetet kért. *Október 30-án* Mudrosz kikötőjében az ott horgonyzó angol cirkáló, az Agamemnon fedélzetén alá is írták a fegyverletétel feltételeit. Ennek értelmében a tengerszorosok a

Szövetségesek megszállása alá kerültek. Az arab térségekben lévő katonák az ottani legközelebbi Szövetséges Parancsnokságok előtt leteszik a fegyvert. Perzsiából vissza kell vonulni a határra, de a Kaukázuson túl a török határon kívüli erőket majd csak a Szövetségesek külön utasítására kell evakuálni. A fegyverletételi egyezmény rendelkezett a hadsereg leszereléséről, a stratégiai pontok lehetséges megszállásáról stb. – Ezzel Törökország is kiesett a háborúból. Az Anatóliában kirobbanó belső nemzeti és szociális villongások zűrzavaros állapotok kialakulásához vezettek.

Franchet d'Esperey hadserege szinte ellenállás nélkül nyomult északi irányba. Az osztrák–magyar hadsereg halálharangját mégis az olasz fronton meginduló támadás húzta meg. Október 26-ról 27-ére virradó éjjel nagy tűzérségi fedezettel olasz és angol egységek hídfőket létesítettek a Piave bal partján. Majd a hídfőkből kiinduló támadás több helyen is áttörte az osztrák–magyar védőállást. A haderő rendezetlenül vonult vissza. Ugyanezekben a napokban Franchet d'Esperey elérte a Monarchia háború előtti államhatárát, s megkezdte az átvonulást Bosznia-Hercegovinán. Nyilvánvaló volt Bécsben, hogy – az ellenállás eszközei hiányában – már csak az azonnali fegyverszünet kérése következhet. *November 3-án* Páduában írták alá Ausztria–Magyarország fegyverletételének feltételeit. Hasonlóan Bulgáriához és Törökországhoz, a iakatonai vereség együtt járt a belső forradalmi változásokkal: Bécsben és Budapesten demokratikus forradalmak robbantak ki, a Monarchia nemzetiségek által lakott területein pedig a nemzetiségek nemzeti forradalma. A páduai fegyverletételben az antant-megszállás vonalát csak az olaszországi hadsereg viszonylatában állapították meg. Franchet d'Esperey hadserege e napokban megkezdte az átkelést a Száván és a Dunán. Az új budapesti kormány hiába kérte megállását, a páduai fegyverletételre hivatkozva. A balkáni antantsereg a megszállás vonalát a páduait kiegészítő belgrádi egyezményben szabta meg. E szerint a Dráváig, illetve a Marosig nyomul, de megszállva Pécs városát is. A Duna–Tisza közén pedig közvetlen Baja és Szeged alatt húzódik a megszállás vonala. Ám – éppúgy, mint a páduai egyezményben – itt is kiegé-

szül a megszállási zóna azzal, hogy bármely pontot – ha szükségesnek tart – megszállhat a fegyverszünetet diktáló hadsereg.

Szövetségeseknek kapitulációja idén a hátráló német hadsereg még nagyjából a háború előtti francia–német határ vonalán állott, továbbá Belgium nagy részét még mindig ellenőrzése alatt tartotta. A visszavonulás mind rendezetlenebbé vált, s megmozdult itt is a háttország. Új kormány alakult, amely Wilson közvetítésével próbált a fenyegető teljes összeroppanást megelőzően fegyverszünethez jutni. Németország belső összeroppanását a győztes antanthalmak sem kívánták. *November 11-én* a Szövetségesek részéről *Foch* marsall, az új német kormány képviselőjében *Erzberger* miniszter aláírta 36 napra szólóan a fegyverszüneti szerződést. Ennek értelmében a német hadseregnek 15 napon belül ki kellett ürítenie Franciaország, Belgium, Luxemburg, Elzász-Lotharingia területeit. Haladéktalanul vissza kellett vonni a német katonai egységeket az egykori Osztrák–Magyar Monarchia, Törökország és Románia területeiről. A győztes szövetségesek a fegyverszünet feltételei alapján a Rajnáig megszállják Németország területét. Továbbá Mainz, Koblenz, Köln városok környékén hídfőket létesítenek a jobb parton is. A Rajna jobb partján a holland határtól a svájciig 10 km szélességben demilitarizált semleges zónát alakítanak ki. A fegyverszünet rendelkezett a hadsereg leszerelésének mértékéről és a kiadandó fegyverzet mennyiségéről. A fegyverszüneti szerződés annullálta a breszti békét, de csak általánosságban – határidő megadása nélkül – írta elő a visszavonulást Németország háború előtti keleti határához. Kikötötte azonban a szövetségesek szabad átjárását Danzigon és a Visztula torkolati szakaszán.

December 13-án a 17-én lejáráó szerződést – immár a Trierbe áthelyezett Szövetséges Főhadiszálláson – újabb egy hónapra hosszabbították változatlan feltételekkel, de annyi kiegészítéssel, hogy a Szövetségesek a Rajna jobb parti semleges zónát a kölni hídfő és a holland határ között megszállhatják.

A háború véget ért. Voltak már győztesek és vesztesek. Az elhúzódó háború azonban olyannyira felforgatta a világot, hogy a konszolidációhoz és békéhez vezető út nem mutatkozott könnyűnek.

II. RÉSZ

A BÉKEKÖTÉS

A FELBOLYGATOTT VILÁG

Míg Párizs, London, Washington utcáin mámorosan ünnepelték a győzelmet, a kormánykörökben az egymásnak gratuláló államférfiak már inkább a háború során kiváltott felfordulások miatt aggódtak: a győzelem adva volt, de a háború utáni forradalmi és kaotikus állapotok több fontos térségben a siker gyümölcseitől foszthatták meg a győzteseket. Persze a győztesek országiban is akadtak jócskán belső problémák. A feszültségek a háború végén itt is felerősödtek, de a győzelem megszilárdította a vezető rétegeket. Nem csekély aggodalomra adtak okot a németországi belső állapotok is. A háborús vereség itt is együtt járt forradalmi kitörésekkel, de a német forradalom, amely elkergette a császárt, polgári liberális államrendszert alakított ki, amely – úgy tűnt – a belső problémákat talán kezelni tudja.

De zűrzavaros állapotok uralkodtak a háború megfeszítettségét elviselni nem tudó s felbomlott soknemzetiségű birodalmak helyén. Így a szövetséges – különbékét kötött, de immár azt hatálytalanított – orosz birodalom hatalmas térségeiben, a szétesett Habsburg Monarchia volt területén, és a régi oszmán birodalom térségében.

OROSZORSZÁG

Az elhúzódó háború talán legmegdöbbentőbb eredménye – Párizsból, Londonból és Washingtonból nézve – a polgári Oroszország összeroppanása volt. Igaz, a *cárizmus* bukását szövetségesei –

amikor tudomást szereztek arról, hogy a cár környezetében a németekkel kötendő különbékére erős a hajlandóság – még elő is segítették. S valóban, a februári forradalom utáni liberális rezsim ragaszkodóbb szövetségesnek bizonyult. Ám az ezt megdöntő újabb forradalom rezsimje egyáltalán nem. Az 1917-es őszi forradalomnak ekkor nem is szociális tartalma okozott nehéz gondokat a szövetséges partnereknek, hanem a békepártisága keltett súlyos aggodalmakat. Ezek az aggodalmak gyorsan realizálódtak is: már az év végén az új kormány fegyverszünetet kötött a központi hatalmakkal, majd 1918 tavaszán Bresztben különbékét. Oroszország kiválása a háborúból súlyos katonai problémát jelentett az antatnak. Jóllehet, végül is úrrá lettek az emiatt bekövetkező nehézségeken, és az eredeti egyik fő szövetséges nélkül is be tudták fejezni a háborút győzelemmel, ám a konszolidált és együttműködő polgári Oroszország hiánya most a békekötésre készülve sem jelentett kisebb gondot.

Németország katonai vereséget szenvedett, de hatalmas gazdasági és katonai potenciálját sértetlenül megőrizte. Nyilvánvaló volt, hogy tartós európai békerendszert aligha lehetséges kialakítani, ha ennek biztosításánál nincs jelen a keleti nagyhatalom. Ezt a Németországot ellensúlyozó keleti nagyhatalmi erőt nem pótolhatják stabilan a Németország keleti határai mentén létrejövő új, kisebb államok: Lengyelország és Csehszlovákia.

Többnyire úgy látták, hogy az oroszországi polgárháború – ha erőteljesen támogatják a szovjet hatalommal szemben fellépő belső erőket – gyorsan befejezhető. Ebből a politikából következett az intervenciós segítségnyújtás, amely már különböző formákban 1918 nyarától érvényesült (cseh légiók lázadása stb.), majd a háború győztes befejezése után, 1918 őszétől egyre erősödött (Kolcsak, Denikin, Jugyénics segítsége stb.).

Ám változatlanul jelen volt egy másik irányzat is, amely hasonlóan a breszti tárgyalások időszakához, a szovjet kormánnyal való együttműködés lehetőségét kereste. Ez akkoriban abban a törekvésben jelentkezett, hogy rávegyék az új kormányzatot a további háborús együttműködésre, most abban, hogy a békekötésnél part-

nerként megnyerjék. E két eltérő tendencia egy közös nevezőre futott ki: így vagy úgy, de Oroszország súlyát az új európai elrendeződésnél nem lehet nélkülözni.

A bolsevik vezetésben sem volt teljes az egység – éppúgy, mint a breszti hónapokban. Egyben igen: a breszti béke azonnali érvénytelenítésében, amelyet a kormány november 13-án deklarált is. Ezzel jogi értelemben visszaállott a „hadiállapot” Németországgal, vagy legalábbis nem volt jogérvényesen megkötött béke Oroszország és Németország között. Ily módon Oroszországnak is helye volt a legyőzött Németországgal és szövetségeseivel kötendő béketárgyalásokon, illetve a békerendszert előkészítő tanácskozásokon. Abban azonban, hogy partnerséget vállaljanak-e a háború alatti szövetségeseikkel a békekötési folyamatban, már eltérőek voltak a moszkvai felfogások. Erős volt az Európa – de legalábbis Közép-Európa – forradalmasításának koncepciója. Erősítette ezt az irányt az intervenciók és a fehér ellenforradalmárok feletti részleges siker 1918 végén, 1919 elején, továbbá az is, hogy a breszti béke felbontása után a németek által feladott területek egy részét a kormányzat visszaszerezte (Ukrajnában, Belorussziában). A Baltikumból azonban a németek nem vonultak vissza, mert a fegyverszüneti egyezmény ezt külön utasításhoz kötötte. Finnország és Lengyelország függetlenségét Oroszország már korábban elismerte. Ám az ukrán, belorusz és balti térségekről nem mondott le. Ebben minden orosz irányzat egységes volt. A szovjet kormány éppúgy képviselte, mint polgárháborús ellenfelei és az azokhoz kötődő párizsi ellenkormányok.

A békekonferencia megkezdéséig a hatalmas orosz birodalom belső állapotát tekintve nem történt lényeges változás. Az intervenció és a polgárháború nem tudta a szovjet kormányzatot megdönteni. Ugyanakkor a moszkvai kormányzat sem tudta hatalmát a birodalom teljes térségére kiterjeszteni. Zűrzavaros állapotok uralkodtak a birodalom nyugati határvidékein is. Ellentétes felfogások voltak az antantszövetségesek körében a békekonferencia munkájának megkezdésekor is arra nézve, miként kezeljék a szovjet kormányzatot. Ugyanígy a bolsevik vezetésben is ellentét volt a párizsi békekonferenciához való viszonyulásban.

Mindezek alapján érthetővé válik, hogy majd amikor 1919 januárjában a békekonferencia vezető testülete megkezdi munkáját, az egyik első probléma, amellyel szembekerül, Oroszország részvételének, illetve kezelésének a kérdése.

KELET-KÖZÉP-EURÓPA

Európa kelet-közép-európai – a Barrents-tengertől az Égei-tengerig húzódó – sávját évszázadok óta kis, egymással jócskán összekeveredett népek lakták. A nagy keleti szláv (orosz–ukrán–belorusz) és kiterjedt nyugati germán–olasz szomszédság közepette vagy 15 kisebb nép, illetve nemzet lakta a térséget, s a világháború előtti időkben csak a viszonylag legszámosabbak (magyarok, románok, lengyelek) érték el, illetve haladták meg a 10 milliós lélekszámot. Noha e kis népek túlnyomó részben – az önálló államalkotást is beleértve – nagy történelmi múlttal rendelkeztek, a 19. századba úgy léptek be, hogy valamennyien a térségre kiterjedő valamely nagyhatalom (Oroszország, Poroszország, Habsburg Monarchia, török szultánság) alárendeltjei voltak. A 19. század folyamán és a 20. század elején lazultak a nagyhatalmi kötelékek: a Balkán népei fokozatosan teljesen lerázták a török hódoltságot, Magyarország az 1867-es kiegyezéssel levegőhöz jutott a Habsburg Birodalomban, a lengyelek és a finnek a cári birodalmon belül valamelyest nagyobb mozgási lehetőséghez jutottak. Ám a térség túlnyomó részét – a török kiszorulása után – továbbra is három nagyhatalom fogta át anélkül, hogy a birodalmaikba foglalt függő nemzeteknek az őket kielégítő státust biztosították volna.

Az elhúzódó háború mindinkább növelte a birodalmak keretébe zárt nemzeti feszültségeket, amit csak fokozott, hogy az Ausztria–Magyarországba zárt függő nemzetek az antanthatalmakban szövetségesükre találtak. Oroszország elgyengülésével a birodalom nyugati periferiáján élő egyes nemzetek is külső támaszt nyertek.

A történelmi előzmények és a háború évei alatt kiéleződő belső ellentmondások nyomán, a háború befejező fázisában a nemzeti

forradalmak – immár összhangban az antant-hadicélokkal – véget vetettek a térséget uraló birodalmi kötelékeknek. A régi kötelékek szétesése kaotikus állapotok kialakulásával járt együtt, ám körvonalazódott egy új kelet-közép-európai államrend alapja is: a győztes antant háború alatti szövetségeseire (lengyelekre, románokra, cseh–szlovákokra, délszlávokra, görögökre) felépülő új struktúra.

A történelem egyik furcsa játékának lehetünk tanúi: Anglia, Franciaország és a háborúban 1917 elején bekapcsolódó Egyesült Államok – láttuk – eredetileg nem kívánták átrendezni Kelet-Közép-Európa állami struktúráját. A kis nemzetek védelmére való hivatkozás, amennyiben túlment Belgium és Szerbia megvédésén, csupán ideológiai jelszó volt, és inkább csak a soknemzetiségű birodalmak belső liberalizálódására és föderalizálására utalt. Noha terveik eredetileg nem utalnak a térség gyökeres állami átrendeződésére, a háború érdekében tett lépéseik – az emigrációk támogatása, a szövetségest hozó titkos szerződések, az alkalmazott propaganda stb. – elősegítették az átrendeződés felé törekvő nemzeti erők felerősödését. Végül is a háború befejezésekor nem az antant-nagyhatalmak által szervezve, de semmiképpen sem ellenükre ment végbe a nagy átalakulási folyamat. A békekonferencia majd szankcionálja mindezt, de nem szétzúzója a régi államrendnek. Amint az Egyesült Államok békeküldöttségének egyik fontos személyisége, *David Hunter Miller* megjegyezte, a lényeges döntések már befejezettek voltak a békekonferencia összeülése előtt, és a régi államokat „semmiféle békekonferencia, csakis fegyveres erő állíthatta volna vissza”. Az önálló nemzeti cselekvés döntő jelentőségére utal az angol miniszterelnök, *Lloyd George* emlékirati feljegyzése is: „Az osztrák birodalom szétszakadása elkülönült és összefüggéstelen részekre nem volt eleme a francia, orosz, brit, amerikai vagy olasz politikának. Tudtuk, hogy újonnan szabályozni kell a határokat Olaszország, Szerbia és Románia javára. A megmaradó osztrák birodalmi rész vonatkozásában azonban az volt az elgondolás..., hogy az osztrák–magyar birodalmat alkotó nemzetek teljes autonómiát nyernek egy föderációs konstrukcióban... Mielőtt a hatalmak Ausztria békéjével foglalkozhattak volna, befejezett és visszafordíthatatlan tényekkel konfrontálódtak... A párizsi békecsinálók feladata nem az volt, hogy döntsenek arról, mi illeti meg a felszabadult nemzeteket, hanem az, hogyan lehet velük megegyezve megválni az önrendelkezés határát túllépő szerzéseiktől.”

Noha a győztes antant számára adott volt az új kelet-közép-európai államrend alapstruktúrája, súlyos gondot jelentett, hogy a térségben a nacionális érdekek élesen csaptak össze. Nemcsak a „győztes” és „legyőzött” közt dúlt a küzdelem, de a „kis győztesek” között is.

A térség szanálása ugyanakkor sürgető volt. Nemcsak a keletről jövő forradalmasító hatások miatt, hanem Németország ellensúlyozása érdekében is. A Barrents-tengertől az Égei-tengerig húzódó konszolidáltság mindkét irányban az új békerendszer stabilizátorának szerepét tölthette be.

Ám a térség valóságos állapotai 1918 végén, 1919 elején nagyon távol voltak ettől. Az önálló cselekvéshez jutott kis nemzetek államterületük lehető legmesszemenőbb kibővítésére törekedtek, minél több idegen nemzeti elem bekapcsolásával.

A *lengyel* törekvések nemcsak egyesíteni akarták független államba a korábban három birodalomhoz kapcsolt lengyeleket, de az egységes új állam határait ki akarták tolni nyugatra és északra a németek lakta területek felé. Meg akarták szerezni Kelet-Poroszország minél nagyobb részét és hasonlóan a német Sziléziát. De az étvágy nemcsak ebben az irányban jelentkezett, az új állam határait ki akarták terejszteni keleti és délkeleti irányban is, orosz, litván, belorusz, ukrán népek lakta térségekre. Ahol az etnikai érveknek nem volt terük, ott a történelmiiek kerültek elő, hiszen az igényelt idegen részeket a korábbi évszázadok történelmi folyamataiban a lengyel állam hosszabb-rövidebb ideig birtokolta. Ezekből a történelmi precedensekből épült fel a jelzett területek irányába a „történelmi jogigény”.

A *cseh* törekvések elsősorban a cseh korona három tartományára irányultak, Csehországra, Morvaországra és Sziléziára. Az igény az etnikai mellett történelmi indoklást nyert, hiszen e három tartomány lakosságának mintegy 1/3-a német nemzetiségű volt. A már korábban létrejött cseh-szlovák megegyezés alapján, csehszlovák állam létesítése volt a célkitűzés. Szlovákiának azonban nem voltak tartományi határai. Délen meghúzendó határát tekintve az érvek egyrészt földrajzi (védelmi), másrészt gazdasági-

közlekedési szempontokat tartalmaztak, aláfestve egy évezreddel megelőző történelmiség valós vagy vélt hivatkozásaival. Így jelent meg a Duna-határ és a Losonc–Kassa vasútvonal feltétlen birtoklásának terve. A csehszlovák államszervezés később kiterjedt Kárpátjára is.

A lengyel és a cseh igények ütköztek is, Teschen térségében. Ez a korábbi osztrák–sziléziai tartomány egy része, amelynek lakossága vegyes, cseh–morva és lengyel összetételű volt. A térségben gyakoriak voltak a fegyveres összeütközések a cseh és a lengyel katonák között.

A román igények sem korlátozódtak a román egységekre és függetlenségekre, hanem mind messzebbre hatoltak nyugati (magyar, szerb), északi és keleti (ukrán) irányba. Ahol a néprajzi hivatkozás nem adott kellő indokot, ott előkerültek a történelmi és földrajzi érvelések. A dáko–román kontinuitás tézisével volt tele a román sajtó, és Romániának a nagy folyókig terjedő történelmi határigényével (Tisza, Duna, Dnyeszter). A hadviselők táborába november 9-én visszalépő Románia katonasága nyomban megkezdte Erdély megszállását. Mindaddig, amíg ez a folyamat a belgrádi egyezményben meghatározott vonalat nem érte el, gyorsan haladt. November végétől, december elejétől azonban a román katonai egységek a kijelölt demarkációs vonalon túlhaladtak, ami azután fegyveres összeütközésekhez vezetett a magyar katonai egységekkel. A Szövetségesek jegyzékei mind előbbre helyezték a demarkációs vonalat, ám az azokon történő túllépések és fegyveres összecsapások állandósultak az észak-erdélyi térségben. Ez a román pozíció 1919 elején már az egyértelműen magyarulakta vidékeken (Szilágyság, Nagyvárad, Arad környéke stb.) próbált továbbnyomulni, zűrzavaros állapotokat teremtve a térségben.

A délszláv föderáció sem korlátozódott a szerb–horvát–szlovén egységekre, hanem jóval túlmutatott ezen, nem is csak a már korábban, a Balkán-háborúk idején bekapcsolt albán és macedon népek körére, hanem további, bolgár, magyar, osztrák–német területekre. Heves fegyveres összetűzésekre került sor szerb–szlovén, illetve osztrák katonák között. A páduai egyezmény nem szabályozta a

demarkációs vonalat Ausztria déli, az olasz és a magyar határ közti szakaszán. Karinthia és Stájerország lakossága részben osztrák, részben szlovén volt. Ám az elválasztó vonalat mindkét fél a maga elképzelése szerint szabta meg, s fegyveres összecsapásokra került sor. A Szövetséges (francia) tisztek közvetítésével Stájer tartományban végül is meg tudtak egyezni az etnikai elvet követő elhatárolódásban. Karinthia tartomány déli részében, a klagenfurti medence térségében azonban ez nem sikerült. A szlovén igény nemcsak a tartomány Drávától délre eső szlovén többségű sávjára irányult, hanem a német többségű Klagenfurtra és környékére is. Az osztrák igény pedig nemcsak a tartomány német többségű részéhez ragaszkodott, hanem a Drávától délre elterülő vidékéhez is. A konfliktusok és a területi foglalások váltakozó sikerekkel állandósultak.

Nem csekély ütközések voltak e térségben „a győztesek” körében is. A Bánát egészét akarta mind Románia, mind az alakuló délszláv állam. Hasonlóképpen ütköztek – a másik oldalon – Olaszország Isztriára és egyes szlovén és dalmát területekre irányuló igényei a délszláv állam egyesítő törekvéseivel.

Nagy tervekre bukkanunk a Balkán déli részén is. *Görögország* államterületéhez kívánta csatolni nemcsak a Kis-Ázsia közelében fekvő görög szigeteket, hanem az Anatóliai-félsziget nyugati partszegélyén lévő görög városokat és településeket is, de jócskán kibővítéssel. Ezen túlmenően a kontinensen (Thráciában) meg akarta szerezni Törökország európai birtokállományát, valamint ki akarta terjeszteni határait a bolgár Thrácia és a szerb Macedónia felé. Ezekben a térségekben nemsak a bolgár és török érdekekkel ütközött, de az alakuló délszláv állam Macedóniára terjedő igényeivel és az albán törekvésekkel is.

Mint e rövid szemléből is látható, a kelet-közép-európai térség nemzeti küzdelmei és összecsapásai nem kis zavart teremtettek. Ezeken úrrá lenni nem bizonyult könnyű feladatnak. Figyelemre méltó az amerikai diplomátának, *H. Gibsonnak* jelentése – január folyamán egy amerikai bizottsággal beutazta a volt Monarchia területeit – a Párizsban tartózkodó külügyi-

niszterének arról, hogy a túlzó nemzeti törekvések mennyire áthatották a térség vezető személyiségeinek gondolkodását, s még a viszonylag legjózanabb cseh vezető rétegét is: „mindazok közül, akikkel összejöttünk utazásunk során, a csehek mutatták fel a legjobb képességeket és a józan ésszerűséget, a legjobb organizációt és a legjobb vezetőket. Mégis az utóbbi időben őket is magukkal ragadja az imperializmus erős sodrása, és a kívánság, hogy uralják Közép-Európát”. Hasonló tapasztalatokra tett szert az amerikai *Coolidge-misszió* is, amely információkkal látta el az összeülő békekonferenciát. Mindezek nyomán a nemzeti kérdések és mozgalmak egyik legkiválóbb 19. századi szakértőjének, *Eötvös József*nek a gondolatai jutnak eszünkbe, amelyeket 70 esztendővel ezen eseményeket megelőzően írt le e nacionalizmusok lényegéről: „a harc mindenütt az egyenjogúságért folyik, amíg az nincs meg, de mindenütt az uralkodásra törekszenek, amikor már nem az elnyomás ellen kell perlekedni”.

A térséget konszolidálni akaró békekonferenciára nehéz – talán megoldhatatlan – feladat várt.

A KÖZEL-KELET

A békekonferencia összülése idején kaotikus állapotok uralkodtak a Közel-Keleten a korábbi – immár felbomlott – török birodalom térségeiben is.

1916-ban a Sykes–Picot titkos egyezmény kötésének idején a három antant-nagyhatalom kormányzati köreiben – láttuk – még úgy vélték, hogy a törökök helyét elfoglalva „klasszikus” gyarmati osztozkodást hajthatnak végre.

Csak hogy az elhúzódó háború a térség törökök által uralt – főleg arab – népeit is mozgásba hozta, mi több, ezt a mozgást – hogy a törökökkel szemben erőket nyerjenek – a nagyhatalmi ellenfelek is kiaknázták. 1916 őszén a mekkai nagyserif, *Huszein* proklamálta Arábia (Hedzsasz) függetlenségét, és királlyá koronáztatta magát Anglia elismerésével.

Az 1916 után kibontakozó arab lázadás segítette a törökök ellen harcoló brit erőket. Segítette egyrészt azzal, hogy Arábiában lekö-

tötte a török helyőrségeket, s így átcsoportosításuk a palesztinai és mezopotámiai frontokra nem volt lehetséges. De ezen túlmenően a Sínai-félszigetről észak felé Palesztinán felnyomuló *Allenby* hadseregének jobb szárnyát – az Akabai-öböl másik partján, majd a Jordántól keletre – irreguláris arab harcosok biztosították. E katonai együttműködéssel összhangban az angolok részéről – nem hivatalos – ígérek hangzottak el a török legyűrése után alakítandó önálló arab királyság támogatásáról. Ez a mézesmadzag persze kiáltó ellentétben volt a térséget illető titkos nagyhatalmi osztozkodásokkal.

De adódtak más, a zűrzavart növelő problémák is. Oroszország gyengülése, majd kiválása nyomán felszabaduló török erők a másik két frontra zúdultak, amelyeket viszont brit erők tartottak. Így azután, amikor harcaik eredménye mindinkább beérni látszott, a brit álláspont – a vártnál nagyobbnak bizonyult áldozatok ellensúlyozásaként – eltért a Sykes–Picot-egyezmény idején kialakítottól, és a korábbi osztozkodást a franciákkal a maga javára kívánta eltolni. Ezek az összefüggések világítják meg némileg az 1917-es *Balfour*-deklarációt is, amelynek értelmében az angol kormány kinyilvánította azon szándékát, hogy „a zsidó nép számára Palesztinában nemzeti otthont létesít”. Palesztinának a Sykes–Picot-egyezményben még nyitva hagyott sorsát kívánta ezzel a brit kormány a maga javára eldönteni. Az 1916-os egyezményen túlmenve igényt tartott az angol kormány Mosul térségére is, amelyet az egyezmény még angol–francia közös érdekeltiségnek nyilvánított.

A török birodalom összeomlásakor zűrzavaros államalakulási folyamatok mutatkoztak az arablakta térségekben. A különböző arab emírségek és sejkiségek egymás ellen elkeseredett küzdelmet vívtak a vezető szerepért. S mindezt áthatotta az angol, francia rivalizálás. Hasonlóan zűrzavaros állapotok alakultak ki a Kaukázustól délre húzódó térségben, különösen az örmények és kurdok által lakott vidékeken.

A tengerszorosok körül a fegyverszünet alapján létrejövő katonai megszállás ugyan rendet tartott, de Anatólia nyugati sávjában

és Thráciában, ahol törökök és görögök keverten vagy egymással érintkezésben laktak, véres összecsapásokra került sor.

A felbolydult közel-keleti térségben élő népek közti feszültségek kirobbanásai súlyos problémákkal állították szembe a békekonferenciát, amellyel úgy kellett szembenéznie, hogy a győztesek sem voltak képesek érdekpozícióikat ebben a térségben egykönnyen koordinálni.

*

Az 1919 januárjában összeülő békekonferenciának nem csak az volt a feladata, hogy a legyőzöttekkel békét kössön, hanem a háború által felbolygatott világ konszolidálása is. – Ez utóbbi volt a nehezebb.

A BÉKEKONFERENCIA

A LEGFELSŐBB HADITANÁCSTÓL A TÍZEK TANÁCSÁIG

A háború első éveiben a legmagasabb szintű szövetséges-konferenciák csak *ad hoc* jellegűek voltak. 1916 januárjában azonban a brit és a francia miniszterelnök megállapodott abban, hogy permanens kooperációs szervezetet hoznak létre a legmagasabb – kormányfői – szinten: ez az „Inter-Allied Committee” (Szövetséges-Közi Bizottság) 1916 márciusában Párizsban ült össze először. Jelen volt az angol, a francia, az olasz miniszterelnök, továbbá Oroszország és Japán képviselője nagyköveti szinten. A Főhatalmakon kívül részt vett a tanácskozásokban Belgium és Szerbia miniszterelnöke, valamint az e napokban hadba lépő Portugália képviselője is. Ezt követően 1916-ban és 1917-ben több hasonló jellegű tanácskozás volt Rómában, Párizsban stb. Az Egyesült Államok hadbalépését követően, 1917 őszén, Wilson képviselőjeként *House* ezredes jelent meg a tanácskozásokon. A *Committee* politikai tanácskozó testület volt. A katonai műveletek összehangolása a katonákra hárult, és ebben a *Committee* inkább csak tanácsadó jelleggel vett részt. Ám rövidesen kitűnt, hogy ez nem elégséges, mert a katonai vezetés különböző ellentétek következtében nem volt képes minden esetben a megfelelő összehangolásra. Különösen nyilvánvalóvá vált ez 1917 októberében a caporettói vereséggel kapcsolatban, amikor az összehangolt osztrák–magyar és német támadás az Isonzótól a Piaveig szorította vissza az olaszokat. 40 ezer halott és sebesült, 300 ezer fogoly, a tüzérség fele stb. volt a veszteség. Az antant vezetői a caporettói vereséget a katonai összehangoltság hiányának tulajdonították, annak, hogy az olasz front segítségére

a hadvezetés nem tudta időben átcsoportosítani a megfelelő számú angol és francia hadosztályokat.

Caporetto hatása alatt Rapallóban ülésezett november 6-án és 7-én az Inter-Allied Committee angol, francia, olasz legmagasabb szintű kormányfői képviseléssel. Elhatározták, hogy a Committee helyébe a „Supreme War Council”-t (Legfelsőbb Haditanács) állítják. Ez a korábbi Committee-től elsősorban abban különbözött, hogy amíg az politikai vezetői testület volt, az új szervezet politikai és katonai legmagasabb szintű vezető testületként működött. Természetesen a legmagasabb szintű katonai vezetés önálló szervezete változatlan maradt, de a katonai testület a *Council* alárendeltjévé, tanácsadó szervévé vált. Így a korábbiaktól eltérően most a fő katonai műveletekben is a legmagasabb szintű politikai vezető testületé volt a döntő szó. Ezzel a megoldással áthidalták a katonák közt dúló presztízsvizslyát, amely az amerikai hadsereg megjelenésével még elkeseredettebbé vált. Megjegyzendő itt, hogy eltérően a központi hatalmaknál kialakult struktúrától, az angol, amerikai, francia alkotmányosság a hadsereg főparancsnoki jogkörét a mindenkori alkotmányos kormányzatra ruházta. Így az újszerű megoldás nem kívánt új jogi szabályozást, ellenkezőleg, sokkal inkább most érvényesült az alkotmányos jogrend.

A *Supreme War Council*nek az európai és közel-keleti hadszíntereken operáló *Főhatalmak* lettek a tagjai. Mindegyiküket a kormányfő és egy további kormányzati személyiség képviselte a tanácskozásokon. A megállapodás szerint a Legfelsőbb Haditanács lehetőleg minden hónapban ülősszakot tart, és állandó székhelye Versailles.

1917 novemberének utolsó és decemberének első napjaiban tartotta a Legfelsőbb Haditanács első ülősszakát Versailles-ban. Ezzel párhuzamosan összehívták a szövetséges konferenciát. A párizsi Külügyminisztérium épületében tartott tanácskozáson mind a 17 szövetséges és társult ország képviselve volt. – Nem nehéz észrevenni, hogy itt formálódnak azok a szervezetek, amelyek majd a későbbi békekonferenciát is alkotják: a legfontosabb vezető szerv a *Legfelsőbb Haditanács*, majd ez a *Tízek Tanácsába* torkollik. Az

össz-szövetséges konferencia pedig a plenáris ülésnek adja át a helyét.

A november végi–december eleji tanácskozást követően a Legfelsőbb Haditanács majd minden hónapban megtartotta ülásszakát. Kialakult az a gyakorlat, hogy a Legfelsőbb Haditanács mellett működő állandó katonai bizottság mindig Versailles-ban ülésezett, a Legfelsőbb Haditanács pedig a párizsi Külügyminisztérium épületében, *Pichon* külügyminiszter szobájában. Az elnök szerepét a „házigazda” kormányfő – *Clemenceau* – látta el. Az Egyesült Államokat Wilson személyes küldötte, House ezredes képviselte. A Supreme War Council bonyolult szervezőmunkáját a főtitkár, az angol lord *Hankey* végezte.

1918 őszén a Supreme War Council feladatkörének egyik legfontosabb részévé vált a fegyverszünetek szövegének előkészítése, majd a felhatalmazás azok megkötésére. Különösen a német fegyverszünet előkészítése kapcsán voltak jelentősek a belső viták. A fegyverszünetek megkötése után is a Legfelsőbb Haditanács volt az immár győztes Szövetségesek legfelsőbb koordinációs testülete. December közepén megérkezett Párizsba az Egyesült Államok elnöke, Wilson is. Ettől kezdve az addig őt képviselő House helyett immár ő maga vett részt a legmagasabb szintű tanácskozásokban, mindenekelőtt a Legfelsőbb Haditanácsban. Az angol kormányfőre, Lloyd George-ra – akit lekötöttek a hazai választási harcok – még várni kellett.

Január 12-én immár Wilson és Lloyd George jelenlétével összeült a Legfelsőbb Haditanács, hogy döntsön a Németországgal kötött fegyverszüneti szerződés második meghosszabbításának kérdésében. Anglia, Franciaország, Olaszország és az Egyesült Államok kormányfői mellett a négy ország külügyminisztere vett részt az ülésen. Japán nagyköveti szintű képvisellel másnap kapcsolódott be a főhatalmi tanácskozásba. A Németországgal kötendő fegyverszünet meghosszabbításának tárgyalásán részt vettek a katonák is, vagyis a Legfelsőbb Haditanács állandó katonai bizottságának tagjai. Miután ezt a napirendi pontot megtárgyalták, a katonák eltávoztak és szünetet tartottak. A szünet utáni tanács-

kozáson, amelyet ugyancsak Clemenceau nyitott meg, már a békekonferencia kérdéseiről tárgyaltak (résztevők, a részt vevő országok delegátusainak száma stb.). A Legfelsőbb Haditanács főtitkárának, Hankeynek a feladata volt a jegyzőkönyv elkészítése. A január 12-i tanácskozásról Hankey két jegyzőkönyvet készített. Az első jegyzőkönyv címévé „a Legfelsőbb Haditanács ülése” szokásos formulát tette. A második jegyzőkönyv címeként – ez a jegyzőkönyv a katonák távozása utáni tanácskozást tartalmazta – odaírta: „a Tizek Tanácsának ülése”. Clemenceau és a többiek elfogadták ezt a terminológiát: megszületett a *Tizek Tanácsa*, amely tehát mind összetételében – ám Japánnal kiegészítve –, mind szervezetében a Legfelsőbb Haditanács töretlen folytatója volt, de most már a békekonferencia és nem a háború irányításának Főtanácsaként működött. A fegyverszünetekkel még meg nem szűnt hadiállapottal összefüggő kérdéseket (fegyverszünet betartása stb.) továbbra is a Legfelsőbb Haditanács kezelte, de ezt a szerepet most már a korábbi állandó katonai bizottság töltötte be. Egyes esetekben azonban maga a Tizek Tanácsa is így titulálta önmagát, ha ilyen tárgykörrel foglalkozott.

A békekonferencia vezető testületének ilyen létrehozása fontos jelentőséggel bírt. Így a békekonferencia döntő szervezete eleve és szinte automatikusan azon Főhatalmak kezében maradt, amelyek a háborúban is főszerepet vittek. Hasonlóan szinte magától értetődően lett így a konferencia színtere Párizs, noha – nem túlságosan erős hangsúllyal – Genf is felvetődött. S szinte automatikusan került így az élre Franciaország kormányfője, Clemenceau. A január 12-i második ülésen éppúgy, mint az elsön, Clemenceau elnökölt, anélkül, hogy erre testületi döntés született volna. Az ülésen részt vevő amerikai külügyminiszter azt is írja rosszmájúan emlékiratában, hogy Clemenceau csak úgy magától foglalta el immár a békekonferencia főtanácsában az elnöki széket. Noha testületi döntés erről valóban nem született, aligha képzelhető el az ilyesmi előzetes megállapodások nélkül. Wilson például jó előre megüzente, hogy nem elnökként, vagyis államfőként, hanem kormányfőként jön (az Egyesült Államok alkotmányos rendjében ez a két funkció összeolvadt), így a diplomáciai hierarchián nem állította magát a „házigazda”, Clemenceau fölé.

A KONFERENCIA SZERVEZETE

A következő napokban (január 13–17.) a Tízek Tanácsának tárgyalásai a Konferencia szervezetének kialakítására irányultak. Erre nézve természetesen már korábban előkészített dokumentumok álltak rendelkezésre, ám különböző fontos kérdésekben eltértek a vélemények. A Főtanács feladata volt a döntés. Mindenekelőtt arról kellett döntenie, hogy a Konferencia plenáris ülésein – az elsőt ünnepélyes megnyitóként január 18-án kívánták megtartani – kik és milyen arányban vegyenek részt. Végül is négy kategóriát állítottak fel: Az elsőbe tartoznak azok a hatalmak, amelyek általános, minden kérdésre kiterjedő érdekekkel bírnak a konferencián. Ezek a Tízek Tanácsát alkotó Főhatalmak: az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán. Képviselőik minden ülésen és minden bizottságban részt vesznek. A konferencia plenáris ülésére pedig 5-5 szavazati joggal felruházott teljhatalmú delegátust küldhettek. A következő kategóriába sorolták azokat az államokat, amelyek „különleges érdekekkel” bíró hadviselő államok voltak. Ezek a plenáris ülésen kívül, csak azokon az üléseken, illetve bizottságokban vesznek részt, amelyeken kifejezetten őket érintő kérdésekről tárgyalnak. Ezek sorában Belgium, Brazília, Szerbia 3-3 delegátust küldhettek; Kína, Görögország, Arábia (Hedzsasz), Lengyelország, Portugália, Románia, Sziám, Csehszlovákia 2-2 delegátust; a brit nemzetközösség tagjai közül Ausztrália, Kanada, Dél-Afrika, India 2-2, Új-Zéland 1 delegátust küldhetett. A következő kategóriába tartoztak azok az országok 1-1 képvisellel a plenáris üléseken, amelyek a német blokkal a diplomáciai viszonyt megszakították, illetve oly hadüzenetet is küldők, amelyek a tényleges hadműveletekben nem vettek részt: Ecuador, Peru, Bolívia, Uruguay, Guatemala, Haiti, Honduras, Kuba, Libéria, Nicaragua, Panama. Volt még egy negyedik kategória is, a semleges országok: az őket érintő kérdésekben szóbelileg vagy írásban előterjesztéseket tehettek.

A plenáris üléseknek, melyeken 70 delegátus vehetett részt, nem volt igazi érdemi jelentőségük, noha egyes esetekben a kialakult

viták figyelemre méltóak. Az első plenáris ülés – január 18-án a Versailles-i palota tükörtermében – megválasztotta elnöknek Clemenceau-t, és Tízek Tanácsa előterjesztéseit jóváhagyta. A német békeszerződés aláírásáig – tehát fél év alatt – mindössze 7 alkalommal ült össze. A Konferencián a Főtanács (első formájában: Tízek Tanácsa) szinte korlátlan intéző és döntő faktor volt.

A Konferencia hivatalos nyelvéről vitáztak, de döntés nem született. Gyakorlatilag az angol és a francia volt a Konferencia „hivatalos” nyelve. Első ízben ilyen széles körű nemzetközi konferencián erőteljesebben érvényesült az angol a franciával szemben. Így volt ez a Főtanács ülésein is, ahol ugyan jelen volt a főtolmács (Mantoux), és ha kellett fordított is, de többnyire angolul folyt a megbeszélés. Clemenceau kitűnően tudott angolul, míg Wilsonnak és Lloyd George-nak nehézségei voltak a franciával. A Főtanács és a bizottságok ülésezései nem voltak nyilvánosak, vagyis a sajtó onnan ki volt zárva. A plenáris üléseken azonban a sajtó is jelen lehetett. Később született döntés arról is, hogy a Konferencia anyagaiból csak a plenáris ülések jegyzőkönyve kerül publikálásra, s az összes többi anyag (Főtanács, Bizottságok stb.) egyelőre a levéltárak titka. (Azóta már a Főtanács üléseiről készített jegyzőkönyveket és egyéb fontos iratokat az Egyesült Államok is, Nagy-Britannia is publikálta).

A történeti irodalomban bizonytalanság mutatkozik abban a tekintetben, hogy mikortól kell számítani a békekonferencia kezdetét. A január 18-i – Poincare francia köztársasági elnök által megnyitott – plenáris üléstől vagy pedig a Tízek Tanácsa megalakulásától. A békekonferencia hivatalos és ünnepélyes megnyitása a január 18-i plenáris üléssel történt. Nem indokolatlan azonban a Konferencia kezdetét a Tízek Tanácsa megalakulásával számítani. A Főtanács nem egyszerűen vezető testülete volt a Konferenciának, hanem – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy csak néplenáris ülés volt, és ezek is jórészt reprezentatív jelleggel – szinte maga a békekonferencia. A munka elsősorban a Főtanácsban és az általa létrehozott Bizottságokban folyt.

A Konferencia eleinte önmagát „előzetes békekonferenciának” tekintette, amelynek feladata a legyőzött országokkal kötendő

békének a győztesek körében való előkészítése. Az ekkori elgondolások szerint majd ezt követően kerül sor annak a tisztázására, hogy a legyőzött országokat miként vonják be a tanácskozásba, vagy miként közlik velük a békefeltételeket. Már itt megjegyezzük, hogy végül is – február végére – az az álláspont alakult ki, hogy tárgyalás a legyőzöttekkel nem lesz, az elkészített békeszerződéseket személyes küldötteiknek adják át. Meghívják tehát a legyőzött ország kormányának képviselőit a szerződés szövegének átvételére, s ez alkalomból egyszeri szóbeli állásfoglalás – de minden vita nélkül – elhangozhat. Ezt követően pedig írásos reflexiók beadására lesz záros határidőn belül lehetőség. Ezek nyomán készül el a végleges szöveg, amelyet a legyőzött ország kormánya most már ultimátumszerűen kap meg, határidő kitűzésével az aláírásra.

Gyakori a békekonferencia olyan bemutatása, hogy ott zűrzavar uralkodott, s a bizottságokban, amelyek előkészítették a döntéseket, hiányzott a szakértelem stb. Valójában a békekonferencia több ezer személy és több tucatnyi bizottság munkájára kiterjedő szervezett gépezet volt. A döntések előkészítésénél és meghozásánál sem a hozzáértés vagy a szakértelem hiánya a probléma. *Am az érdekek szerteágazóak voltak, a problémák pedig tömegesek.* A tényleges eredmény kérdőjelei nem szervezési fogyatékokból avagy a kellő ismeretek és szakértelem hiányából következtek.

A Konferencia keretében működő bizottságokat illetően különbséget kell tenni a plenáris üléseken választott bizottságok és a Főtanács által létrehozottak között. Az utóbbiakban az öt Főhatalom képviselői vettek részt, és javaslataikról a döntés a Főtanácson született. A plenáris ülés csak kevés bizottságot állított, s nem csak a Főhatalmak képviselőiből, noha a számszerű túlsúly minden esetben a Főhatalmaké volt. Ezek a bizottságok természetesen javaslataikat döntésre a plenáris ülés elé terjesztették. Tulajdonképpen a Főtanács is tekinthető a Plenáris ülés „bizottságának”, hiszen az általa előkészített békeszerződéseket – legalábbis amelyek 1919 júniusáig elkészültek – a plenáris ülések hagyják jóvá. Valójában azonban inkább fordítva volt. Nem a plenáris ülés hozta létre a Főtanácsot, hanem a Tízek Tanácsa alakította ki a

plenáris testületet, amely – hallgatólagosan vagy időnként berzenkedve – tudomásul vette, hogy a Főtanács a döntő faktor.

A békekonferencia munkájában és eredményeinek kialakításában nem szabad egyes személyiségek jelentőségét túlbecsülni. Kétségtelen mégis, hogy különösen három személyiség, Wilson, Clemenceau, Lloyd George, rendkívül erőtérbe került, és tevékenységük, gondolkodásuk, döntéseik nem kis mértékben nyomták rá bélyegüket a békekonferencia egész munkájára. Különösen így volt ez március végétől június végéig. Ezen időszakban a Tízek Tanácsa kettéosztva működött. A külügyminiszterek „Ötök Tanácsaként”, illetve a kormányfők „Négyek Tanácsaként”. Ez utóbbiban ugyanis Japán képviselője – európai ügyekről lévén szó – nem vett részt. Április végétől néhány héten át – az olasz kormányfő sértődött hazautazása következtében – csak a „Három Nagy” ülésezéseként funkcionált a kormányfők tanácskozása. Fontos döntések születtek ekkor, különösen a Németországgal kötendő béke kérdéseiben. Ám hangsúlyozni kell, hogy e három személyiség tevékenységében egy óriási politikai háttér és egy hatalmas apparátus munkája fejeződött ki. Ez is jelzi, hogy – ha a személyiségjegyeiktől motiváltan is – elsősorban a mögöttük álló hatalmi érdekek jutottak itt kifejeződésre.

OROSZORSZÁG RÉSZVÉTELÉNEK KÉRDÉSE

Miután a Tízek Tanácsa a Konferencia összetételéről és szerkezetéről döntött, előtérbe került Oroszország részvételének kérdése. Noha Párizsban több orosz ellenkormány, illetve képviselő is létesült, a moszkvai szovjet kormányzat ez idő tájt kiszélesítette az ellenőrzése alatt álló területet, így a Konferencia nem fogadhatta el egyiküket sem partnernak. Lloyd George a Főtanács január 16-i ülésén három lehetőséget körvonalazott. Az egyik az intervenció felerősítése, amit azonban nem tartott kivihetőnek. A másik a Szovjet-Oroszország blokádolása egy „cordon sanitaire” övezet létesítésével, amit ugyan nem tartott kivihetetlennek, de hosszadal-

masnak és kockázatosnak. A harmadik lehetőségként jelölte meg és javasolta is: valamennyi orosz irányzat képviselőit hívják meg a párizsi tanácskozásra, és annak eredményeként döntsenek az orosz részvételről a Konferencián. Clemenceau a legélesebben ellenezte a moszkvai kormány képviselőinek Párizsba hívását. Végül is – további tárgyalások eredményeként – Wilson javaslatát fogadták el, aki magáévá tette az angol miniszterelnök proposícióját, de az összehívást nem Párizsba, hanem Szalonikiba javasolta. Egy ilyen értelmű felhívás – nem Szalonikiba, hanem a Márvány-tengeren lévő Herceg-szigetre – meg is jelent január 22-én. A moszkvai kormány el is fogadta, de ellenfelei elutasították. Ők a „birtokon belül” lévő szovjet kormánnyal nem egyezkedni kívántak, hanem helyébe kerülni.

Voltak más próbálkozások is a Konferencia részéről annak érdekében, hogy az ellenséges orosz irányzatok valamilyen koordinációját legalábbis olyan mértékben létrehozzák, hogy Oroszország képviselőjét a békekonferencián elláthassa. A birtokon belül levő moszkvai kormányzat inkább hajlott a javaslatok megfontolására. (Így például a későbbi USA-követ, Bullit február végi moszkvai tárgyalásain.) A párizsi ellenkormányok és oroszországi erőik azonban elzárkóztak. Bíztak abban, hogy rövidesen ők kerülnek kulcspozícióba nemcsak Párizsban, hanem Oroszország központjában is.

A békekonferencia vezető hatalmainak gondja az oroszországi képviselő hiánya miatt így nem oldódott meg. A Konferencián valamelyest igyekeztek a nem képviselt orosz érdekeket is megfontolni, hiszen arra építettek, hogy előbb-utóbb ott egy polgári rezsim jön létre. Ez az Oroszország pedig az általuk létrehozott békét – amennyiben az Oroszország érdekeit is többé-kevésbé kilégíti – elfogadhatja és biztosíthatja. Ezért a későbbiek folyamán a békekötési folyamatban a Főhatalmak állandó kapcsolatban álltak a párizsi orosz emigrációval. Így válik érthetővé, hogy a Konferencia folyamatában voltak javaslatok – bár nem érvényesültek –, amelyek Oroszország európai érdekeit – így például a határok meghúzásánál is – figyelembe vették. Ezek közé sorolható – noha

ebből sem lett érvényesülő határmegállapítás – az ún. „Curzon-vonal” angol javaslata is, amely az orosz–belorusz–ukrán és lengyel szétválasztódást az etnikai érintkezésnél kívánta meghúzni.

A GAZDASÁGI FŐTANÁCS

Említettük már, hogy a Konferencia – elsősorban vezető testülete, a Főtanács – feladatát nem egyszerűen a békekötésben látta, hanem a felbolygatott világ – győztes érdekeknek megfelelő – konszolidálásában. Ebből az alapállásból is következett a különös fontossága a gazdasági problémáknak, hiszen a háború utáni Európában nemcsak új államhatárokat kellett kialakítani és jóváhagyni, hanem az egész új államrendszert gazdasági értelemben szanálni is. A Konferencia ilyen irányú tevékenysége ugyanúgy az antant háború alatti – gazdasági jellegű – tevékenységéből és szervezeti struktúrájából nőtt ki, amint maga az egész békekonferencia.

A három európai antantfront (nyugati, olasz, balkáni) és hátország ellátása hatalmas szervezési és szállítási feladatot jelentett. Eltérően Oroszországtól és a központi hatalmaktól, itt a frontok utánpótlását – és részben a hátországot is – tengeri szállítások révén kellett biztosítani. A háború első éveiben döntő részben a brit birodalmi szervezetre és kormányzásra hárult az óriási feladat. Az Egyesült Államok hadba lépése után – figyelembe véve a másfél milliós hadsereg átszállítását is – a súlypont eltolódott ebbe az irányba. Nagyon sok, egyes ágakra szakosodott gazdasági szervezet jött létre, de a tengeri transzportok szervezése és biztosítása középponti jelentőségű volt. Így érthető, hogy az 1918 márciusában létrehozott *Szövetséges Tengeri Szállítási Tanács* (Allied Maritime Transport Council) nem egy szerv volt a sok között, hanem, az egész szerkezet központja és koordinátora, tulajdonképpen egy gazdasági főtanács.

A szövetséges gazdasági gépezetre a fegyverszünetek megkötése után is szükség volt, hiszen a szövetséges országok ellátását –

mindaddig, amíg áttérve a békegazdaságra önállóan is megállanak – továbbra is biztosítani kellett. Persze az „ellátás”-ból most már kiestek a frontok, s a hangsúly az élelmezésre, ruházatra, ipari nyersanyagokra stb. helyeződött át. Már 1918 novemberében a brit, a francia, az olasz kormány közt tárgyalások folytak arról, hogy a Szövetséges Tengeri Szállítási Tanács szervezete alakuljon át az újfajta követelményeknek megfelelően. A dolgok ebbe az irányba haladtak, majd amikor már a kormányfők gyűltek össze 1919 elején – egyelőre még a Legfelsőbb Haditanács tagjaiként – meg is született a döntés: a Tengeri Szállítási Tanács szervezetét átvéve megalakul az *Ellátás és Segélyezés Főtanácsa*. Ez a szövetséges gazdasági csúcsszervként tevékenykedő Tanács 1919. január 11-én tartotta első ülését. A Tanács 9 tagú volt. 2-2 tagot delegált az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, 1 tagot pedig a Szövetséges Főparancsnokság. Feladataként a szövetséges és semleges országok ellátásának biztosítását szabták meg. A Tanács legfontosabb vezető személyisége *Herbert Hoover* – az Egyesült Államok későbbi elnöke – lett.

A Tanács a meglévő hálózatot szélesebbre építette ki, kiterjeszkedve azon területekre is, ahol a háború alatt a szövetséges hálózat nem működhetett (Varsó, Bukarest, Isztambul, Prága, Belgrád, Bécs). Miután a fegyverszünet megkötése nem változtatott az ellenséges országok blokádján, a szervezet ellátási tevékenysége csak a szövetséges – és részben a semleges – országokra terjedt ki, megkönnyítve így a háború utáni konszolidációjukat. Ez különösen hatásos közreműködés volt az újonnan alakult vagy területileg kiterjedt kelet-közép-európai Szövetségesek irányában (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Görögország).

A békekonferencia Főtanácsa február 8-án az Ellátás és Segélyezés Tanácsának szervezetére és addigi tevékenységére alapozva, de azt tovább szélesítve létrehozta a békekötésig terjedő hatáskörrel a *Gazdasági Főtanácsot* (Supreme Economic Council).

A Gazdasági Főtanács, amely február 17-én tartotta első ülését, tevékenységének hatókörét elvileg kiterjesztette a legyőzött orszá-

gokra és Oroszországra is. De a tényleges segélyezés és ellátás, valamint a blokádolás megszüntetése avagy fenntartása a Főtanács politikai döntéseitől függött. A Főtanács pedig a segélyezést az általa meghatározott konszolidációs irány függvényébe állította.

A NEMZETEK SZÖVETSÉGE

A Konferencia vezető személyiségei és testületei a háború nyomán felbolygatott világ tartós – békekötést követő – konszolidációjához elengedhetetlen feltételnek tekintették egy olyan *állandó* nemzetközi szervezet létrehozását, amely a most kialakítandó béke-rendszer felett öröködhét. Mi több – különösen Wilson szorgalmazása nyomán –, ilyen szerv felállításáról a döntést és működési szisztémájának kidolgozását a békekötések elé helyezték.

A *Nemzetek Szövetségének* (League of Nations) alakítása azzal a céllal, hogy az garantálja az új rendet, s vitás esetekben közvetítsen, megsértőivel szemben pedig fellépjen, vagyis ily módon öröködjön a béke fenntartása felett, és elejét vegye egy újabb háborúnak, nem Wilson találmánya volt, hanem a háború utolsó éveiben megfogalmazódó és a legkülönbözőbb irányokból érkezett törekvésekből fakadt. A francia képviselőház pl. még 1917 júniusában hozott egy határozatot: „Bízik abban, hogy a Köztársaság és szövetségesei haderejének erőfeszítései révén, a porosz militarizmus leverése után lehetővé fog válni a béke és a függetlenség tartós garanciáinak biztosítása oly módon, hogy a nagy és a kis nemzetek a Nemzetek Ligájában társulnak.”

A semleges országok köreiből is születtek hasonló javaslatok, és társaságok is alakultak e gondolat felkarolására. Az egyik legelső ilyen tömörülés még 1915-ben, Hágában jött létre. A társaság hangsúlyozottan képviselte a békén örökdő olyan nemzetközi szövetség kialakítását, amely a háborúhoz vezető okokat ki tudja küszöbölni.

A nemzetek ligájának kialakítására irányuló törekvéseket felkarolták az

antantországok kormányai is. Így a különböző szervezetek, amelyek a béke-előkészítés érdekében az amerikai, az angol s a francia politika műhelyeiben kialakultak, mind tervezték a béke megkötése után működő – s azt biztosító – nemzetközi szervezet létrehozását.

Az Egyesült Államokban az elnök, Wilson, még 1917 szeptemberében megbízta House ezredest, hogy hozzon létre egy szakértői bizottságot, amely már nem a háború, hanem a béke kérdéseivel, a békecélok kidolgozásával foglalkozik. Ez egyik első feladataként előkészítette azt az anyagot, amelyet ezután a világ „14 pont”-ként ismert meg. A 14 pont sorában kihangsúlyozottan az utolsó pontként szerepelt a Nemzetek Szövetségének kialakítása.

Az angol kormány mellett is létrejött hasonló bizottság Lord Phillimore irányításával. 1917 januárjában hozták létre, és hasonlóan az amerikaihoz, már a béke-előkészítési problémákkal foglalkozott. Nemzetek Ligája-szerű intézmény felállítása ennek a bizottságnak az elképzelései és tervezetei között is szerepelt.

A francia kormány műhelyeiben is működött 1917 elejétől a béke előkészítésével foglalkozó csoport, amelynek elnöke Léon Bourgeois, a Briand-kormány tagja volt. Ez a bizottság is dolgozott a háború után alakítandó nemzetközi szervezet tervezetén.

Az angol, a francia és az amerikai kormánykörökben működő bizottságok ismertették egymással tervezeteiket. Ezekben a Nemzetek Szövetségének a felállítása egyaránt szerepelt, noha nem teljesen azonos tartalommal.

Wilson, miután megérkezett Párizsba, az addigi amerikai munkálatokra támaszkodva – de az angol és a francia tervezéseket is fegyelembe véve – egy új, önálló tervezetet készített a Nemzetek Szövetsége létrehozásáról. Fontosnak tartotta, hogy még a békekonferencia érdemi munkájának megkezdése előtt ebben a kérdésben legalábbis az angolokkal egyeztetett koncepció alakuljon ki, ami azután az amerikai *Miller és House*, valamint az angol *Smuts és Cecil* tárgyalásai révén többé-kevésbé meg is történt.

A békekonferencia munkájának megkezdése után a Tizek Tanácsában Wilson javasolta és szorgalmazta, hogy a Nemzetek Szövetsége alapszabályának a kidolgozását helyezték a békeszerződések tervezetének kimunkálása elé. Ezt a célját – leküzdve partnerei vonakodását, akik ezt a sorrendet nem tartották olyan fontosnak

– el is érte, és a békekonferencia második – január 25-i – plenáris ülése, a Főtanács beterjesztett javaslatát elfogadva, kiküldött egy bizottságot a Nemzetek Szövetsége szabályzatának kidolgozására Wilson elnökletével.

Kezdetben 15 tagja volt, 10 tagot az 5 Főhatalom, 5 tagot a kis államok delegáltak, de február 6-ától az utóbbi kategóriában újabb 4 taggal bővült. A 19 tagú Bizottság Wilson rezidenciáján (Hotel Crillon) tartotta üléseit, és a már elvileg egyeztetett angol–amerikai koncepciót alapul véve meglehetősen gyorsan tető alá hozta a tervezetet, így az a békekonferencia harmadik plenáris ülése (február 14.) elé kerülhetett. A Nemzetek Szövetsége alapszabályzatának tervezetét egyelőre a beterjesztett *alapelvek* elfogadásával a plenáris ülés jóváhagyta. Másnap Wilson hazautazott, és majd csak március közepén érkezett vissza Párizsba. Ekkor a békekonferencia vezető testülete munkájának középpontjába már a Németországgal kötendő béke problematikája állott. A „Crillon-Bizottság” gyorsan elvégezte az alapszabályzat végső formába öntését, s azt az ötödik plenáris ülés (április 28.) elfogadta.

A Főtanácsban már korábban kialakult az az álláspont, hogy a Nemzetek Szövetségének szabályzatát nem különálló okmányként fogják aláírni, illetve ratifikálni, hanem beillesztik azokat a békeszerződésekbe, első fejezeteként, és így azokkal együtt emelkedik ez is jogerőre. A német békeszerződés aláírásával, ratifikálásával és 1920. január 10-i érvénybe lépésével az első fejezetét képező Nemzetek Szövetsége alapokmány is érvénybe lépett, és 6 nappal később, január 18-án a *Nemzetek Szövetsége Tanácsa* meg is tartotta első ülését.

Függetlenül attól, hogy a két világháború közötti időszak sajátos feltételei között a nemzetközi szervezet mennyire tudta, illetve nem tudta betölteni feladatát, létrehozása és működtetése – ha figyelembe vesszük, hogy a Nemzetek Szövetségének folytatójaként jelent meg az *Egyesült Nemzetek Szervezete* – maradandó történelmi értékű, a békekonferencia pozitív alkotásai közé tartozik.

A Nemzetek Szövetsége alapszabályzatának, a tagság feltételeinek, a szervezeti működésnek stb. ismertetése meghaladja e munka kereteit. A szövetkezés elvi lényegére mégis utalni kell: a tagállamok különösképpen arra vállaltak kötelezettséget, hogy vitás ügyeiket háborús eszközök nélkül oldják fel: „A Szövetség összes tagja megállapodik abban, hogy a közöttük esetleg felmerülő vitás kérdéseket, amelyek szakadáshoz vezethetnek, vagy választott bírósági vagy bírósági eljárás, avagy a Tanács vizsgálata alá bocsátják.” (12. cikkely)

A NEMZETKÖZI MUNKAÜGYI SZERVEZET

A Tízek Tanácsa a Nemzetek Szövetségével kapcsolatos javaslattal párhuzamosan foglalkozott egy másik – ugyancsak hosszabb távra tekintő – nemzetközi szervezet felállításának gondolatával is. A háború befejezése után a társadalmi feszültségek középpontjába került a hirtelen megnövekedett munkanélküliség, általában a „munka” feltételrendszerének egész problematikája. A Főtanács úgy látta, hogy a szakszervezkedés ezt a problémát egymaga kezelni nem tudja, s szükség van együttműködő kormányzati tevékenységre is, melyet nemzetközileg kell megszervezni. Amellett a szociáldemokráciához közel álló szakszervezetek politikai befolyását is ellensúlyozni kívánta az új alakulattal. 1919. január 23-án határozott arról, hogy javasolja a plenáris ülésnek: állítson fel egy bizottságot, amely dolgozzon ki javaslatot

a) a foglalkoztatás feltételeinek (a „munkának”) nemzetközi szintű szabályozásáról,

b) milyen nemzetközi szervezeti formában lehetne biztosítani az országok közös akcióit az a) pontban meghatározottak alapján,

c) hogyan hozható a b) pont szerinti szervezet a Nemzetek Szövetségével összefüggésbe.

A január 25-i plenáris ülés létrehozott egy 15 tagú bizottságot, melybe 2-2 tagot a Főhatalmak, további 5 tagot a kisebb országok delegáltak. Az Egyesült Államok egyik delegáltja a legnagyobb amerikai szakszervezet (A. F. L.) elnöke, *Gompers* lett, akit azután

a bizottság elnökévé is választott. A bizottság intenzív munkában kidolgozta javaslatát, s azt a negyedik plenáris ülés (április 11.) alapvonásában jóváhagyta, majd az ötödik (április 28.) a teljes szövegében elkészült szabályzatot elfogadta.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet szabályzata is bekerült a békeszerződésekbe, s azok XIII. fejezetét alkotta. Így a békeszerződések aláírásával annak aláírása is megtörtént. Ezt azonban csak megállapodásnak tekintették arra nézve, hogy a statutum szerinti szervezetet létrehozzák. Így azzal nem kellett megvárni a békeszerződések életbelépését: 1919 októberében Washingtonban 45 taggal (a legyőzött országok is alapító tagok lehettek) létrehozták a szervezetet, amely genfi székhellyel mindmáig – immár több mint 150 ország tagságával – megszakítás nélkül működik.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet – hasonlóan a Nemzetek Szövetségéhez – a békekonferencia maradandó pozitív alkotásai közé tartozik.

A BÉKEKÖTÉS NÉMETORSZÁGGAL

A TERVEZET ELKÉSZÍTÉSE

A munkáját megkezdő békekonferencia középponti kérdésként fogta fel a Németországgal kötendő békét. A probléma elsőrendű fontosságával, jövőre kiható jelentőségével tökéletesen tisztában voltak a vezető államférfiak. Ám alighanem számukra megoldhatatlan kérdéskomplexummal állottak szemben: a „német kérdés” lényegét – a német társadalom struktúrájának és Németország politikájának távlati alakulását – alapjaiban a belső folyamatok határozhatták meg. A győztesek békekötési politikája lehetett befolyásolási elem – mind pozitív, mind negatív irányban –, de döntő, meghatározó aligha.

Németország 1919 elején a háborút elvesztett, legyőzött ország volt. Területe a Rajnáig – részben azon túl is – megszállva, hajóhada internálva, hadserege leszerelve vagy a leszerelés folyamatában, gyárainak nagy része leállt, vagy félgőzzel dolgozott, lakosságának élelmezése, ellátása súlyosan akadozott. Ráadásul megkezdődtek a fegyverszüneti egyezményben előírt jóvátételi szállítások. Mindez azonban nem változtatott azon, hogy a háború befejezése, illetve a békekonferencia összeülése idején, Európa legnagyobb ipari kapacitását képviselte, és potenciálisan a legnagyobb állományú hadsereg erejével rendelkezett. Hogyan lehet elérni, hogy ez a hatalmas potenciális erő elfogadja a győztesek igényeit, világ hatalmi és európai vezető szerepüket, s ne revansra törjön, hanem az újonnan kialakítandó világrendbe integrálódjon? Egy világrendbe, ahol számára mindenképpen a győztesek utáni másodrangú hely jut, noha potenciális ereje az élre predesztinálja?

Kétségtelen, hogy a konferencia vezető erői és személyiségei –

mint látni fogjuk – jócskán követtek el hibákat a német békével, itt azonban alighanem számukra megoldhatatlan problémával szembesültek.

Látszólag van kézenfekvő megoldás: az erősebb kard szokásos megoldása. Németország lehető legteljesebb meggyengítése, jelentős területek leválasztása, a gazdaság rendkívüli mértékű megnyirbálása stb. Csakhogy az ilyen eljárás alighanem súlyos, közvetlen és veszélyes messzemenő következményekkel jár. Közvetlen kihatásában forradalomba kergetheti az országot, mely azután Szovjet-Oroszországgal keresi a koordinációt. De ha ezt a közvetlen hatást ki is tudnák kerülni, mit hozhat egy ilyen eljárás hosszabb távon? Csakis a revízióra orientálódást. Voltak jelentős szószólói ennek az eljárásnak. Legfőbb képviselőjük *Foch* marsall volt. Hasonló gondolkodás a francia vezető politikusi körökben is felbukkant, de a legjelentősebb személyiségek – így Clemenceau is – jól tudták, hogy ezen az úton nem lehet megoldáshoz, csak újabb katasztrófához eljutni. Amelett ilyen „békét” Franciaország szövetségesei – Nagy-Britannia és az Egyesült Államok – semmiképpen sem garantálnak. Clemenceau pedig jól tudta, hogy Franciaország biztonságát nem a békeszerződés ilyen vagy olyan előírásai nyújtják, hanem a Szövetségesek további összetartása.

Kézenfekvőnek látszik egy másik megoldás is: Németország belsőleg gyökeresen átalakul, és a korábbi struktúrával szemben egy valódi demokratikus társadalmat alakít ki, amely azután politikájában más irányokat vesz, mint a *vilmosi birodalom*. Teoretikusan kétségtelenül lehetséges út, de *kívülről* megszabni nem lehet. Németországban a háborús vereség nyomán valóban történtek belső változások, de főleg a politikai szférában. A kormányzat az addigi ellenzéki pártok kezébe került, és kikiáltották a köztársaságot. Az 1919. januári választások eredményeként Weimarban összeült nemzetgyűlésben a középpártok (Szociáldemokrata Párt, Centrum Párt, Demokrata Párt) döntő erőt képviseltek, a 421 mandátumból 329-et szereztek. A weimari koalíció jócskán átformálta a *vilmosi* Németország *politikai* struktúráját. Ám az átalakulás alig érintette a társadalmi és gazdasági szférát, azt a struktúrát

tehát, amelyből a vilmosi Németország világhatalmi kihívása kialakult. De a mélyrehatóbb változások irányába haladás kiforszírozására a győzteseknek sem eszközük, sem szándékuk nem volt.

A különböző „győztesi” törekvések és tendenciák végül is meglehetősen eklektikus és zavaros koncepcióban összegeződtek. Lényegük abban volt, hogy a nemzeti-etnikai elvre ügyelve jártak el Németország új határainak megállapításánál, a területi változtatásoknál, ami értékelendő. Igen keményen léptek fel a hadsereg demilitarizálása és támadóképességének likvidálása érdekében (a hajóhadtól történő megfosztás, a hadirepülők és a tankok teljes kizárása stb.), ami viszont érthető.

Igen ám, de az alapvető probléma ezzel még megoldatlan: mi legyen a hatalmas gazdasági potenciállal, amely nemcsak fölényes versenytárs lehet a jövőben, de egy esetleges revans számára is lehetőséget biztosíthat. Végül is az a koncepció alakult ki, hogy Németországot hatalmas jóvátétellel terhelik meg. Ezzel az elvonással lehetetlenné teszik a további felhalmozást és a hatalmas gazdasági potenciál további erősítését. A jóvátételként elvont anyagi erőt pedig elsősorban Franciaország gazdaságában lehet hasznosítani, és így a kontinentális gazdasági erőviszonyok kiegyenlítődése irányában haladni.

A főhatalmak nem csekély belső viták nyomán és maradandó fenntartásokkal alakították ki ezt az irányvonalat. Igen erős törekvések voltak Németország területének jelentős megkisebbitésére. Ismeretes ezzel szemben az angol miniszterelnök március 25-i erélyes állásfoglalása az ún. fontainebleau-i levélben: „Mindenképpen ellenzem – írta –, hogy Németországtól a szükségeset meghaladóan leválasszanak németeket más államok javára.” Viták folytak a jóvátételről is, és megint csak főleg angol részről (Keynes stb.) kételyeket támasztottak a túlzott megterhelés lehetőségét illetően. Végül is a területi rendezésnél az angolszász mérsékelt álláspont érvényesült, a jóvátételnél az erőteljes francia. Ennek megfelelően állították össze a Németországnak átnyújtandó békeszerződés első tervezetét.

A SZERZŐDÉSTERVEZET ÁTADÁSA ÉS ALÁÍRÁSA

1919. április 18-án kapta meg a német kormány a meghívást a békekonferenciára. Meghívást abban az értelemben, hogy a békekonferencia által kidolgozott békeszerződést átvegye. Április 29-én a német kormány 6 tagú delegációja és a kíséret Versailles-ba érkezett. A delegáció vezetője a kormány külügyminisztere, gróf *Brockdorff-Rantzau* volt. Május 1-jén kicserélték a megbízólevelet.

Május 6-án, a békekonferencia hatodik plenáris ülésén a sajtó kizárásával – a Főtanács tájékoztatást adott a konferencián részt vevő valamennyi állam számára az átnyújtandó német szerződés lényegi tartalmáról. A zártkörű tanácskozáson heves vita bontakozott ki. A kis államok sérelmezték, hogy az előkészítésbe nem voltak bevonva. Még nagyobb vihart kavart Foch marsall – sajtónyilatkozatok útján is szellőztetett – tiltakozása amiatt, hogy a szerződés nem tartalmazza Németország tartós visszaszorítását a Rajna-határra.

Másnap, május 7-én a trianoni Palace Hotelban szélesebb körű szövetségi jelenléttel átadták a német delegációnak a békeszerződés-tervezet szövegét. Az ülést Clemenceau vezette, ő is adta át az okmányt, és közölte, hogy 15 napot kap a küldöttség a válasz elkészítésére (később ezt a határidőt 7 nappal meghosszabbították). A német delegáció vezetőjének lehetőséget biztosítottak azonnali szóbeli reflektálásra, amellyel élt is. Rövid beszédében különösképpen arra utalt, hogy nem lehet a háborúért egyedül Németországot felelőssé tenni. Ezen túlmenően azt hangsúlyozta, hogy Németország nem bír el túlságos jóvátételi megterheléseket.

Május 29-én adta át a német delegáció ellenjavaslatát, egy igen terjedelmes és alaposan kidolgozott munka formájában. A 443 oldalas anyaghoz egy kísérőlevél is járult. Ez hasonlóan a külügyminiszter szóbeli reflexiójához az egyedüli háborús felelősség tézisének (231. cikkely) visszautasítására helyezte a hangsúlyt. Továbbmenően azt fejtegette, hogy a beígért „wilsoni elvektől” eltérő szerződés feltételeinek teljesítése tulajdonképpen lehetetlen. A német válasz igen jól volt megszerkesztve: az egyedüli háborús fele-

lősség tézisének tagadásából indult ki, s mivel ez a tézis a jóvátételi fejezet első paragrafusaként és indokolásaként szerepelt, cáfolata azt is hangsúlyozta, hogy maga a jóvátételi kötelezettség is megalapozatlan. Az *egyoldalú* háborús felelősség tézisének elutasítása a német válasz nem zárkózott el teljesen az elől, hogy bizonyos jóvátételt fizessen Németország, de nem azért, mert a háború okozója, hanem mert Németország régi vezetése valóban hibáztatható, és Belgiumban és Észak-Franciaországban okoztak jóváteendő károkat.

A válaszjegyzék a területi kérdésekkel kapcsolatos kifogásait egyrészt az önrendelkezési elvre alapozva, másrészt a jóvátétel összefüggésében fogalmazta meg. A schleswigi népszavazás elrendelését, továbbá a régi, valóban lengyelek által lakott területek leválasztását tudomásul vette. A többen népszavazást kérve érvelt, hangsúlyozva azt is, hogy ha Németországot megfosztják a Saar-vidéktől és Felső-Sziléziától, nemcsak jóvátételt nem tud fizetni, de az ország fenntartani sem képes magát.

A békekonferencia Főhatalmai a német válaszjegyzéket alaposan megvizsgálták. Tíz szakbizottságot hoztak létre, amelyek a kérdéseket áttekintették. Végül a Főtanács döntött: a békeszerződés konstrukcióján és alapvonásain nem változtat, de fontos koncessziókat tesz egyes – főleg területi – vonatkozásokban (népszavazások).

Június 16-án adták át egy kísérőlevéllel a német delegációnak a válaszukra a választ és a végső tervezetet. Elfogadására három-, később ötnapi, végül tovább bővítve hét napi határidőt adtak. Az immár ultimátumszerrűen átadott békeszerződés kormányválságot váltott ki Németországban: a *Scheidemann*-kabinet lemondott. Lemondott a delegáció elnöke is. Szélsőséges körök az aláírás megtagadására buzdítottak. Ez az „öngyilkos” pozíció nem volt teljesen hatástalan: a Scapa Flow-nál internált – de még nem átadott – flottát tisztjeik június 21-én elsüllyesztették. Az itt internált 11 csatahajóból 10, mind az 5 csatacirkáló, a 8 könnyű cirkáló, az 50 rombolóból 30 elsüllyedt.

A *Bauer* kancellárságával alakult új kormány az ellenszegülésre

biztatóktól szorítva két feltételt támasztott az aláírásra: A háborús bűnösséggel foglalkozó VII. rész törlését kérte, továbbá a 231. cikkely kihagyását, amely Németország egyoldalú háborús felelősségét tartalmazta. A Négyek Tanácsa elutasította ezt a feltételt. Foch marsall pedig katonai előkészületekhez kezdett. A Bauer-kormány a konferenciának adandó végső válasz kérdésében a döntést a weimari nemzetgyűlés elé terjesztette. Ez a kényszerhelyzetre tekintettel felhatalmazta az új kormányt pozitív válaszra és a szerződés aláírására. Ennek megfelelően határidőre, június 23-ára az elfogadást kinyilvánító válasz Párizsba érkezett.

A békeszerződés aláírása június 28-án ment végbe a Versailles-i palota tükörtermében. Ott, ahol 42 évvel megelőzően a német birodalom megalakulását, a német császárság létrejöttét kikiáltották. Az időpont pedig egybeesett az öt évvel azelőtti szarajevói merénylettel. A német kormány nevében az új külügyminiszter, *Hermann Müller* és miniszter kollégája, *Johannes Bell* írta alá a szerződést, majd a Szövetségesek következtek. *Wilson*, *Lloyd George*, *Clemenceau* és a többiek.

A 15 részbe csoportosított 440 cikkelyből álló szerződés tartalmát és rendszerét érdemes áttekinteni azért is, mert a későbbiek számára a formai mintát jelentette. Mi több, a cikkelyek kétharmad részben a későbbi szerződésekben szó szerint ismétlődnek.

A bevezető rész a szerződés megkötőit sorolja fel megkülönböztetve a szövetséges és társult „Főhatalmakat” (Egyesült Államok, Brit-Birodalom, Franciaország, Olaszország, Japán) és „Hatalmakat” (Belgium, Bolívia, Brazília, Kína, Kuba, Ecuador, Görögország, Guatemala, Haiti, Hedzsasz, Honduras Libéria, Nicaragua, Panama, Peru, Lengyelország, Portugália, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Sziám, Csehszlovákia, Uruguay). – A felsoroltak közül Kína nem írta alá a szerződést, mert a Santungra vonatkozó cikkelyekkel (156–158.) nem értett egyet – amire még „Az Európán kívüli rendezések” c. fejezetünkben visszatérünk. Megemlítendő még, hogy Olaszország a jugoszláv föderációt jó ideig csak „Szerbia” névvel engedte szerepelni, de eddigre ez a probléma is – amelyre még ugyancsak visszatérünk – megoldó-

dott. Említést érdemel talán az is, hogy a Konferencia dokumentumaiban nem egészen következetes a „Brit-Birodalom” és a „Nagy-Britannia” terminológia használata. A penáris üléseken Főhatalomként Nagy-Britannia vett részt 5 delegátussal és további 2-2, illetve 1 delegátussal a Domíniumok. E szerződésben viszont a Brit-Birodalom szerepel Főhatalomként, és e kategórián *belül* írják alá a szerződést a Domíniumok képviselői is.

Az I. rész a Nemzetek Szövetségének alapszabályát tartalmazta. A II. rész az új határokat, s a III. rész az ehhez kapcsolódó európai vonatkozású politikai rendelkezéseket – mindezeket következő alfejezetünk részletezi. A IV. rész Németország korábbi Európán kívüli birtokainak sorsáról rendelkezik –, amelyre ugyancsak visszatérünk könyvünk vonatkozó fejezetében.

Az V. rész a katonai előírásokat tartalmazta: 1920. március 31-ig le kell csökkenteni a hadsereget 7 gyalogos és 3 lovas hadosztályra, s a hadsereg teljes állománya nem haladhatja meg a 100 ezer főt, s ezen belül a tisztikar a 4 ezer főt. A vezérkart fel kell oszlatni. E korlátozott létszámú hadsereg csakis hivatásos katonákból állhat. A szerződés korlátozta a hadsereg által alkalmazható fegyverzet minőségét és mennyiségét. Pontosan megállapította a megtartható flotta hajószámát és az egyes kategóriák méretét. A hadsereg és a flotta nem rendelkezett légierővel. A katonai korlátozások betartásának felügyeletére létrehozták a Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottságot. Tulajdonképpen katonai vonatkozásúnak kell tekintetni a III. rész 42–44. cikkelyeit is. Ezekben hosszú távra megtiltották, hogy a Rajnától nyugatra eső területen, valamint a Rajnától keletre húzódó 50 km-es sávban katonai csoportosítások és erődítések legyenek vagy ott katonai manővereket tartsanak. Ide kapcsolható a 115. cikkely is, amely Helgoland erődítményének és hadikikötőjének lerombolására kötelezett.

A VI. rész a hadifoglyokkal és katonatemetőkkel foglalkozott.

A VII. rész a háborús bűnösséggel kapcsolatos cikkelyeket tartalmazta. A háborús bűnösséget általánosságban „a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekményben” határozták meg (228. cikkely). Elkövetőit ki kellett adni, mert felettük a szövetség

gesek katonai bíróságai ítéleznek. A többi békeszerződésben ennél több e tárgykörben nem is szerepelt. (Összesen 900 nevet tartalmazó listát állítottak össze a gyanúsítottakról.) A német szerződésben azonban volt egy külön cikkely – a Hollandiába menekült – Vilmos császár bűnösségéről, kikéréséről és a szövetségesek bírósága elé állításáról. Itt a háborús bűnösség „a nemzetközi moralitás és a szerződések tiszteletének mélységes megsértésével” volt meghatározva (227. cikkely). A Konferencia Főtanácsa kérte is az excsászár kiadatását, de azt Hollandia nem teljesítette. Érdeemes itt megjegyezni, hogy a „háborús bűnösség” ilyen felfogású átfogóbb kidolgozása a nemzetközi jogban, majd a második világháború időszakában történik meg.

A VIII. rész a jóvátételről szólt – ezzel külön alfejezetben foglalkozunk –, egybekapcsolva a pénzügyi és gazdasági vonatkozású IX. és X. résszel.

A XI. fejezet a polgári repüléssel, a XII. rész a kikötőkkel és vízi utakkal, valamint a vasúti szabályozásokkal foglalkozott.

A XIII. részbe foglalták a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet szabályzatát.

A „Garanciák” címet viselő XIV. fejezet lett a jóvátételi kötelezettségek mellett a másik legproblematisabb – azzal szervesen összefüggő – része a békeszerződésnek, amely ahhoz hasonlóan sok vitát és konfliktust idézett fel. – Tartalmát a jóvátétellel foglalkozó alfejezetben tárgyaljuk.

A XV. rész néhány speciális kérdésben tett megállapításokat.

A zárópasszus az érvénybe lépés módjára utalt: mindenekelőtt az aláíró kormányoknak országuk alkotmányos előírása szerint ratifikáltatniuk kell a szerződést. Ha ez Németország részéről és legalább három Főhatalom részéről megtörtént, akkor az erről szóló okmányok kicserélésével a szerződés életbe lép. (Ez az időpont 1920. január 20. lett.)

A NYUGATI HATÁR

Említettük már, hogy a német békeszerződés, amelyet június 28-án aláírtak, a határok tekintetében – melyet több helyen népszavazás alakított – méltányos volt. Ez azonban egy folyamat eredménye, amelyhez nem is egykönnyen jutottak el. Érdeemes mindezt közelebbről megvizsgálni.

Az 1871-ben Németországhoz csatolt *Elzász és Lotharingia* visszaszerzése eredeti francia hadicél volt, amelyet a háború befejező szakaszában már Nagy-Britannia és az Egyesült Államok is támogatott. A békeszerződés eszerint rendelkezett (51. cikkely stb.). A május 29-i német válasz népszavazást kért, amit elutasítottak.

A szénbányákban különösen gazdag *Saar-vidéket* (közel kétezer négyzetkilométer terület, mintegy 650 ezer – tisztán német – lakossággal) a szerződés 15 évre francia hatalom éa korlátlan jogú kiaknázás alá helyezte tulajdonképpen jóvátételi indokolással – de a továbbiakban megállapított jóvátételtől eltekintve és attól függetlenül –, az elpusztított francia szénbányák pótlására hivatkozva. A 15 év leteltével pedig népszavazás dönt a térség hovatartozásáról (45–50. cikkelyek). A német válasz tudomásul vette a szénszállítási kötelezettséget, de a térség akár átmeneti elválasztása ellen is tiltakozott. A szöveg az eredeti formában maradt, s a Konferencia által választott ezen problematikus megoldás sok későbbi incidens forrásává vált.

A szerződés 31–39. cikkelye Belgium javára némi határkiigazítást tartalmazott. Ezt Belgium stratégiai szempontból – Liège előtti térség – tartotta kívánatosnak. A Belgiumhoz kapcsolt *Eupen és Malmedy* körzetben összesen 60 ezer ember élt, 50 ezer német, s mintegy 10 ezer vallon. Ezen túlmenően a korábban kettős – porosz és belga – igazgatás alatt álló 3 ezer (vegyes) lakosú *Moresnet* most teljesen belga birokká vált.

A szerződés 109–114. fejezete népszavazást írt elő *Schleswig* jelentős részére. E tartományt Poroszország az 1864. évi háborúban szerezte. A német válaszjegyzék ezt tudomásul vette. A terület déli szegélyét németek lakták, túlnyomó északi részét dánok. A Konfe-

rencia Főtanácsa eredetileg itt nem tervezett népszavazást, de a dán kormány ehhez ragaszkodott. A népszavazás 1920 február-márciusában két zónában történt. Először a dán túlsúlyú északi-ban szavaztak, 75%-ban Dánia mellett. Azután a déli sávban, 80%-ban Németország javára. A dán kormány és a békekonferencia e körültekintő eljárásával félévszázados német–dán területi vitát zártak le mindkét fél számára elfogadhatóan.

A KELETI HATÁR

A háború előtti Németország keleti területeinek leválasztása túlnyomóan a három részre osztott Lengyelország egységes, független államként való visszaállításával függött össze, hiszen felosztásából Poroszország is építkezett. Volt azonban két nem nagy terület, amely más államokhoz került: a Memel-vidék és Hultschin körzete.

A *Memel-vidék* a Kelet-Poroszországhoz kapcsolódó mintegy 120 ezer ember által lakott Nyemenen túli keskeny sáv, melynek központja és névadója a tengerparti város volt. A békeszerződés 99. cikkelye szerint Németország erről lemond a Szövetséges és Társult Főhatalmak javára. Ezt a területet a Főtanács már ekkor az alakuló Litvániának szánta, ami jól kitűnik a német ellenvéleményre adott válaszból. A német érvelés arra irányult, hogy az itteni lakosság több mint fele – a város teljesen – német, a kisebbik fele litván. A szövetségesek kétségbe vonták ezt a kimutatást, és a többségi elvet ellenkezőleg jelezték. Fő érvük azonban abban volt, hogy csak Memel lehet Litvánia egyedüli kikötője. – A Nemzetek Szövetsége megalakulása után a Memel-vidéket védnöksége alá vonta, majd 1923-ban Litvánia elfoglalta. Ez a bekebelezés – az autonóm státus fenntartásával – nemzetközi elismerést nyert.

Hultschin körzete Felső Szilézia legdélibb csücske, mely a szerződés 83. cikkelye szerint Csehszlovákiához került.

Lengyelország első felosztásakor *Nyugat-Poroszországot*, második felosztásakor *Posent* és *Danzigot* szerezte meg Poroszország.

Az első tervezet ezeket a területeket, hozzátéve még *Kelet-Poroszország* déli részét és *Felső-Sziléziát*, de Danzigot és környékét kivéve – amely a Főhatalmak fennhatósága alá került, majd később szabad területként a Nemzetek szövetségének ellenőrzése alá – Lengyelországnak juttatta. A német válasz sok kifogást emelt, amelyeket jelentős részben elfogadtak, s így alakult ki a szerződés végső formája: e szerint Nyugat-Poroszország és Posen nem a felosztási határral kerül vissza Lengyelországhoz, hanem az etnikai elv figyelembevételével. Kelet-Poroszország déli sávjának, valamint Felső-Sziléziának hovatartozásáról pedig népszavazás dönt. Az 1920 júliusában megtartott kelet-poroszországi népszavazás egyértelmű eredményt hozott: a szavazók 95%-ban Németország mellett voksoltak.

Komplikáltabb volt az eredmény Felső-Sziléziában. A közel 2 millió lakosú területen mintegy 60%-ban németek és 40%-ban lengyelek laktak. Az 1921 márciusában lefolytatott népszavazás ezt az eredményt is hozta. Csakhogy a megszavaztatott területen a két nemzetiségű lakosság meglehetősen elkülönülve helyezkedett el. A térség délkeleti – az egész terület kb. harmadát kitevő részén többségben lengyelek éltek. Minderre hivatkozva a népszavazást lengyel részről nem fogadták el. Végül is e kérdés vitáját – miután a Konferencia már befejezte a munkáját – a Nemzetek Szövetségének Tanácsa oldotta meg 1921 októberében, egy olyan kompromisszummal, amelynek eredményeként a délkeleti rész Lengyelországhoz került, a többi Németország államterülete maradt.

*

Összesítésként megállapítható, hogy a Németországtól leválasztott nyugati és keleti terület az 1914. évi 13%-át tette ki.

Ami a lakosságot illeti, a háború előttinek 10%-a élt ezeken a területeken, mintegy 7 millió ember. Ez a lakosság azonban messze túlnyomó részében nem német nemzetiségű volt. E területi leválasztás 90%-ban három elemből tevődött össze: a Lengyelország felosztásakor Poroszország által megszerzett, lengyelek által lakott

terület visszaadásából, az 1871-ben annectált Elzász-Lotharingia visszajuttatásából és az 1864-ben Poroszországhoz csatolt dánok által lakott terület átcsatolásából.

A JÓVÁTÉTEL

A területi kérdésben méltányosan rendelkező szerződés visszájára fordult a jóvátételi követelményekkel. Végső kifutásában – mint látni fogjuk – a jóvátétel valóságos teljesítése nem volt súlyos, de épen azért nem, mert a szerződés koncepciója e tekintetben nem lett végrehajtva, hiszen több alkotója már akkor is irreálisnak tartotta.

A VIII. fejezetbe foglalt jóvátételi igényt a fejezet első paragrafusában (231. cikkely) megfogalmazott egyoldalú háborús felelősség tézisből vezették le. Érdemes a cikkelyt teljes egészében idézni (bekerült a többi békeszerződésbe is), mert elindította a két világháború közti szenvedélyes „háborús felelősség” vitát. E „teoretikus” vita valójában a békeszerződés legsúlyosabb rendelkezésének jogossága körül dült. Amellett messzebbre kiható veszélyes vetülete is volt: a revansra törő erők önigazoló hivatkozási pontjává vált.

„A Szövetséges és Társult Kormányok kijelentik, és Németország elismeri, Németország és szövetségesei felelősségét azon veszteségek és károk okozásáért, amelyeket a Szövetséges és Társult kormányok és állampolgáraik elszenvedtek a Németország és szövetségesei agressziója által rájuk kényszerített háború következtében.”

A 232. cikkely a Belgiumnak okozott károk megtérítési kötelezettségével foglalkozik, összegszerűség megjelölése nélkül, illetve annak megállapítását a Jóvátételi Bizottság hatáskörébe utalja. A május 29-i német válaszjegyzék – említettük már – a Belgiumban okozott károk megtérítését vállalta.

A 233. és 234. cikkely és a kapcsolódó függelékek a Jóvátételi Bizottság felállításával és hatáskörével foglalkoznak. A jóvátételi Bizottság minden ügyben illetékes tagja az Egyesült Államok,

Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország. Tagja továbbá Japán, Belgium és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, de ők csak az érdekkörükbe vágó ügyekben döntésjogúak. A Bizottság felhatalmazást kapott arra, hogy 1921. május 1-jéig a konkrét jóvátételi kötelezettség összegét állapítsa meg és azt is, hogy ezen időponttól számított 30 év alatt milyen ütemben kell kiegyenlíteni. A Bizottság jogot kapott arra, hogy ellenőrizze a teljesítéseket, továbbá „belátása szerint a határidőket kitolhatja, s a megállapított fizetési feltételeket megváltoztathatja; nem engedheti el azonban a tartásnak semmilyen részét sem a Bizottságokban képviselt kormányoknak erre vonatkozó külön meghatalmazása nélkül”.

A 235. cikkely előírta, hogy a teljes jóvátételi összeg 1921. május 1-jéig húzódó megállapításáig 20 milliárd aranymárka értékű jóvátételt (aranyban, árukban stb. a Jóvátételi Bizottság konkrét megállapítása szerint) ki kell fizetni.

A csatolt függelékek máris nagy jóvátételi kötelezettségeket konkretizáltak: valamennyi 1600 tonnás vagy nagyobb kereskedelmi hajótér felének, a halászhajók negyedének átadása. Továbbá az első két évben 200 ezer tonna térfogatú új kereskedelmi hajó építése és átadása; hatalmas mennyiségű szén, gépek, iparcikkek, élelmészeti cikkek szállítása stb.

Noha a szerződés teljes terjedelmében nem is konkretizálta a jóvátételi kötelezettséget, de ami máris konkrét volt, egyértelműen mutatta az óriási igényt. A német válaszjegyzék indokoltan hivatkozott a teljesíthetetlenségre, és arra is, hogy a Jóvátételi Bizottság révén az abban részt vevő hatalmak a békekötés után az egész német gazdaság felett hosszú időre diktátori hatalmat nyernek.

A súlyos jóvátételi rendelkezések összefüggésébe kell állítani a békeszerződés XIV. fejezetét, amely a szerződés végrehajtásának biztosítékairól szólt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az ebbe foglaltakat a lefegyverzés tartós kikényszerítése nem igényelte és arra nem is volt alkalmas. Ezeket a drasztikus biztosítékokat csakis a hatalmas jóvátétel nyilvánvalóan csak állandó nyomással elérhető kikényszerítése indokolta.

E biztosíték: 15 évi megszállás a Rajnáig, beleértve a jobb parti hídfőket is (428. cikk). Ha pedig Németország teljesíti a szerződésben előírt kötele-

zettségeit, akkor 5 év után csökkentik a megszállt területeket, majd 10 év után tovább csökkentik. De ha időközben vagy ezt követően problémák jelentkeznek, akkor késleltetik a kivonulást, illetve a megszállást újból foganatosítják (429. cikk). A 430. cikkely teljesen világossá teszi, hogy a túlzott jóvátétel és ezen másik problematikus elem szorosan összefügg:

„Ha a Jóvátételi Bizottság akár a megszállás alatt, akár a fent említett tizenöt év eltelte után megállapítja, hogy Németország vonakodik a jelen Szerződés értelmében reáháruló jóvátételi kötelezettségeknek egészben vagy részben eleget tenni, a Szövetséges és Társult Hatalmak csapatai a 429. cikkben meghatározott területeket egészben vagy részben azonnal újból meg fogják szállni.”

A német válaszjegyzék – mint említettük – bizonyos jóvátétel jogosságát elismerte. A megszállt Belgiumnak okozott veszteség, valamint az észak-franciaországi betörés és megszállás folyamán a *polgári* lakosságnak okozott károk megtérítését vállalta. Egyéb ez időbeli német megnyilatkozásokat is figyelembe véve kitűnik, hogy a Saar-vidék és Felső-Szilézia *megtartásával és hosszú távra* elosztva tartották elfogadhatónak a jóvátételt, de csakis úgy, hogy a szerződésben 1921. május 1-jéig kívánt 20 milliárd aranymárkát is 5 évvel későbbi határidővel teljesítenék.

A Szövetségesek elutasították az ellenjavaslatot, és a 20 milliárd márkára vonatkozó kötelezettség időhatárát sem módosították. A szerződés 1920. január 10-i életbe lépése után pedig nyomban megalakult Párizs székhellyel a Jóvátételi Bizottság. A Bizottság előkészítő munkájának eredményeként a Szövetségesek 1920. júniusi konferenciáján a jóvátételi kötelezettség teljes összegét horribilis méretű 400 milliárd aranymárkában állapították meg.

Az 1921. évi párizsi konferencián ezt máris 269 milliárd aranymárkára csökkentették 42 évi fizetésre elosztva. Ugyanezen év áprilisában a londoni konferencián az összeget 132 milliárdra csökkentették. Egyben 25 napos határidővel az elmaradások miatt 1 milliárd márka értékű jóvátétel azonnali leszállítását követelték, s ilyen értelemben ultimátumot adtak át, melyet a német kormány teljesített.

A jóvátétel körüli huzakodások a nemzetközi viszonyok közép-

pontjába kerültek, s nem csekély mértékben mérgezték azokat, mígnem 1932-ben végre befejezettnek tekintették az ügyet. A Szövetséges számítások szerint összesen 20 milliárd aranymárka érték került átadásra, a német számítások szerint 53 milliárd. De mégha a magasabb összegszerűség is volt a valóság, bizonyos, hogy ez idő alatt Németország külföldről – elsősorban az Egyesült Államoktól – nagyobb összegű befektetési kölcsönt kapott, mint amennyit jóvátételként elvont az akkumulációtól

A jóvátétel ily módon – végső eredményében – nem vált gátjává a német gazdaság háború utáni rendbehozásának és fejlődésének. Németország a 20-as évek közepe táján már visszanyerte helyét a gazdasági nagyhatalmak között és kezdte elfoglalni az ennek megfelelő politikai pozíciókat is: 1926-ban a Nemzetek Szövetsége Tanácsának állandó tagja lett.

*

Az újabb német történetírás nem tekinti a versailles-i szerződést – persze figyelembe véve a jóvátétel későbbi csökkentéseit, vagyis a tényleges megterhelést – olyan súlyos békeszerződésnek, amellyel önmagában magyarázható lenne a revanszörekvés és egy új háború provokálása. Ez az újabb irodalom a versailles-i diktátum mítoszáról beszél, amelyet a propaganda alkotott, és amely nem a valóságos megterhelést mutatta fel, hanem a szélsőséges irányzatok eszköze volt a német nacionalizmus ébrentartására és a revansháború irányába fordítására.

A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI RENDEZÉS

A „BÁZIS”-ÁLLAMOK SZANÁLÁSA

Noha a munkáját január közepén megkezdő békekonferencia – mint láttuk – a német béke létrehozását helyezte első helyre, foglalkoznia kellett máris a kelet-közép-európai térség problémáival is. A kaotikus állapotok, amelyek a fegyverszünet kötése idejétől jelentkeztek, nem szűntek, mi több, az ellentétes nemzeti törekvések és összeütközések, az önkényes területfoglalások következtében még inkább fokozódtak. Hatástalan maradt a Főtanács január 24-i – Wilson javaslatára elfogadott – figyelmeztető nyilatkozata, amely arra szólította fel a szembenállókat, hogy annak megítélése, kit milyen terület illet meg, a Konferencia hatásköre, és várják meg döntéseit.

A békekonferencia munkájának megkezdésekor Párizsból különösképpen sürgetőnek tűnt Lengyelország, Románia és Csehszlovákia, de a kelet-közép-európai sávban délebbre elhelyezkedő Jugoszlávia és Görögország konszolidálódása is. Így a kelet-közép-európai térség nyomban kordont képezhetett nemcsak a legyőzött, de nyugtalan Németország felé, hanem a térségben el nem hanyagolhatóan érvényesülő szovjet–orosz hatással szemben is.

Január utolsó és február első napjaiban a Tizek Tanácsa sorban meghallgatta ezen országok vezetőinek előterjesztéseit arról, hogy államuk konszolidálását miként képzelik el, és ehhez milyen segítségre van szükségük.

Január 22-én az alakulóban lévő *lengyel* állam problémáival foglalkozott a Főtanács. Az elsőnek elkészülő német békeszerződés-tervezet összefüggésében is halaszthatatlanul dönteni kellett a német–lengyel határkérdésben. Sürgette a lengyel kérdés megvi-

tatását az is, hogy Teschen térségében állandósult az összetűzés a területre egyaránt igényt tartó lengyel és cseh fegyveresek közt.

A január 22-i ülésen Foch marsall adott lesújtó tájékoztatást az alakulóban lévő lengyel állam ügyeiről. A lengyel politikának – mondotta – nincs világos programja, és minden irányban (németek, szovjet-oroszok, ukránok, csehek) összetűzésekbe bonyolódik. Ugyanakkor a lengyel katonai bázis gyenge, amelyet gyorsan meg kell erősíteni a Franciaországban és Olaszországban lévő lengyel katonai alakulatok hazaszállításával. A jegyzőkönyv végén összegezi a marsall véleményét: „a lengyel helyzet katonai szempontból rossz, és Lengyelország a jelenleg folytatott politikájával azt kockáztatja, hogy meg fog halni, még mielőtt megszületett”. A Főtanács angol, amerikai, francia, olasz összetételű, főleg katonákból álló bizottság felállításáról határozott, amely a francia *Noulens* elnökletével a sürgős tennivalókat előkészíti.

A január 22-i ülésen nyilvánvalóvá vált, hogy sürgősen át kell tekinteni átfogóan a lengyel területi célokat. A Főtanács január 29-én mind a délelőtti, mind a délutáni ülését e kérdésnek szentelte. Meghívta a lengyel nemzeti komité elnökét, *Dmowskit*, aki *Paderewski* lengyel miniszterelnökkel együtt a konferencia lengyel fődélégátusa volt, hogy – a jegyzőkönyv szavai szerint – „a lengyel álláspontot a tanács előtt kifejtse”.

Dmowski Németországgal szemben a lengyelek által lakott térségeket jóval meghaladó területi igényeket fogalmazott meg, vélt lengyel lakosságot állítva ott is, ahol az nem volt. Igényelte Danzigot, ahol – mint mondotta – a német statisztika 3%-os lengyel lakosságával szemben 40%-van. Igényelte Kelet-Poroszország túlnyomó részét a Königsberg körüli „kis germán szigettől” eltekintve. Posent és Nyugat-Poroszországot az 1772-es első feloszláson is túlmenő határokkal, ismét arra hivatkozva, hogy a német statisztika e térségbeli 4 milliós lengyelségével szemben ott 5 millió él. Meglepően érvelt Szilézia mellett: Lengyelország a 14. században vesztette el, de lakossága 90%-ban ma is lengyel. A keleti határ-igényt – litván, belorusz és ukrán lakosság bevonását – történelmi indokokkal támaszotta alá, valamint azzal, hogy az anarchiát ott

csak így lehetett elkerülni. Hasonló érvekkel igényelte a korábban Ausztriához tartozó Galícia keleti, ukránlakta területét.

A Főtanács tagjai ellenvetések nélkül hallgatták e nagyérvű igényeket, ami persze nem jelentett egyetértést, de azt igen, hogy eleve nem állítottak sorompókat. Felszisszenés csak akkor volt, amikor a csehek által is igényelt Teschen térség mellett érvelt Dmowski. Ezen a ponton a Főtanács ülésére behívták a már korábban odarendelt csehszlovák fődelegátusokat, *Kramar* miniszterelnököt és *Benes* külügyminisztert. Kramar a lakosság vegyes összetételére hivatkozott, de emellett fő érve az volt, hogy az új csehszlovák állam nem nélkülözheti az itteni szénbányákat. A Főtanács azonnali egyezkedésre utasította a feleket a Noulens vezette bizottság közreműködésével.

Két nappal később, január 31-én Noulens azt javasolta a Főtanácsnak, hogy rendelje el a térség ideiglenes kettéosztását és az összetűzők szétválasztására, valamint a szétválasztott felek ellenőrzésére állítsanak fel egy szövetségközi Teschen Bizottságot. Majdpedig a lengyel területi ügyek kezelésének egységesítése érdekében február 12-én felállították a Lengyel Ügyek Bizottságát *Jules Cambon* elnökletével állandó párizsi székhellyel, és a korábbi két bizottságot ez alá rendelték. Majd később ez a testület kapott felhatalmazást, hogy tegyen előterjesztést a lengyel–német határra.

Február 1-jén hallgatta meg a Főtanács a román kormány területi igényeit, miután az előző napon a román és jugoszláv vezetők között megpróbált közvetíteni – eredménytelenül – a Bánát miatti ellentétben. A február 1-jei ülésen Románia képviselőjében *Bratianu* miniszterelnök és *Misu* külügyminiszter jelentek meg. Bratianu hosszú előadásában mindenekelőtt azt bizonygatta, hogy az 1916. évi szerződés – amely Erdélyt és a Bánátot Romániának biztosította – jog szerint érvényes, mivel Románia nem kötött valóságos különbékét 1918-ban: „A béke csak a kivárás eszköze volt. A románok igazán nem kötöttek békét az ellenséggel sem jogilag, sem ténylegesen, sem morálisan.” *Orlando* olasz miniszterelnök kérdésére, hogy mennyi magyar él a szóban forgó területen, Bratianu restelkedés nélkül kijelentette: 687 ezer. Ezután tért át egész Buko-

vina igénylésére, mivel az 1916-os szerződés csak a déli részét biztosította. Mindezt kiegészítette egész Besszarábia igénylésével: „Románia képes ott arra, hogy megghiúsítsa a destrukciós tevékenységet, amelyet a bolsevikok megkezdték.”

Lloyd George nem elégedett meg az Orlando kérdésére adott válasszal, és tovább forszírozta a kisebbségi problémát, mire Bratianu megígérte: „Biztosítva lesz számukra a lehető legnagyobb szabadság.”

A román államférfiak távozása után vita folyt az 1916-os szerződés érvényéről, s a „körültekintő” eljárás szükségességéről a határkérdésekben, mivel itt igen sokoldalú (etnikai, földrajzi, közlekedési stb.) problémák jelentkeznek. Végül is egy bizottság felállításáról döntöttek, mely a román határigényeket megvizsgálja. A bizottság elnöke a francia *Tardieu* lett.

Miután a román határkérdések keretébe tartozott a Bánát problémája – vagyis a román–jugoszláv határvita – is, a bizottságot később – február 18-án – felhatalmazták a jugoszláv határigények vizsgálatára is.

Február 5-én hallgatta meg a Főtanács a *csehszlovák* területi igényeket Kramar és Benes előadásában. Benes hosszas történeti bevezetéssel kezdte, s hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a nagy expanzív germán erő mellett erős szláv népek helyezkedjenek el. A három történelmi cseh tartomány nagyszámú német lakossága miatt nyugtalankodó kérdésekre egyrészt a számszerűség felére csökkentésével reagált, másrészt – s ebben joggal – e tartományok belső gazdasági egységére hivatkozott. A Teschen-kérdésben korábbi álláspontját ismételte. Szlovákia igényelt déli Duna-határával kapcsolatban előkerültek a 10.századra visszamenő történelmi érvek, amelyeknek e körben nem volt hatása. A hangsúlyt ekkor Benes arra helyezte, hogy Csehszlovákiának szüksége van a Duna egy szakaszára, mint nemzetközi vízi útra. „Ez geográfiai szükségesség, s az új állam nem maradhat fenn nélküle.” Lloyd George itt is a nagyszámú magyar kisebbségről kérdezett. Benes azzal próbálta – sikertelenül – megnyugtatni, hogy az általa kért határok 650 ezer magyart ölelnének fel, viszont Magyarországon 450 ezer

szlovák maradna. Végül felvetette a ruténlakta Kárpátalja Csehszlovákiához kapcsolásának megfontolását. Az ülés határozatot hozott a csehszlovák ügyekkel foglalkozó Területi Bizottság felállításáról, amelynek ugyancsak Jules Cambon lett az elnöke.

Hasonló meghallgatások nyomán még két területi bizottságot állítottak fel: görög és albán ügyekre, valamint a belga és dán határkérdésekre. Az így felállított 5 területi, illetve határkérdésekkel foglalkozó bizottság munkájának koordinálására február 27-én a Főtanács létrehozta a *Központi Területi Bizottságot* Tardieu elnökségével.

A meghallgatások alkalmával előterjesztett kívánságok – mint láttuk – nem kaptak ugyan egyetértő támogatást, de a kérdések és a válaszok mutatták, hogy a Főtanács a messzemenő kívánságokkal kapcsolatban is nagyrészt megértő, noha a nemzeti igényeket meghaladó egyes területi kérdésekben fékező is. A felállított területi bizottságok feladata különösképpen a határok megállapítása, illetve az ezzel kapcsolatos előterjesztések kidolgozása volt. Így jött létre tehát Bizottság a lengyel ügyekre, a csehszlovák ügyekre, egy közös bizottság a jugoszláv és román ügyekre, továbbá a görög és albán ügyekre. Nagyon fontos itt hangsúlyozni, hogy a békekonferencia ebben a szakaszban nem foglalkozott Ausztria, illetve Magyarország vagy Bulgária problémáival. Nem a velük kötendő béke kérdései szerepeltek itt, hanem az ún. „bázis”-államok igényei. A területi bizottságok nem a békekötés „alanyaira” – Ausztriára vagy Magyarországra vagy Bulgáriára – alakultak, hanem a „bázis”-államok kívánságainak, igényeinek a megvizsgálására és tisztázására. A területi bizottságok – állapítja meg a békekonferencia első angol történetírója, *Temperley* – „ad hoc alakítottak, hogy azon területi célokkal foglalkozzanak, amelyekkel egyes kis nemzetek a konferenciához fordultak”. E bizottságok javaslataikat alakítva állandó kapcsolatban álltak e kis szövetséges államok párizsi delegációival, de semmiféle kapcsolatot nem tartottak az „ellenséges” Ausztria, Magyarország, Bulgária képviselőivel. Amennyiben ilyen kapcsolat egyáltalán volt, az nagyon közvetet-

ten a Bécsben, Budapesten, Szófiában működő missziókon keresztül hosszadalmasan, nehézkesen realizálódott.

Ily módon a „bázis”-államok igényeinek érvényesítése előbbre került, mint az Ausztriával, a Magyarországgal, illetve a Bulgáriával kötendő békék átfogó áttekintése.

Abban a mértékben, ahogyan a bizottságok, illetve a bizottságok jelentései alapján a Főtanács szükségesnek látta a bázis-államok érdekében a területi rendezéseket, ezt – a fegyverszüneti szerződések kiegészítéseként – realizálni is kívánta. A fokozatos eltérések az eredetileg kijelölt demarkációs vonaltól jelentős és súlyos összecsapásokhoz vezettek az osztrák és a jugoszláv katonaság között a klagenfurti térségben, valamint a magyar és román fegyveresek között Erdélyben. Ezek a fegyveres összetűzések csak fokozták a térség kaotikus állapotait, ám ezzel szemben a Főtanács még erőteljesebben a „bázis”-államokra támaszkodva kereste a megoldást. *Ily módon a Főtanács mindinkább kis szövetségesei nacionalizmusának kielégítése irányában haladt* –, ha némileg fékezte is azt. Amikor azután a békekonferencia átfogóbban foglalkozott az Ausztriával, a Magyarországgal, a Bulgáriával kötendő békékkel, a határkérdések tekintetében többnyire már befejezett helyzetek alakultak ki. Ez persze nem zárta ki teljesen a módosítási lehetőséget, de mindenképpen megnehezítette azok érvényesítését, hiszen a „bázis”-államok az általuk már megszerzett területek megtartását befejezett tényként kezelték, és a Főtanács ezzel szembeutató próbálkozásainak ellenszegültek.

A BÉKEKÖTÉS AUSZTRIÁVAL

A régi Monarchián 1918 őszén végigsöprő forradalmi hullám folyamatában Ausztria – éppúgy, mint Magyarország – polgári demokratikus berendezkedésű országgá vált. Ausztria felkészültebben és sikeresebben birkózott meg új társadalmi és nemzeti rendjének konszolidálásával a súlyos kül- és belpolitikai körülmények közepette. A forradalom eredményeként megalakult bécsi

osztrák kormány kezdettől arra az álláspontra helyezkedett, hogy csak a *német* Ausztriát képviseli, s ez a nemzeti Ausztria éppolyan utódállama a Habsburg Monarchiának, mint a többi. Ily módon az osztrák kormány tudomásul vette a soknemzetiségű Ausztria felbomlását, de ugyanakkor ragaszkodott az osztrák–német tartományokhoz, illetve a régi Ausztria osztrák–német lakosságának megtartásához. A prágai kormány viszont az új Csehszlovákia magvának tekintette a cseh korona három tartományát, amelyekben összesen 3 milliós létszámban éltek németek. Ily módon a tartományi elhatárolódás prágai igénylése és az etnikai-nemzeti elvet képviselő bécsi kormányzat iránya között aligha jöhetett létre az összhang. Ennek ellenére komolyabb incidensekre a megalakuló Csehszlovákia déli – Ausztriával érintkező – határvonulatában nem került sor.

Miután a páduai fegyverszünet katonai megszállással biztosította az olaszok által igényelt területeket, itt sem kerülhetett sor összetűzésekre, noha az Olaszországnak – a Brennerig felnyúlóan – szánt dél-tiroli térség északi részén jelentős számban németajkú lakosság élt. Miután a bécsi kormány egyelőre nem igényelte Magyarországgal szemben a régi határ megváltoztatását, nyugtalanító konfliktusok itt sem mutatkoztak.

Mind nyugtalanítóbban alakultak azonban az osztrák–német és szlovén elhatárolódás eseményei. A páduai fegyverszünet nem rendelkezett az osztrák–németek és a szlovének elválasztó vonaláról. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság nemcsak minden szlovénlakta területet, de ezen túlmenő sávokat is igényelt, s katonasága meg is próbálta azt birtokba venni. Így azután abban a két tartományban, amelyben osztrákok és szlovének vegyesen éltek – Karintia déli részén és Stájerország közepén – a szlovén–osztrák érintkezési vonal táján katonai összetűzésekre is sor került. Április végén Belgrád – még az Ausztriának szánt békefeltételek véglegesítése előtt – befejezett helyzetet próbált teremteni, és katonái megszállták a klagenfurti medencét, beleértve Klagenfurt városát is. A Főtanács azonban ezt nem volt hajlandó jóváhagyni. A Főtanácsban ugyanis Ausztria érdeke amennyiben Jugoszláviával ke-

rült szembe, fontos támogatóra talált. Az olasz–jugoszláv ellentétek következtében az osztrák–szlovén konfliktusban Róma Bécs pártjára állt. Mi több, még azt is megakadályozta egy ideig, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot elismerjék, és ragaszkodott ahhoz, hogy csakis „Szerbiáról” lehet itt beszélni. A Főtanács Olaszország sürgetésére ideiglenes rendet teremtett a térségben: a Drávát jelölte ki demarkációs vonalként, amely mögé vissza kellett húzódnia a délszláv katonaságnak. Az elválasztódást pedig most már az olasz katonaság biztosította.

Május 2-án kapta meg az osztrák kormány a meghívást a békekonferenciára. A *Renner* kancellár által vezetett delegáció elég jó háttérpozíciókkal rendelkezett. A február 16-án tartott választások az osztrák demokratikus erők sikerét hozták. A 170 tagú parlamentben a szociáldemokrácia volt a legerősebb (72 mandátum), megközelítette azt a kereszténydemokrácia (69 mandátum). 26 mandátumot szerzett a szélsőséges „*Deutschnational*” (német-nemzeti) irányzat. A választások eredményének megfelelően nagykormány alakult. Ez a belső szerkezet Párizsban biztatónak tűnt, mert a „*Deutschnational*” veresége reálissá tette, hogy az *anschluss*-erők visszaszoríthatók, vagyis Ausztria és Németország egyesülése, amit a győztesek semmiképpen sem akartak megengedni, meggátolható.

Az osztrák békeküldöttséget jól állították össze. Renner tekintélyes, ismert személyiség volt. Úgyszintén a delegációba bevont *Franz Klein* és *Heinrich Lammasch* is. A május 14-én Párizsba érkezett delegáció Párizs egyik elővárosában, St. Germain-en-Laye-ban kapott elhelyezést, elszigetelve a konferenciától. A május 29-én és 31-én tartott plenáris üléseken hagyták jóvá az Ausztriának átadandó békeszerződés tervezetét, amely ekkor még nem is volt teljes egészében kidolgozva, de a fő kérdésekben készen volt (a jóvátételi és a katonai rendelkezések hiányoztak). Június 2-án a még nem teljesen komplett békeszerződés-tervezetet a St. Germain-en-Lay-i kastélyban a szövetségesek teljes jogú képviselői és népes osztrák delegáció jelenlétében átadták az osztrák delegációnak. Renner rögtön szót kapott, és figyelemre méltó beszédet

tartott: Német-Ausztria ugyanolyan utódállam, mint a többi, és ugyanúgy, mint a többi utódállam, nem viselt háborút, azért nem is felelős. A régi Habsburg Monarchia felbomlásából jött létre ugyanúgy, mint a többiek. A mai Ausztria ily módon nem jogutódja a régi Monarchiának, és az osztrákság éppúgy jogosult az önrendelkezésre, mint a régi Monarchia többi nemzete. Ehhez az önrendelkezéshez kéri a békekonferencia segítségét.

Június 10-től kezdődően az osztrák delegáció kezdte átnyújtani az írásos válaszjegyzékeket. Ezek alapján véve követték a renneri beszéd koncepcióját: a javasolt határ kiigazítását kérték mindazon területeken, ahol a tervezet osztrák–német lakosságot kívánt elcsatolni. Ebben az összefüggésben prezentálta most az osztrák kormány igényét Burgenlandra, hivatkozva arra, hogy ezt a sávot elsősorban németek lakják. Ausztriához kapcsolását népszavazás útján kívánta. A nemzeti elvre hivatkozva ugyancsak kérte a Karentiában és Stájerországban megjelölt határ módosítását, illetve a népszavazásos döntést.

A június 2-án az osztrák küldöttségnek átadott békeszerződés-tervezet – említettük – még nem volt teljes. Július 20-án került sor a kiegészített teljes szövegtervezet átadására azzal, hogy 10 napon belül lehet még arra észrevételeket tenni. Ez tartalmazta már a katonai előírásokat – 30 ezer főnyi hadsereg tartható – és a nem túlságosan megterhelő jóvátételi kötelezettségeket. A határidőt osztrák kérésre egy héttel meghosszabbították. Így augusztus 6-ig adhatták be ellenjavaslataikat.

Szeptember 2-án kapta meg az osztrák delegáció a végleges szöveget azzal, hogy 5 napon belül nyilatkoznia kell, hajlandó-e aláírni avagy sem. A végleges szöveg fontos vonatkozásokban eltért a korábbtól. Figyelemreméltó az eltérés két területi kérdésben: az osztrák igény Burgenlandra elfogadást nyert, mégpedig népszavazás nélkül. A klagenfurti medencére irányuló ellenvélemény ugyancsak meghallgatásra talált: döntsön a népszavazás.

Szeptember 10-én a St. Germain-i kastélyban aláírták az osztrák békeszerződést.

A klagenfurti népszavazás áthúzódott a következő évre – hiszen

csak a szerződés 1920. július 16-i életbe lépése után kerülhetett rá sor –, és Ausztria sikerével zárult. A vitatott mintegy 130 ezer főnyi vegyes lakosságú térséget két szavazási zónára osztották. A déli „A” zónára 78 ezer, többségében szlovén lakossal és az északi „B” zónára 54 ezer, főleg osztrák–német lakossal (ez utóbbiban helyezkedett el Klagenfurt városa is). Többnyire úgy vélték, hogy az „A” zóna Jugoszlávia, a „B” zóna Ausztria mellett fog voksolni, hasonlóan a schleswigi szavazáshoz. Ám az 1920. október 10-ére elrendelt „A”-zónabeli szavazás meglepő eredményt hozott. A közel 40 ezer választásra jogosult 96%-a szavazott, s túlnyomó részben (60%) Ausztria mellett. Az immár „bezárt” „B” zónában népszavazásra nem kerülhetett sor, de nem is volt rá szükség. A látszólag meglepő eredmény nem mindenki számára volt az. Az amerikai *Miles* ezredes egy misszióval még 1919 januárjában ott járt, hogy felmérje a hangulatot. Azt jelentette, hogy az ottani szlovének nagy része Ausztriánál akar maradni. A gazdaságilag megalapozott történelmi integráltság itt a nemzeti összetartozás kapcsolataival szemben erősebbnek bizonyult.

A burgenlandi kérdés lezárására 1921-re húzódott át. A párizsi döntés után ugyanis nem csekély ellentétek – és fegyveres összetűzések – robbantak ki Ausztria és Magyarország között. Ezek végül is abban a kompromisszumos formában záródtak, hogy a területileg ugyan nem túlságosan nagy, de lakossági számát és városi települtségét tekintve kiemelkedő jelentőségű Sopronban és környékén népszavazásra kerüljön sor. Ez a december közepi népszavazás viszont Magyarország javára hozott eredményt.

A BÉKEKÖTÉS BULGÁRIÁVAL

Bulgária viszálya szomszédaival –, ami azután a világháborúba való bekapcsolódását is meghatározta – közvetlenül az 1912–13. évi balkáni háborúkból eredt. Az 1912-es Balkán-háború folyamataiban űzték ki a balkáni népek – egyesült erővel – a törököt a Balkánról, ám nyomban hajba is kaptak a felszabadított területek

elosztása felett, s így alakult ki 1913-ban az ún. második Balkán-háború. Macedónia körül szerb, bolgár, görög, Trácia birtoklásáért bolgár–görög ellentétek robbantak ki, és az utóbbi felosztásába a törökök ismét bekapcsolódtak. Jelentkezett a második Balkán-háború küzdelmeiben Románia rekompenzációs igénye Dobrudzsában, ily módon a román–bolgár ellentét is. Bugária a világháborúba bekapcsolódva Nagy-Bulgária megteremtéséért küzdött, mely felöleli Macedóniát, Tráciát, Dobrudzsát. Az antant-táborba sorakozó szomszédai viszont a már korábban, a második Balkán-háborúban megszerzett területek biztosításáért és kibővítéséért harcoltak.

Románia igénye Bulgáriával szemben tulajdonképpen az 1913-as határ elismerése volt. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság sem lépett fel túzott igényekkel, noha az 1913-ban kijelölt határnak – nem nagy területre kiterjedő – módosítását megkívánta és el is érte (Strumica stb.). Jelentősebb igényrel lépett fel Görögország: az egész thráciai területet kívánta mind Bulgáriától, mind Törökországtól. Görögország el is érte a számára kedvező nagyhatalmi döntést annyi korlátozással, hogy szabad átjárást kellett biztosítania Bulgária számára az Égei-tengerhez, mind a Marica folyón, mind a mellette futó vasútvonalon. Alexandrupolisz kikötőjének további használatát is biztosítania kellett. – Az összességében mintegy 7 ezer km² terület leválasztás az 1914. évi Bulgária 5%-át jelentette, s az ott élő 300 ezer lakos a korábbi összlakosság 5,5%-át.

Július közepén hívták meg Bulgáriát a békekonferenciára a szerződéstervezet átvételére. A bolgár delegáció, amelyet Neuillyben szállásoltak el, csak jóval később, szeptember 19-én kapta meg a szerződéstervezetet. A megadott – majd meghosszabított – határidőre elkészített bolgár választ október 24-én adták át. A Szerbia és Görögország javára kívánt területi leválasztások ellen tiltakozott és népszavazást kért. Az engedélyezendő 20 ezer főnyi haderő és további 10 ezer főnyi fegyveres csendőrség stb. helyett 40 ezer főnyi fegyverest igényelt. A nem jelentős jóvátételi kötelezettség konkrét megadását kívánta. November 3-án juttatták el a

szövetségesek a – lényegében változatlan – végleges feltételek szövegét, és az elfogadás kinyilvánítására 10 nap határidőt engedélyeztek. November 13-án a bolgár kormány elfogadta a végleges feltételeket. November 27-én Neuilly-ben a bolgár békeszerződést aláírták. A ratifikálások – és okmányaik kicserélése – nyomán 1920. augusztus 9-én lépett életbe.

A BÉKEKÖTÉS MAGYARORSZÁGGAL

A kelet-közép-európai térségben kötendő békéket tekintve talán a legnehezebb problémák a magyar béke körül jelentkeztek. Itt már az eltérő alapállás is súlyos nehézségeket hordozott. Az osztrák és a bolgár elvi álláspont „nemzeti” volt, és a vele szembeni – legalábbis alapkoncepciójában és kiindulópontjában – ugyancsak. A „bázis”-államok felépítésében a „nemzeti” volt az elvi kiindulás, ám jócskán túlmutattak ezen a konszolidáció alátámasztására hivatkozó gazdasági és közlekedési szempontok, a jogi és történelmi érvek. Noha így módon az új államok igényei meglehetősen messzire eltávolodtak a nemzeti-elvi alaptól, bizonyos összhang azzal mégis maradt. A békekötési elrendezési vitákban így itt egy közös „nyelv” volt. A magyar megközelítés ezzel szemben elvetette a Kárpát-medence térségében a nemzeti alapú átrendeződést, s kihangsúlyozta, hogy csak a történelmi elvet tudja elfogadni. E munka lehetőségeit messze meghaladja ennek a kérdésnek mélyrehatóbb vizsgálata. Elég itt arra rámutatni, hogy a magyar gondolkodásban a „nemzeti” elv összefonódott a Kárpát-medence földrajzi térségével, s az azt kitöltő állam történelmi hangsúlyával. A magyar felfogásban a magyar „nemzeti” igény nem pusztán a magyarság állami összefogására, a magyarság által lakott térségekre terjedt ki, hanem a régi soknemzetiségű állam történelmi kereteire. Mindezen alapokra építkezve a magyar gondolkodás a történelmi Magyarország nemzeti elemekre bomlását sem tudta elfogadni. Ezt a magyar nemzeti szemponttal, a magyar nemzeti érdekekkel eleve ellentétesnek tartotta.

E gondolkodásmód – amely láthatóan más jellegű, mint az osztrák felfogás – igen súlyos problémákat okozott az őszirózsás forradalom utáni polgári demokratikus rezsim időszakában. Az új rendszer ugyanis a fentiekben ismertetett régi felfogást változatlanul képviselte. Ily módon nemzetiségi területek leválását is a magyar „nemzeti” érdekekkel szembenállónak tekintette, s azt tudomásul venni nem tudta. Ám mindaddig, amíg a cseh és a román katonaság túlnyomóan szlovákok, illetve románok által lakott térségekben nyomult előre, a probléma még többé-kevésbé kezelhetőnek tűnt. Amikor azonban – különösen Erdély vonatkozásában – mindinkább magyarul a sávok elfoglalására került sor, a végső elkeseredés és ellenállás – immár valóban nemzeti alapon! – kirobbant. A békekonferencia Főtanácsa nem volt képes arra, hogy az összetűző feleket – mint a klágenfurti medencében – semleges katonaság közbejöttével elválassza, s a magyar védelmet mind hátrább parancsolta. A folyamat egyre inkább felingerelte a magyar közvéleményt s a hírhedt *Vyx-jegyzékkel* kicsordult a pohár. Ám az őszirózsás forradalom kormánya – belső bázisa gyengesége következtében – nem tartotta magát elég erősnek arra, hogy a konferencia túlzott követelésével szembeszálljon. A Szovjet-Oroszország felé forduló Tanácsköztársaság kísérelte meg a fegyveres védelmet. A párizsi békekonferenciára orientálódó szomszédos katonai erők azonban túlnyomónak bizonyultak, az orosz és magyar tanácsköztársaságok katonai összekapcsolódása pedig illúziónak.

A Párizssal dacoló Tanácsköztársaság megbuktatása után kialakuló állapotok más szempontból, de ugyancsak alkalmatlanok voltak arra, hogy a párizsi békekonferencia Magyarországgal a békét meg tudja kötni. A román megszállás alatt sínylődő ország nem lehetett békekötési partner. Ehhez el kellett érni a románok kivonulását, továbbá azt, hogy a tobzódó ellenforradalom helyébe a nyugati közvélemény által is elfogadható liberálisabb színezetű rezsim lépjen. Csak újabb, hónapokig tartó folyamatok eredményeként alakultak ki olyan viszonyok, amelyek közepette a párizsi békekonferencia Magyarország meghívásáról dönthetett. 1919.

december 1-jén küldte el a Főtanács a magyar kormánynak a meghívást a békefeltételek átvételére.

Az Ausztriával és Magyarországgal kötendő békék kidolgozását a Konferencia párhuzamosan kezdte meg, de miután a Vyx-jegyzék visszahatásaként létrejött rezsimmel, amely dacolt Párizssal, nem szándékozott békét kötni, a két ország békéjére irányuló előkészítő munkálat elkülönült egymástól, ám sok tekintetben továbbra is párhuzamosan haladt. Így az osztrák határ megállapításával nagyjából egyidejűleg a Főtanács megállapította a Magyarország és Csehszlovákia, illetve a Magyarország és Románia közti határvonalat. Ausztria új határait az osztrák kormány delegációjának meghívása útján közölte Párizs. A kijelölt új magyar határok közlése a magyar kormánnyal, amelynek hadserege a Felvidéken előrenyomulóban volt, a június 13-án küldött távirattal történt.

Ily módon a Magyarországgal kötendő béke határvonalainak kijelölése két irányban, Csehszlovákia és Románia felé már 1919 júniusában megtörtént. Láttuk – az osztrák békeszerződés folyamatában –, miként alakult ki az osztrák–magyar határvonalra irányuló új elrendezési koncepció. 1919 utolsó hónapjaiban vált teljessé a határkijelölés a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Magyarország közti határ megállapításával.

A magyar békeküldöttség *Apponyi gróf* vezetésével 1920. január 6-án érkezett Párizsba. Az egyik elővárosban, Neuilly-ben nyert elszállásolást.

Január 15-én vette át a delegáció a békeszerződés-tervezetet. A szöveg szerkezetében és felépítésének rendjében követte a már átadott szerződéseket. A 364 cikkelyből 290 szó szerint megegyezett a német, illetve az osztrák szerződés szövegével. A határok kijelölésénél csak annyiban volt a később véglegesen kialakulthoz képest eltérés, hogy itt Sopron és környéke is Ausztriához kapcsolódott. A hadsereg maximális létszáma: 35 ezer fő. A jóvátételi kötelezettség később megállapított konkrét összegei nem voltak túlságosan megterhelőek.

A delegáció vezetője lehetőséget kapott – hasonlóan a némethez

és az osztrákhöz –, hogy szóbelileg kifejtthesse reflexióit a békeszerződés-tervezettel kapcsolatban. Így azután másnap, január 16-án Apponyi a delegáció néhány tagjának kíséretében megjelenhetett a Főtanács előtt. Beszédének lényege a régi területi integritás fenntartása melletti érvek felsorakoztatása volt. Szerencsére ezzel az ülés még nem ért véget, mert az angol miniszterelnök, Lloyd George, kérdést tett fel: ki tudná-e fejteni, hogy a kijelölt határok mennyi, a központi tömbhöz kapcsolódó, magyart szakítanának el az anyaországtól. Az angol miniszterelnök kérdése és az ezt követő fejtegetések nyilvánvalóvá tették, hogy Magyarország számára is csak a német és az osztrák küldöttség által már sikeresen kitaposott ösvények képezhetik a járható utat, vagyis nem a régi országhoz való sértetlen ragaszkodás, hanem a békeszerződés-tervezetnek a nemzeti-etnikai elv alapján történő feljavítása. Noha a továbbiakban e felismerésnek némi nyomát fel lehet fedezni egyes válaszjegyzékekben és más kormányzati megnyilvánulásokban, a magyar álláspont az átadott tervezettel szemben változatlanul a régi integritáshoz ragaszkodás volt. *A magyar felfogás e kritikus helyzetben nem tudott – mint az osztrák – a birodalmiról a nemzeti elvre áttérni.* Függetlenül attól, hogy a német és az osztrák eljárás módját követő esetleges magyar fellépés elérhetett-e ekkor eredményeket – úgy mint azok – a kijelölt határok feljavítása terén, avagy sem, mindenképpen jelentőségre tesz szert, ha a delegáció a békeszerződés-tervezettel szemben egy megalapozott nemzeti kritika kidolgozására vesz irányt. E reális és megalapozott irányvétel helyett a régi integritáshoz való ragaszkodást képviselte a magyar küldöttség. Ez volt később is a trianoni békeszerződés kritikájának fő vonala.

A válaszjegyzékek beadására – kétszeres meghosszabbítás nyomán – végső határidőként február közepe lett megjelölve. Némi, nem jelentős változtatásokkal május 6-án kapta meg a békedelegáció a végleges szöveget azzal, hogy május 21-ig nyilatkozni kell elfogadásáról. A megjelölt határidőig – a kényszerhelyzetre tekintettel – beérkezett az akceptáló magyar válasz.

1920. június 4-én a Nagy Trianon palotában került sor a szerző-

dés aláírására, majd a ratifikálásokat követően életbe lépésére, 1921. július 26-án.

A trianoni békeszerződés súlyos rendelkezése nem a régi történeti Magyarország felbomlásának szankcionálásában volt. De abban, hogy indokolatlanul és feleslegesen mintegy 3 millió magyar került a szomszédos országokba. A Kárpát-medencében élő nemzetek szétválasztása ezt nem indokolta, hiszen az elválasztott magyarság túlnyomó része – a székelység itt a kivétel – a központi magyar tömbbel összefüggésben volt. Így a trianoni békeszerződés nemcsak a régi soknemzetiségű Magyarország felbomlását szankcionálta, hanem a magyarság ilyen mértékben szükségtelen széttagolódását is. Ily módon súlyosan sértette a nemzeti elvet, amely pedig – legalábbis elvben – a térség átrendeződésének alapjául szolgált.

A nemzeti elv ilyen drasztikus sérelme nem volt ugyan egyedülálló az új kelet-közép-európai államrend kialakításánál – hogy csak osztrák-német milliók Csehszlovákiához és Olaszországhoz csatolását, valamint ukránok millióinak Lengyelországhoz kapcsolását említsük –, ez azonban a fájdalmas és szükségtelen eljárást aligha mentheti. A békekonferencia Főtanácsa jobban is mérsékelhette volna a Duna-térség szűk látókörű nacionalizmusainak érvényesülését. Eljárásaiban itt-ott felbukkannak ilyen elemek is, összességében azonban alig-alig fékezik a túlhajtásokat.

A KISEBBSÉGVÉDELEM

A kelet-közép-európai térség állami átrendeződésének eredményét a történeti irodalom egy része a „nemzeti államok rendszerének kialakulása” terminológiával jelzi. Ténylegesen az új államalakulatok is jórészt – mint a megelőző birodalmi átfogások – soknemzetiségű jellegűek voltak. 1914 előtt Kelet-Közép-Európa mintegy 100–120 milliós lakosságának a fele, vagyis körülbelül 50 milliónyi lakos élt függő nemzetként, illetve kisebbségként. A háború utáni átrendeződés eredményeként kialakult államrendszerben a sáv

mintegy 32 milliónyi lakosa helyezkedett el nemzeti kisebbségként, vagyis a lakosságnak közel a harmada. A változás „tendenciája” tehát valóban a nemzeti szempont irányában való elmozdulás. Különösképpen azért, mert jó néhány, a korábbi struktúrában függésben élő nemzet most önálló, illetve az új államok vezető népe lett. Ám az új államalakulási rendszer ennek ellenére sem eredményezett mindenütt nemzeti államot, hiszen az új államok egy része több nemzet föderációjaként alakult, és ezekben is, valamint a többiben is igen jelentős volt a kisebbségek aránya.

Az új bázisállamok lehető nagyobb ereje érdekében, a nagyhatalmak – mint láttuk – a konszolidáció valóságos vagy vélt szempontjaira rábólintva többnyire támogatóan tudomásul vették igényeiket a más nemzetek által lakott igen jelentős térségekre is. Ezen eljárásuk ellensúlyaként karolták fel ugyanakkor a Főhatalmak a bázisállamokba kerülő nagyszámú kisebbségek védelmét, és – ezen államok ellenkezésével szemben is – ragaszkodtak ahhoz, hogy ez a védelem nemzetközi-jogilag biztosítva legyen. Egyrészt tehát jóváhagyták a bázisállamok területi és lakossági kiterjeszkedését, másrészt azonban ragaszkodtak ahhoz is, hogy a kisebbségek védelemhez jussanak és a védelem nemzetközi-jogi garanciákkal is el legyen látva.

Az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország egységesen képviselték a kisebbségvédelemre irányuló politikát, s nem valamilyen elvont humanitárius indíték, hanem jól megfontolt politika alapján. Tudták jól, hogy ezen államok nagyobb kiterjedtsége és megnövelt lakossági száma csak akkor erőgyarapodás, ha az így kebelükbe zárt jelentős kisebbségi lakosság lojális magatartású az állam iránt. Ellenkező esetben nem erősödésről, hanem éppen gyengítésről lesz szó. Ezért az új államok megszilárdítása érdekében ragaszkodtak – még az új államok vezetőinek állásfoglalásával szemben is – a nemzetközileg garantált kisebbségvédelemhez. Csakis így látták elérhetőnek, hogy kialakuljon a kisebbségek lojális magatartása az állammal szemben és bizalmuk védett helyzetük tartósságában. Ez pedig alapfeltétele az új kelet-közép-európai államrend konszolidációjának.

A békekonferencia Főtanácsa május 1-jei ülésén döntött a *Kisebbségi Bizottság* felállításáról, amely azt a feladatot kapta, hogy a kisebbségvédelemre irányuló kötelezettségek rendszerét kidolgozza. Mivel a kisebbségvédelmet a békekötések párhuzamába helyezték, és elsőnek Németországgal kívánták a rendezést, a kisebbségvédelmet is mindenekelőtt Lengyelország vonatkozásában kellett konkrétan kidolgozni. A már említett bizottság május folyamán meghatározta azokat a kisebbségvédelmi kötelezettségeket, amelyeket Lengyelországnak teljesítenie kell. Ennek lényege, hogy a teljes állampolgári jogegyenlőségen túlmenően, biztosítani kell a nemzeti (vallási stb.) identitás megtartásának feltételeit, mindenekelőtt az anyanyelv használatának széles körű jogát, beleértve az anyanyelven való iskoláztatást is.

Nem csekély ellenállás után a lengyel kormány végül is tudomásul vette ezen kisebbségvédelmi kötelezettségeket, hajlandónak mutatkozott arra, hogy az állam törvényei közé iktassa és nemzetközi kötelezettségnek is tekintse: Az 5 Főhatalom és Lengyelország szerződést kötöttek Lengyelország kisebbségvédelmi kötelezettségeiről, s az 5 Főhatalom ezek betartása felett garanciát vállalt. A lengyel ellenállás leküzdése érdekében is az 5 Főhatalom Lengyelország kisebbségvédelmi kötelezettségeit és az új lengyel állam határainak nagyhatalmi garantálását összekapcsolta: csak ha a lengyel állam a kisebbségvédelmi kötelezettségeket a Főhatalmak, illetve a Nemzetek Szövetsége felügyelete mellett elvállalja, akkor garantálja az új Lengyelország területi épségét. Így ez a kétirányú nagyhatalmi garancia ugyanazon szerződésbe lett foglalva. Ezeket az összefüggéseket kiemelte az is, hogy a német békeszerződés aláírásával egy időben, 1919. június 28-án írták alá ezt a szerződést is.

A Főtanács utasította a Kisebbségi Bizottságot, hogy hasonló kisebbségvédelmi szerződéstervezetet készítsen Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia és Görögország számára is. A bizottság ezeknek a szerződéseknek a kidolgozásával 1919 nyarára el is készült. Az eredeti terv szerint a csehszlovák, a román, a jugoszláv kisebbségvédelmi szerződéseket az osztrák békeszerződéssel egy

időben kellett volna aláírni. Az osztrák békeszerződés aláírása szeptember 10-én történt meg, de ekkor csak a Csehszlovákiával kötött kisebbségvédelmi szerződés aláírására került sor. Románia és Jugoszlávia ekkor még megtagadta a kisebbségvédelmi szerződés aláírását, és mivel ez összekapcsolódott az osztrák békeszerződés egyes passzusaival, így annak aláírását is. Hónapokig tartó huzakodás után, decemberben volt hajlandó a jugoszláv, illetve a román kormány a kisebbségvédelmi szerződés – és egyben az osztrák békeszerződés – aláírására.

Mindez jól mutatja, hogy a békekonferencia Főhatalmai az új államrendszer szerves elemének tekintették a kisebbségvédelmet. Míg egyrészt a határok megállapításánál a bázisállamok javára az etnikai és az önrendelkezési elvet keresztező szempontokat vettek figyelembe – s ebben akkor is egységesek voltak, ha Lloyd George mérsékeltebben kívánta ezt, mint Clemenceau –, másrészt az így kialakult államrendszerben a kisebbségek védelmét az új szerkezet szerves részévé tették. A békekonferencia megkövetelte tehát a Habsburg Monarchia utódállamainak tekintett Ausztriától és Magyarországtól új határainak elfogadását és tudomásulvételét, egyidejűleg azonban biztosította is őket a határaikon túlra került nemzetrészek kisebbségi jogainak nemzetközi védelméről. Az I. világháború utáni kelet-közép-európai békekoncepcióban mindez szerves egységként jelent meg, mint ugyanazon éremnek két oldala.

A kisebbségi jogok nemzetközi garanciája nem szorítkozott a minden téren megvalósítandó állampolgári egyenlőségre. Ez volt az alap, a kiindulópont. A jogegyenlőség követelménye minden térre kiterjedt: a törvény előtti egyenlőségre, a hivatalviselés lehetőségének egyenlőségére, a foglalkozások gyakorlásának egyenlő jogára stb.

De mindezeken túlmenően a kisebbségi jogok körébe beletartozott az anyanyelv korlátozások nélküli használata. A csehszlovák és a jugoszláv szerződés 7. cikkelye, a román szerződés 8. cikkelye egyöntetűen megállapította: „egyetlen állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában, a magán- vagy üzleti

forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármilyen közzététel terén, vagy a nyilvános gyűléseken”.

A nemzetközileg szankcionált kisebbségi jogokhoz tartozott az anyanyelvi iskoláztatás joga, amelyeket a csehszlovák és jugoszláv szerződés 8., a román szerződés 9. cikke fogalmazott meg a következőképpen: a kisebbségeknek „joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják”. Ezen túlmenően a kisebbségekkel szembeni állami kötelezettség volt az is, hogy olyan területeken, ahol a kisebbségi lakosság nagyobb tömegben él, iskolákat állít, amelyek a kisebbség nyelvét használják. Ezeket az iskolákat, illetve intézményeket az állami költségvetésből arányos részesedéssel kellett finanszírozni (9., ill. 10. cikk).

A Főhatalmak által kötött kisebbségvédelmi szerződések garanciáját átvette az 1920-ban működését megkezdő Nemzetek Szövetsége. A 20-as évek elején a Nemzetek Szövetségének Tanácsa folyamatosan kidolgozta a kisebbségvédelem nemzetközi garanciájára vonatkozó eljárásokat. Ezek ismertetése túlnő könyvünk keretén. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a kisebbségvédelem a 20-as években és a 30-as évek elején eredményesen működő, hasznos intézmény volt a kelet-közép-európai térségben. Az Európát elborító fasizmus – amely a „gleichschaltolást” (erőszakos egyneműsítést) tette vezérelvévé – zúzta szét e fontos intézményt, s a második világháború utáni újjárendezés elmulasztotta a visszaállítását.

OROSZORSZÁG NYUGATI HATÁRA

A Konferencia Főtanácsa a területi bizottságok jelentései alapján – az 1919-es esztendő folyamán – eldöntötte, hol húzódjanak a határok a kelet-közép-európai sávban a „győztesek” és a „vesztesek” közt. Ez idő alatt lezárták – többnyire kompromisszummal

– a „győztesek” egymás közti területi vitáit is (csehszlovák–lengyel, olasz–jugoszláv, román–jugoszláv határviták). Eldöntötték a régi dualista Monarchiához tartozó Kelet-Galícia, Bukovina, Kárpát-alja sorsát is.

Nyitott volt még mindig a régi orosz birodalom nyugati határvidekének alakulása, s e kérdéskört tekintve a Főtanács rendkívül óvatos volt. Csak Lengyelország és Finnország kiválását és függetlenségét tekintette befejezett ténynek. A lengyel függetlenséget mind a februári, mind a novemberi orosz forradalom rezsimje elismerte. A finn kiválást az utóbbi. Ám probléma itt is jócskán volt: hol húzódjon az elválasztó határ. A kiválás orosz elismerése a régi tartományi határokkal kapcsolódott össze, ami nem fedte a lengyel és a finn igényeket.

A régi Oroszország egyéb kelet-európai területeiről (Baltikum, Belorusszia, Ukrajna, Besszarábia) nem mondott le sem a cárizmus bukását követő polgári kormány, sem a szovjet. Ugyanezt a pozíciót képviselte valamennyi párizsi emigrációs orosz központ is. A Konferencia Főtanácsa, amely az utóbbiakkal állandó érintkezésben volt, s győzelmüket intervenciós eszközökkel is próbálta segíteni, őket tekintette perspektivikus partnerének. Arra számítva, hogy rövidesen mint az orosz kormány képviselői jelenhetnek meg a Konferencián, a Főtanács nem kívánt befejezett helyzeteket teremteni az érdekeikbe vágó kérdésekben.

Jellemzően mutatta a Főtanács óvatosságát ebben a kérdéskörben a Galíciát illető állásfoglalása is. A lengyel területi ügyek bizottsága 1919. április 26-án a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjesztette javaslatát: az etnikai elvet figyelembe véve Galícia nyugati részét Lengyelországhoz kell kapcsolni, Kelet-Galícia viszont ukrán lakosságú, s sorsáról politikai szempontból kell dönten. Lehet autonóm a Nemzetek Szövetségének kontrollja alatt, fel lehet osztani Lengyelország és Ukrajna között stb. Ez a kérdés azonban meghaladja a Bizottság kompetenciáját, itt a Főtanácsnak kell állást foglalnia. Jelen volt *Cambon*, a központi területi bizottság elnöke is, akinek megjegyzése jól rávilágít a döntésképtelenség hátterére: „anélkül, hogy bármiképpen is kritizálni akarná

a Főtanács munkáját, úgy véli, merész ember volna, aki megpróbálná fixálni azt a dátumot, amikor az orosz kérdés végre elintézésre kerül”.

A Főtanács május 8-án döntött Nyugat-Galícia Lengyelországhoz tartozásáról. Ám június 25-én – még mindig nyitva hagyva a kérdést – úgy rendelkezett, hogy Kelet-Galícia (azaz Nyugat-Ukrajna) önrendelkezési jogot kap, de egyelőre a lengyel katonai ellenőrzés ott ne változzék. Hasonló óvatosság mutatkozott a Galiciától északra húzódó lengyel határ kijelölésében is. Lengyel körökben nagy visszatetszést keltett az angol külügyminiszter, *Curzon* 1919. decemberi javaslata arra nézve, hogy Lengyelország keleti határát az etnikai érintkezésnél húzzák meg. Egy ilyen vonal kisebb-nagyobb eltérésekkel megfelelt a cári birodalmon belüli „kongresszusi Lengyelország” keleti tartományi határának, és így valamennyi orosz irányzat részéről elfogadható volt.

Ugyanez az óvatosság magyarázza a Főtanács tartózkodását 1919-ben a baltikumi alakulások elismerésétől. A Külügyminiszterek Tanácsának 1919. május 9-i ülésén az angol külügyminiszter, *Balfour* sürgette, hogy a Szövetségesek ismerjék el „de facto” az észt kormányt. Az amerikai külügyminiszter tudomásul véve, hogy az *angol* kormány a maga részéről ezt az elismerést már korábban megadta, ellenezte, hogy a *szövetségesek* részéről történjen ilyen lépés: „A kormányok de facto elismerése a korábbi Oroszország területén bizonyos mértékben Oroszország felboncolását konstatálná, amit az Egyesült Államok óvatosan elkerül, kivéve Finnország és Lengyelország esetében. Lengyelországot illetően Oroszország maga is beletörődött ebbe.” – *Lansing* érvelésére *Balfour* visszavonta javaslatát.

A Főtanács óvatos és kitérő politikája a régi Oroszország nyugati perifériáját illető kérdésekben, feltételezte, hogy az oroszországi polgárháborúban rövidesen Párizs számára előnyös fordulat következik be. De nem így történt. Az 1920-as esztendő szovjet sikereket hozott, és mind irreálisabbnak tűnt a döntések elodázása, mitőbb, Szovjet-Oroszország számára biztosíthatott előnyöket. A Főhatalmak most már igyekeztek gyorsan lezárni a függő kérdé-

seket, mégpedig a „cordon sanitaire” erősítésének szellemében. Érdekes ezt a folyamatot országonként is áttekinteni.

Finnország diétája – miután az Ideiglenes Kormány még csak az autonómia támogatására volt hajlandó – 1917. július 18-án kinyilvánította függetlenségét. A polgári Oroszországnak már nem volt ideje az új helyzet megemésztésére. A finn függetlenség elismerését a szovjet-orosz kormány deklarálta 1918. január 4-én. Finnország függetlenségét elismerte ekkor a svéd, a német és a francia kormány is. A polgárháború és a német intervenció zavaros időszakát az 1919. márciusi választások zárták le. Ezt követően tárgyalta a békekonferencia Főtanácsa a finn kérdést. Ugyanis *Hoover*, a szövetséges segélyezés direktora szükségesnek vélte most Finnország bekapcsolását a segélyezettek sorába. Április 16-i iratában Wilsonhoz fordulva csodálkozását fejezte ki, hogy Finnország függetlenségét a szövetségesek még nem ismerték el, pedig ez elengedhetetlenül szükséges a segélyezéséhez és gazdasági stabilizálásához. Ekkor már a Tizek Tanácsa ketté váltan (a kormányfői Négyek Tanácsa és a Külügyminiszterek Tanácsa) működött, s a kormányfők az ügyet a külügyminiszterek elé utalták.

1919. május 3-án tárgyalta a Külügyminiszterek Tanácsa Finnország függetlenségének – és ezzel együtt a finn kormány de facto – elismeréséről. Miután ezt valamennyien indokoltnak vélték, néhány nap múlva a már korábbi francia elismeréshez felsorakozott a brit és az amerikai is. Ezzel Finnország függetlensége mind szomszédai, mind a békekonferencia Főhatalmai részéről elismerést nyert.

1919 őszén az immár minden oldalról elismerten független Finnország – a Szövetségesek támogatásával – bekapcsolódott a Szovjet-Oroszország elleni intervencióba azzal a reménnyel, hogy így Kelet-Karélia megszerzésével kitágítja keleti határát. Ezzel azonban formális háborúba bonyolódott Moszkvával, de végül is minden siker nélkül. A kétoldalú béketárgyaláson – 1920 nyarán – meg kellett elégednie azzal, hogy Kelet-Karéliának a szovjet kormány autonómiát biztosít. 1920. október 14-én aláírták a békét, amely

1921. január 1-én életbe lépett. A stabilizálódó Finnország ez évben felvételt nyert a Nemzetek Szövetségébe is.

Az Oroszországhoz tartozó három baltikumi tartomány (az egymilliónyi észti, a másfél milliós lett és a kétmilliós litván nép) körülményei e zűrzavaros években sok hasonlósággal ugyan, de több tekintetben igen eltérően alakultak.

A lettek és a litvánok már a háború második évétől német megszállás alá kerültek. A német politikát itt a német vezetésű „Mittel-Európa” kiépítése határozta meg. A balti országokat Oroszországtól függetlennek nyilvánítva hozzáláttak bábállamokkénti megszervezésükhöz. A breszti békében Oroszországgal is elismertették a Baltikum leválását, ám a Breszti békét 1918 novemberében Oroszország érvénytelenítette. A Szövetségesek a breszti különbékét sohasem tekintették jogérvényűnek, s a németekkel kötött 1918. november 11-i fegyverszünetben a német kormánnyal is elismertették érvénytelenségét. Ily módon a baltikum – függetlenül az ottani tényleges hatalmi viszonyoktól – jogilag *Oroszországhoz* tartozó terület volt. De a Szövetségesek nem akarták *Szovjet-Oroszország* kezére juttatást, ezért a német fegyverszünetben nem kívánták meg német kiűrítését, csupán annyit írtak elő, hogy ezt külön rendelkezésre kell majd végrehajtaniok.

Másként alakult a helyzet a Baltikum északi csúcsán, Észtországban. Ez a térség – eltérően Lettországtól és Litvániától – nem került teljesen a németek kezére. Igaz, a breszti békében kimondták elválását Oroszországtól, de ezt Pétervár közelében fekvő stratégiaiilag is fontos térséget sem a németek, sem Szovjet-Oroszország – a breszti béke hatálytalanítása után – nem tudta szilárdan ellenőrzése alá vonni. Mind a németekkel, mind Szovjet-Oroszországgal szembeforduló – a britek által támogatott és erősített – bázis alakult itt ki. Ez a magyarázata annak, hogy az észti nemzeti tanácsot a brit kormány már 1918. május 3-án *de facto* adminisztrációként elismerte.

Abban a reményben, hogy a német fegyverletétel után hasonlóan alakulnak a lettországi viszonyok is, 1918. november 11-én a brit kormány a lett nemzeti tanácsot is elismerte *de facto* admi-

nisztrációként. Ez azonban elsietettnek bizonyult, mert a kis ország a német jelenlét és a szovjet-országi igény ütközőpontján veszedelmes anarchiába süllyedt. Még zűrzavarosabb állapotok uralkodtak Litvániában. Itt ugyanis a német és a szovjet-országi törekvések közepette erőteljes litván nemzeti bázis is érvényesítette pozícióját, s mindezek mellett a lengyel igény is egyre erőteljesebben jelentkezett.

A Külügyminiszterek Tanácsa 1919 április–májusában többször is foglalkozott a Baltikum problémájával (egy mozzanatában már tettünk is erről említést). Úgy látták, hogy a megfelelő rendezés kiindulópontja Észtország. Ez a kiindulópontja mind a segélyezésnek, mind a „kétoldalú” rendteremtésnek, vagyis olyan konszolidációnak, mely a németek jelenlétét feleslegessé teszi, ugyanakkor megakadályozza Szovjet-Oroszország hatalmának kiterjesztését a térségre. Miután Észtország blokádjának feloldásáról még március 18-án döntöttek, április 19-én hosszabb vita folyt arról, hogy miként érhető el a lett és litván térség konszolidációja. A fő problémákat itt az jelentette, hogy a német jelenlét egyelőre szükséges a szovjet-országi benyomás feltartására, de ugyanakkor a németek akadályozzák a helyi erők megszilárdulását. A helyi erőknek küldött segély így jórészt a németekhez jut. Az Észtországból kiinduló segélyezés folytatásáról döntöttek mégha az részben német kézre is jut. Május 9-én ezt az irányt megerősítették.

Ez időben – 1919 telén – a Főtanács még nem döntött arról, hogy az ily módon konszolidálódó tartományok végül is milyen státushoz jutnak. Az angol elismerés egymaga ezt még nem oldotta meg. Másfél évvel később azonban, miután a helyi erők valamelyest megszilárdultak, és Oroszországban nem következett be a Párizsban várt fordulat, független státusuk nagyhatalmi elismerése irányában fejlődtek a dolgok. 1921. január 26-án a Szövetségesek Főtanácsa Észtország és Lettország független állami státusát „de facto” elismerte. Még ez év szeptemberében a Nemzetek Szövetsége tagjaivá is váltak.

A litvániai helyzet különös bonyolultságára már utaltunk. A független Litvánia megteremtésének jelentős belső nemzeti erői

voltak, s öntudatukat erősítette a nagy történelmi múlt. A litván nemzeti erőnek azonban nemcsak a német jelenléttel és a fel nem adott orosz igényekkel kellett mérközniük, hanem a nagy étvágyú lengyel törekvésekkel is, hiszen az ismét talpraálló Lengyelország történelmi alakulásokra hivatkozva igényt tartott jelentős litvánlakta területre (Vilna és környéke).

Az első menetben – úgy tűnt – a litván nemzeti erők elérhetik nemzeti céljaikat. A Vilnából kivonuló németek helyét ugyan 1919. január 5-én szovjet-orosz csapatok foglalták el, de a szerveződő litván erők, támogatva a szövetségesektől mind anyagilag, mind erkölcsileg – itt fontos volt, hogy 1919. szeptember 24-én Nagy-Britannia „de facto” elismerte a litván kormányt – sikeresen ellenálltak. Majd kiaknázva Moszkva szorult helyzetét a lengyel-orosz háborúban – amelyben Litvánia semleges volt – a litván területek visszaszerzésével (beleértve Vilnát is) 1920. július 12-én békét kötött Szovjet-Oroszországgal.

Csak hogy a lengyelek sikerével záródó lengyel-orosz háború nyomán Varsó a Vilna-térséget magának igényelte, és meg is szállta. A lengyel-litván határvitát a Nemzetek Szövetsége – amelynek Litvánia 1921 szeptemberében lett tagja – végül is a lengyel követelést jóváhagyva zárta le, ám „kárpótlásul” Litvánia megkapta a Memel-vidéket.

Lengyelország keleti határának alakulását, miután a németek az ütközőzónából visszahúzódtak, a lengyel-orosz háború alakulása döntötte el. Az elvonult német csapatok helyét elfoglaló szovjet-orosz egységek ellen 1920. április végén a lengyelek a történelmi alapon igényelt keleti határok érdekében támadást indítottak. Gyors sikereket értek el, elfoglalták északi irányban Vilnát, keleti irányban Kijevet is. Ám július első napjaiban megindult az orosz ellentámadás, amelynek szervezője a 27 éves katonai zseni, az arisztokrata származású Tuhacsevszky – Sztálin későbbi áldozata – volt, aki valamennyi támadó hadserege élére a régi cári hadsereg egykori ezredeseiből állított kiváló parancsnokokat. Varsóig szorították vissza a lengyeleket. Ám az augusztusi varsói csata újabb fordulatot hozott, s a lengyelek most már a francia *Weygand*

tábornok vezetésével ismét mélyen belorusz-, ukrán-, – továbbá litván- és orosz lakta területekre nyomultak be. Miután Szovjet-Oroszország újabb ellentámadásra nem volt képes, fegyverszünetet kötöttek, s megkezdődtek Rigában a béketárgyalások, melyek 1921. március 18-án megegyezéssel zárultak. Az így elfogadott keleti lengyel határ 4 millió ukránt, 1,5 millió beloruszt, 200 ezer orosz és 100 ezer litvánt csatolt Lengyelországhoz. Nem sokkal később a szövetséges Főhatalmak is elismerték a rigai békében kijelölt keleti lengyel határokat.

Szólni kell még Besszarábia sorsának alakulásáról. Románia az általa megszállva tartott Besszarábiára már a békekonferencia kezdetén jelezte igényét. A Főtanács azonban jó ideig itt sem kívánt döntení, mivel a régi Oroszországhoz tartozó területekről volt szó. A Külügyminiszterek Tanácsában 1919. május 8-án Lansing azzal tért ki még a kérdés tárgyalása elöl is, hogy „ha Románia és Oroszország elhatárolását tárgyalják, akkor szükséges Oroszország képviselte. A békekonferencia nem dönthet egy területről, amely egy államhoz tartozik, amellyel a hatalmak nem állottak háborúban”. Ez a fenntartás még a gyorsan várt oroszországi belső fordulat reményében fogant. Egy esztendővel később már e területet tekintve is más szelek fújdogáltak. 1920. március 9-én a Főtanács állást foglalt Besszarábia Romániához csatolása mellett. 1920. október 28-án pedig a Főhatalmak és Románia szerződést írtak alá egyrészt arról, hogy Besszarábia Románia szuverenitása alá kerül, másrészt arról is, hogy Románia nemzetközi garancia alatti kisebbségvédelmi kötelezettségei e területre is kiterjednek.

AZ EURÓPÁN KÍVÜLI RENDEZÉSEK

A TÖRÖK BÉKE

A békekonferencia „befejezését” egyes szerzők 1920. január 21-ével datálják, amikor is a Főtanács *eredeti* összetételében – az 5 Főhatalom testületeként – valóban befejezte működését. Ám az angol, francia, olasz kormányfők tanácskozásaira békekötési kérdésekben az 1920-as esztendőben ezt követően több alkalommal is sor került. E három kormányfő tanácskozása, amennyiben békekötési problémákra vonatkozott, felfogható a Főtanács megbeszéléseinek. Ezért egyes szerzők a békekonferencia – és a Főtanács működésének – befejezését a török békeszerződés kidolgozásával és aláírásával jelzik.

Ily módon a török béke legfelsőbb szintű döntéseiben az angol, a francia, az olasz kormányfők vettek részt. Egyébként az Egyesült Államoknak és Japánnak, miután csak a diplomáciai viszonyt szakították meg Törökországgal, de nem kerültek vele hadiállapotba, itt nem is kellett békét kötniük. Az a körülmény, hogy csak 3 kormányfő tanácskozásával alakították a török békét, továbbá az is, hogy az európai közvélemény a békekötést már lezártnak tekintve kevesebb figyelmet szentelt a még nyitott kérdésekre, nem vált a török békeszerződés hasznára. Most sokkal közvetlenebbül érvényesült a nyers nagyhatalmi osztozkodás. Ugyancsak sokkal erőteljesebben érvényesült a békeszerződések megalkotásánál korábban is jelentkező eljárási mód, amikor is egy bizonyos terület ide-oda csatolása egy átfogóbb rekompenzációs szisztémába került.

Szíriát a franciák, Irakot Mosul térségével együtt az angolok kapták mandátumként. Ám mindkét hatalom saját mandátumá-

nak északi határát jócskán ki akarta terjeszteni. Az angolok a kialakuló mezopotámiai államba minél nagyobb mértékben kívántak kurdokat bekapcsolni. A franciák pedig arra törekedtek, hogy mind több cilíciái területet kapcsoljanak az szíriai mandátumhoz.

Az arabok leválasztásával megmaradó anatóliai térséget sem tudta az isztambuli szultáni kormány ellenőrzése alatt tartani. Keleten örmény és kurd alakulások domináltak. Anatólia nyugati és déli parti sávjában a legkülönbözőbb igénylők (görögök, olaszok, franciák) jelentek meg és vettek ellenőrzésük alá térségeket. Az európai Törökország, vagyis a kelet-thráciai térség a görögök megszállása alá került. Mindezek felül a tengerszorosok sávját a szövetségesek – elsősorban az angolok – szállták meg.

Az isztambuli kormányzat a töröklakta térségeket sem uralta, mert Anatólia egyre nagyobb részét a kibontakozó – és az isztambuli szultáni kormányval is szembeforduló – török nemzeti forradalom tartotta kezében.

A különböző idegen megszállók elleni fegyveres fellépés először Ciliciában öltött nagyobb méreteket. Itt már 1919 januárjától kezdve fegyveres összecsapások voltak török nemzeti egységek és a Szíria határát mindinkább északi irányba kiterjeszteni kívánó francia katonák között. – Más térségekben is szervezkedett a török nemzeti mozgalom, amelynek élére *Kemal* tábornok állott. Kemal a háború alatt a Dardanellák védelmében és a Gallipoli-félszigeten folytatott harcokban vett részt. Sikerei nyomán neve Törökország-szerte ismertté vált.

A szultáni kormány a háború kezdete óta szünetelő parlamentet 1920 elejére Isztambulba összehívta. Az új parlamentben a kemalisták voltak többségben. Kemal, aki mozgalmának központját Ankarába helyezte, akkor még úgy vélte, hogy parlamentáris úton is kormányra tud kerülni. A szövetségesek azonban veszélyt láttak a kemalista többségű parlamentben, és 1920 márciusában megszállták Isztambul városát. Eerre támaszkodva a szultán feloszlatta a parlamentet. Válaszul Ankarában hívták össze a nemzetgyűlést, amely megalakította a kormányát Kemallal az élén.

Noha az isztambuli szultáni kormány mögött semmiféle erő

nem volt, meghívást kapott a békeszerződés átvételére. A nagyvezir vezette delegáció május 11-én átvette a török békeszerződést. Alírására Sèvres-ben 1920. augusztus 10-én került sor.

A sèvres-i béke értelmében Törökország háború előtti európai része, Isztambul és közvetlen környéke kivételével, Görögországhoz kerül. Ugyancsak Görögországhoz kerül Anatólia nyugati részén Szmirna városa és környéke.

Cilicia Adanával a franciáké lesz, és így a szíriai mandátumhoz kapcsolódik. Az Anatóliai-félsziget déli sávja Antalaja központtal olaszországi zóna. Ami a keleti térséget illeti, létrejön a nagy Örményország, amely tehát kívül esik Törökország új határain, és részben a régi törökországi, részben az oroszországi területekből építkezik. (Erre a kérdésre még a mandátumokkal kapcsolatban visszatérünk.) A kurdok által lakott területek viszont autonómiával megmaradnak Törökország határain belül.

Mindezt kiegészítette a Tengerszorosok Övezetének létrehozása. A békeszerződés értelmében a tengerszorosokon szabad hajózást kell biztosítani. E szabad hajózás érdekében hozzák létre ezt az övezetet, amelyet egy Bizottság irányít. Valójában ez az övezet egy kis önálló államocska volt saját fegyveres erővel, zászlókkal, költségvetéssel. A Bizottságba 2–2 szavazattal küldenek képviselőket a Főhatalmak, 1–1 szavazattal Görögország és Románia. Nyitva maradt Oroszország, Bulgária, Törökország tagsága a Bizottságban. Erről a Nemzetek Szövetségébe való felvételük nyomán döntenek. A tengerszorosok övezete tehát a Főhatalmak irányítása alá került.

A sèvres-i béke ratifikálását az ankarai nemzetgyűlés elutasította. Kemal minden fenntartás nélkül elismerte az arab térségek leválását. Ebben a tekintetben csak a határkijelölés vonaláról volt vita. Ami viszont a régi Törökország további területeit illeti, ahhoz teljes mértékben ragaszkodott, elfogadva a kötelezettséget a tengerszorosok nyitva tartására. Kemal szembefordulva a sèvres-i békével, az új rendezést két döntő kérdésben akceptálta: az egyik az arabság leválása, a másik a tengerszorosok nyitva tartása.

A sèvres-i béke kikényszerítése megkívánta volna a kemalista

török ellenszegülés megtörését. Erre azonban arab erőket nem lehetett felhasználni. Mivel a tengerszorosok ügyében a kemalisták nem adtak okot a beavatkozásra, főhatalmi erőket sem lehetett igénybe venni. Nem maradt más, mint a görögök támadásával kikényszeríteni a sèvres-i béke elfogadását.

Kemal, hogy a görög támadás feltartására összpontosíthasson, az ország keleti vidékén *modus vivendi*-t akart találni. Ez idő tájt Szovjet-Oroszország már megerősödött annyira, hogy a kaukázuson túli régi területek feletti ellenőrzés igényével felléphetett. Kemal Szovjet-Oroszország szövetségét kereste azon az alapon, hogy a régi, háború előtti határt és a régi török, illetve orosz fennhatóságokat visszaállítsák. Ez persze a békekonferencia által koncepcionálisan létrehozott önálló nagy Örményország végét jelentette, még mielőtt megvalósulhatott volna. Ugyancsak a végét jelentette a Törökországon belüli kurd autonómia tervezésének. Kemal ily módon biztosította a hegemoniát keleten, és teljes erővel a görögök ellen tudott fordulni.

Kemény harcok folytak az anatóliai térségben, majd pedig Thráciában a török és a görög hadseregek között. Végül is a török katonaság bizonyult erősebbnek. 1922 októberében létrejött a fegyverszünet. Lausanne-ban egy nemzetközi konferencia keretében 1923. július 14-én aláírták a Törökországgal kötött új békeszerződést. A török nemzeti forradalom sikerére támaszkodva még ez év október 29-én kikiáltották a köztársaságot.

Egyedül a török nemzeti forradalom volt képes arra, hogy a párizsi békerendszerrel *szembeszegülve* kivívjon egy megfelelőbb békét a maga számára. Ám az is igaz, hogy csak itt alakultak ki olyan körülmények, amelyek ilyesmit egyáltalán lehetővé tettek. A békekonferencia alapvető kérdéseit tekintve ugyanis a törökországi béke vitás problémái periférikusakká váltak, miután a kemalista forradalom tudomásul vette a régi török birodalom felbomlását és az arab területek leválását, s biztosította a tengerszorosok szabad hajózását nemzetközi ellenőrzés mellett. Ezek után a sèvres-i békéhez való ragaszkodás valójában már csak Görögország ügyévé szűkült. Ily módon a kemalista forradalom a Párizssal való

dacolását – nagy keleti szomszédjával is megegyezve – le tudta szűkíteni a görög és a török fegyverek összemérésére. Itt pedig reális eséllyel vállalhatta a küzdelmet.

A MANDÁTUMRENDSZER

A gondolat, hogy a legyőzött ellenségtől megszerzett gyarmati területek nemzetközi ellenőrzés alatti mandátumként kerüljenek valamelyik győztes hatalom igazgatása alá, a háború alatt született meg. A Sykes–Picot-egyezményben fogalmazták meg először, hogy egy bizonyos területet – Palesztinát – nemzetközi adminisztráció fog átvenni. De már ekkor felvetődött az is, hogy egy nemzetközi jellegű adminisztráció rendkívül nehézkes, és elvész a felelősség is. Volt azonban történeti példa arra, hogy a gyarmati terület nemzetközi ellenőrzését valamely országra bízva gyakorolták. Ilyen megoldás volt az 1885-ös kongói egyezmény: az európai hatalmak megállapodtak abban, hogy a Kongó-térség adminisztrációját bizonyos nemzetközi felügyelet mellett Belgiumra – illetve a belga királyra – bízák.

Egység volt a konferencián abban, hogy mandátumrendszerrel oldják meg a volt német gyarmatok, valamint a Törökország által addig birtokolt arab térség adminisztrációját. Ám vita számos kérdésben jelentkezett, s főleg az elosztásban. – Az Egyesült Államok azt kívánta, hogy ne csupán nagyhatalmak kapjanak mandátumot. Vita volt a mandátummal kapcsolatos jogok megállapítása körül is.

Végül is a Nemzetek Szövetsége alapszabályának a 22. cikkében fogalmazták meg a mandátumrendszer megindoklását: „Oly gyarmatokra és területekre nézve, amelyek az elmúlt háború következtében megszűntek az őket kormányzó Államok fennhatósága alá tartozni, s amelyeken oly népek laknak, amelyek a mai világ különösen nehéz viszonyai között még nem tudják önmagukat kormányozni” létrehozzák a Szövetség felügyelete alatti gyámságot. „Gyámságra megbízást azok a fejlettebb nemzetek nyernek, amelyek segédeszközeiknél, tapasztalataiknál vagy földrajzi helyze-

tüknél fogva leginkább képesek és hajlandók ennek a felelősségnek a vállalására...”

A Nemzetek Szövetségének szabályzata a fejlettségi szint alapján három fajta mandátumot állapított meg.

Az „A mandátum” kategóriájába sorolták a volt török birtokokat. A „B mandátum” kategóriájába Közép-Afrikát. A „C mandátum” kategóriába az egyéb területeket (Dél-Nyugat-Afrika, Csendes-óceáni térség).

Az előírás szerint a mandátummal rendelkező „megbízott Hatalom” évente jelentést ad a Tanácsnak. Ezeket a jelentéseket egy erre a célra alakított Állandó Bizottság megvizsgálja és a mandátummal kapcsolatos eljárásokat ellenőrzi.

A német békeszerződés csak arról rendelkezett, hogy Németország lemond gyarmatairól a Szövetséges és Társult Hatalmak javára. A német békeszerződés első fejezete a Nemzetek Szövetségének alapokmánya volt, amelyben viszont a mandátumrendszer benne foglaltatott. Így – noha a Szövetségesek javára történt a lemondás – a szerződés jelezte, hogy a továbbiakban ezeknek az adminisztrációja miként intéződik. A német békeszerződés elkészítésének folyamatában tehát a Főtanácsnak döntenie kellett arról is, hogyan osztják el ezeket a mandátumokat. A volt német gyarmatok a mandátumrendszer B és C kategóriájába tartoztak, s a Főtanács 1919. május 7-én döntött sorsukról: Az afrikai német gyarmatok feletti mandátumokat Franciaország, Anglia, a Dél-Afrikai Unió és Belgium kapta meg. A Csendes-óceáni német Samoa (B kategóriájú mandátum) Új-Zélandé, Nauru (C kategóriájú mandátum) Angliáé lett. A többi volt német sziget (C kategóriájú mandátumok) elosztását a háború alatti megszállás szisztémája szerint realizálták: az Egyenlítőtől északra fekvőket Japán kapta, a délieket Ausztrália.

A török béke előkészítésének folyamatában a Főhatalmak 4 mandátumot terveztek a Törökországon kívül maradó területekre: Szíriát, Palesztinát, Mezopotámiát (Irak) és Örményországot. Nem terjedt ki tehát a mandátumrendszer a függetlenné vált Arabiára, illetve az arabiai félsziget volt török tartományaira. Az 1920. április végén kezdődött San Remo-i konferencián döntöttek ~

az elosztásról: Szíria francia, Palesztina és Mezopotámia angol mandátum lesz. Az eredeti elképzelés az volt, hogy az Örményország mandátumként az Egyesült Államok igazgatása alá kerül. Az Egyesült Államok azonban nem vállalta már a mandátumot – hisz kivonulóban volt a konferenciáról –, így e mandátum kérdése ekkor még nyitva maradt.

A mandátumokat a felhatalmazást nyert hatalmak, illetve országok már kézben tartották. Kivételnek csak Örményország számított. Majd a török nemzeti forradalom az önálló Örményország kialakításának véget is vetett.

1920. december 1-jén a Nemzetek Szövetsége létrehozta a Megbízott Hatalmak jelentéseit megvizsgáló *Állandó Bizottságot*. Ezzel átvette a mandátumok adminisztrációja feletti ellenőrzést az alapszabály 22. cikkelye szerint.

A mandátumrendszer sok vita, sőt küzdelem forrása lett. Több helyen igen kemény belső ellenállás mutatkozott a mandátumstruktúrával szemben, különösen az arab mandátumok esetében. Az arab vezetőréteg a mandátumrendszerrel szemben a független királyságok megteremtéséért küzdött: különösen Szíriában és Irakban. Még komplikáltabban jelentkeztek a belső problémák Palesztinában, ahol a mandátumrendszerrel szembeni fellépéseket bonyolították a zsidó–arab küzdelmek.

A mandátumrendszerrel kapcsolatban más problémák is jelentkeztek. A mandátumok elosztása körüli vita tovább folytatódott. Amellett egyes hatalmak azt kívánták, hogy ne mandátumként, hanem korlátlan birtokként kapják meg ezeket a területeket. Különösen Japán igényelte ezt.

A mandátumrendszer megítélésében ma sem egységes a történeti és politikai irodalom. Kétségtelen, hogy itt a gyarmati rendszer változott formájú fenntartása érvényesült. Ám kérdéses, hogy a mandátumrendszerbe bekapcsolt valamennyi terület érett volt-e önálló, független államalkotásra? Egyes területeken a mandátumrendszer valóban egy lépcsőfok lehetett ebben az irányban. Ám olyan tartományokban, ahol a függetlenné válás feltételei már

adottak – vagy legalábbis viszonylag könnyen megteremthetőek – voltak, a mandátumstruktúra ezt a folyamatot visszatartotta.

A mandátumrendszer jelezte a gyarmati rendszer bomlását, de a törekvést is a gyarmati rendszer más formákban való fenntartására.

A CSENDES-ÓCEÁN TÉRSÉGE

A Csendes-óceán térségének problematikája a párizsi békekonferencia perifériájára szorult – amit jól jelzett az alacsonyabb rangú Japán részvétel is –, holott a világpolitika egészét tekintve ez nem volt indokolt, mi több, a stabil *világrendszer* megteremtése szempontjából, e viszonyok megfelelő alakítása immár nem volt kisebb fontosságú, mint az európai vagy közel-keleti rendezés. Ebben a térségben – éppúgy, mint Európában – nagyhatalmi érdekek (USA, Japán, Anglia, Franciaország, potenciálisan Oroszország) ütköztek. Amellett a háború kiváltotta zűrzavar itt is mutatkozott: a távol-keleti Oroszország, Mandzsúria, Mongólia mindmegannyi tűzfészek volt, nem is szólva a felbolygatott közép-kínai térségről, különösképpen a Santung tartományról.

A párizsi békekonferencia, amely mint láttuk, feladatát nem csupán a legyőzöttekkel megkötendő békék megalkotásában, hanem egy új világpolitikai rendszer kialakításában és stabilizálásában látta, azért szoríthatta a perifériára e térség problematikáját, mert az itteni volt német birtokokat tekintve a már kialakult állapotokat szankcionálta, ami nem igényelt új rendezést. Ez – mint láttuk – azt jelentette, hogy az Egyenlítőtől északra fekvő német szigeteket Japán, a délre lévőket Ausztrália kapta meg mandátumként. Továbbá azt, hogy a békekonferencia Kiaocsou Japán általi elfoglalását és a Santung tartományba való behatolást jóváhagyta. A kialakult állapotokat szankcionálva az ottani német érdekeltségeket Japánnak ítélte.

Noha a békekonferencia ily módon a Santung-kérdést viszony-

lag könnyen elintézhette, valójában ezt a problémát nem tudta kellően kezelni és lezárni.

A Santung tartomány iránt már a századforduló táján valamennyi nagyhatalom nagy érdeklődést mutatott. Így Japán, Oroszország, Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok. Különböző jogokat szereztek is itt. Németország megszerezte Kiaocsout és a Santung tartományon keresztül próbálta további kínai behatolását kiépíteni.

A háború alatt a japánok elfoglalták Kiaocsout, és a Santung tartományban lévő német érdekeltségekre is rátették a kezüket. Ezt követően pedig – 1915-ben – Kínára kényszerítették a hírhedt 21 pontos követelést. Kína akkor még semleges ország volt, ám 1917-ben belépett a háborúba a Szövetségesek oldalán, és így a békekonferencián is megjelent. Fő célja volt, hogy visszaszorítsa Japánt és megszerezze a régi német érdekeltségeket – különösképpen Santung tartományban –, melyeket Japán tartott most a kezében.

Január végén tárgyalta a Főtanács ezt a problémát – tehát meglehetősen korán. Japán markáns álláspontja: a háborúban hozott áldozataiért kárpótlás jár, s az elfoglalt német szigeteket és a kínai német érdekeltségeket meg kell kapnia. Az Egyenlítőtől északra fekvő korábbi német szigeteket nem is mandátumként, hanem tulajdonként kívánta.

A Főtanács 1919 áprilisában, amikor a Négyek Tanácsaként funkcionált, döntött: Kína szuverenitását helyre kell állítani, de a korábbi német jogokat és birtokokat Japán örökli. Ennek megfelelően fogalmazták meg a német békeszerződés 156–158. cikkeit, amelyek szerint Németország lemond minden kínai jogáról *Japán javára*. A konferencia hallgatólagosan tudomásul vette az 1915-ös 21 pontos követelés alapján létrejött japán–kínai szerződést is. Ennek az engedékenységnak – amelyen Wilson húzódása nem változtatott – az a magyarázata, hogy ilyen módon biztosították Japán érdektelenségét az európai és egyéb rendezésekben. Kína tiltakozott, és a német békeszerződést nem is írta alá.

A Csendes-óceáni térséget tekintve a békekonferencia igazi nagy

győztese Japán volt. Ám a Csendes-óceáni problémák ezzel megoldást még nem nyertek. A Santung-kérdés további viták forrása maradt. Ugyancsak nem nyertek orvoslást a távol-keleti Oroszország, Mongólia és Mandzsúria zűrzavaros állapotai. Ráadásul a kibontakozó kínai forradalom egyre komolyabb tényezőként lépett fel: Kanton tartományban 1921-ben Sun Yat-sen került a kormány élére.

A párizsi békekonferencia befejezésével a csendes-óceáni probléma nem jutott nyugvópontra. Mi több, mivel az Egyesült Államok nem ratifikálta a német békeszerződést, annak a Santung-kérdésre vonatkozó passzusai sem nyertek részéről elfogadást. Japán megerősödése a békekonferencia döntései révén nemcsak az Egyesült Államokban szült visszatetszést, nehezen emészte meg ezt Anglia és Franciaország is. A békekonferencia döntéseit nem vállaló Egyesült Államok a problémát ismét előtérbe állította, Anglia és Franciaország is támogatta a kérdés újravizsgálását. Ezt indokolta az is, hogy 1920-ban Szovjet-Oroszország minden korábbi orosz jogról és koncesszióról Kínában lemondott. Ezzel új szituáció keletkezett, amelyet nemcsak Kína aknázhathat ki, de Japán számára is megkönnyíthette a kínai behatolást. Mindezen okok következtében Japán visszaszorítása a csendes-óceáni térségben szélesebb körű nagyhatalmi érdeké vált.

1921. június 10-én az Egyesült Államok kormánya bejelentette, hogy a csendes-óceáni térség fegyverkezésének korlátozása érdekében tanácskozásra hívja Washingtonba Nagy-Britannia, Franciaország, Japán, Kína, Hollandia, Belgium, Olaszország és Portugália kormányait. Oroszország tiltakozott meghívásának elmaradása miatt, amit Washington a távol-keleti Oroszország zavaros és kialakulatlan állapotára hivatkozva elutasított.

1921. november 12-én nyílt meg a washingtoni konferencia. December 13-án született meg az első egyezmény, amelyet 4 hatalom – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Japán, Franciaország – kötött: a csendes-óceáni szigetekre vonatkozó jogaikat kölcsönösen elismerik és tiszteletben tartják. Ezzel burkoltan elismerték Japán igényét arra, hogy a mandátumként kapott szigeteket végle-

gesen megtarthassa. Itt tehát a három másik nagyhatalom a japán igényeket elfogadta, de annál határozottabban szembeszegültek azokkal az egyéb fontosabb területeken.

1922. február 6-án jött létre az újabb két egyezmény, amelyek alapvetően meghatározták a csendes-óceáni térség hatalmi viszonyrendszerét.

Az egyik egyezmény 5 hatalom – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Japán, Franciaország és Olaszország – közt jött létre, és a tengeri fegyverkezés korlátozására, illetve nagyhatalmi arányára vonatkozott. Ennek értelmében az építhető sorhajók maximum 35 ezer bruttó regisztertonna súlyúak lehettek, az építhető repülőgép-anyahajók 27 ezer tonnányiak. Ami a flottaarányokat illeti: az Egyesült Államok és Nagy-Britannia 5-5 arányszámával szemben Japán hárommal, Franciaország és Olaszország 1,75-1,75 arányszámmal jelenhet meg. Ez a flottaegyezmény elsősorban Japán tengeri fegyverzésének lefékezését jelentette.

A másik, 1922. február 6-án kötött egyezmény az összes résztvevőre vonatkozott, s a nyitott kapuk elvét fogalmazta meg Kínában. Ez mindazon imperialista igény visszaszorítását jelentette, amely a közvetlen uralom formájában jelentkezett, és így különösen Japán pozícióit csorbította. Japán santungi szerzéseit ez az egyezmény nagyrészt nullifikálta. Ugyanakkor nem zárta ki, sőt, még inkább lehetővé tette a legkülönbözőbb imperialisztikus behatolást, bár nem közvetlen foglalások vagy koncessziók révén, hanem a szabad piac útján.

A washingtoni konferencia ily módon kiegészítette a párizsi békekonferenciát. Ám ugyanúgy nem teremtett stabil és hosszabb időre szólóan renddezett viszonyokat a csendes-óceáni térségben, mint a párizsi a világ egyéb térségeiben. Japán nem sokáig tűrte visszaszorítását, de a kínai forradalom is mindinkább önálló tényezőként szólt bele a távol-keleti eseményekbe.

AZ ÚJ NEMZETKÖZI RENDSZER KRITIKÁJA

A békekonferencia angol történetírójával, *Marston* professzorral, aki 1944-ben megjelentetett könyvében („The Peace Conference of 1919”) immár a II. világháború kialakulásának távlatából tekintett vissza, egyet kell érteni: „Okkal állítható, hogy 1919 kudarca nagyrészt olyan faktorokból következett, amelyek kívül állottak az akkori idők államférfiainak kontrollján, így az amerikai politika kiértékeletlenségéből és az oroszországi társadalmi zűrzavarból.”

Valóban, az 1919–1920 folyamán szankcionált új nemzetközi rendszer csődje, amely legkézenfekvőbben abban jelentkezett, hogy két évtizeddel később ismét ropogtak a fegyverek, elsősorban abból következett, hogy a tartós nemzetközi stabilitáshoz elengedhetetlen két legjelentősebb hatalmi tényező abból kimaradt.

Az Egyesült Államok elnöke részt vett ugyan a konferencián, de az ország maga nem sorakozott fel az európai ügyekben és a nagy háború utáni rendezésekben aktivitást és felelősséget vállaló vezető mögé. A békeszerződések ratifikációjának megtagadásával és a Nemzetek Szövetségétől való távolmaradással az Egyesült Államok visszahúzódott az új nemzetközi rendszer garantálásától. Mindez valóban kívül esett a párizsi konferencia hatókörén, hiszen az amerikai bel- és külpolitikával függött össze.

A másik hatalmi erő kívül maradása is csak részben függött a konferenciától, hiszen elsősorban az oroszországi belső viszonyok alakulásából következett. A békekonferencia – mint láttuk – nem volt hajlandó meghívni a szovjet kormány képviselőit, ám ez a kormány akkor még nem mutatta fel későbbi stabilitását. Akkori-

ban a szovjet-oroszországi kormány is inkább Európa forradalmasításának, mintsem a polgári stabilizálásában való részvétel politikáját követte.

Ez volt az a két hatalom, amelynek biztosító ereje nélkül tartósan stabil nemzetközi rendszer nem volt már kialakítható.

Ám a békekonferencia korántsem ártatlan abban, hogy a mű nem vált tartóssá, noha az ellentmondások feloldásának elmaradását a maga teljességében semmiképpen sem kérhetjük számon. A német kérdés feloldása, a kelet-közép-európai és közel-keleti rendezés semmiképpen sem lehetett tökéletes. Mégis, a békekonferenciának módja volt a fel nem oldott feszültségek enyhítése irányában haladni, a további folyamatokat így befolyásoló alapokat lerakni, de módja volt mindezek megkerülésére is. Kétségtelen, hogy a békekonferencián jelentkezett a legkülönbözőbb kérdésekben a feszültségek enyhítésének tendenciája is. Vitathatatlan, hogy ebben a tekintetben bizonyos eredmények is elkönnyvelendők a konferencia javára. Érvényesült ez a pozitív tendencia a német határok megvonásánál, valamint mutatkozott a kelet-közép-európai térség nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerének kialakításában. Jelentkezett a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet létrehozásában és magának a Nemzetek Szövetségének kialakításában is. Ugyanakkor a békekonferencia súlyos – és nem elkerülhetetlen – hibákat is elkövetett. Első helyre kell állítani a Németországgal szembeni túlzott jóvátételi igényt. Hangsúlyozni kell azt is, hogy a Konferencia a kelet-közép-európai térségben ütköző nacionalista ellentétek fékezésében nagyobb eredményt mutathatott volna fel. Kétségtelen, hogy voltak fékezési törekvések is, de erősebbek voltak azok a tendenciák, amelyek a „győztes” nacionalizmusokra kívántak építkezni. A közel-keleti rendezést is lehetett nagyvonalúbban, előrelátóbban realizálni.

Nem biztos, hogy mindezek elegendőek lettek volna egy újabb ellentétrendszer kirobbanásának levezetéséhez. Az igazi biztosíték a már említett két nagyhatalom stabilizáló jelenléte lehetett. Ám a békekonferencia által elkövetett hibák azon revansista és szélsőséges elemek kezére játszottak, amelyek a kellő nagyhatalmi sú-

lyok hiányát kiaknázva az új rend felborítására törek. – Ki tudja, keresztül tudják-e vinni törekvéseiket, ha a Konferencia hibái, amelyek feleslegesen felfokozták a térségek ellentéteit, elmaradnak.

A háború felforgatta a régi világot, s a békekötés nem volt képes új, tartós stabilitást kialakítani.

KRONOLÓGIA

1879	Németország és Ausztria–Magyarország kettős szövetsége.
1882	Németország, Ausztria–Magyarország és Olaszország hármass szövetsége.
1891–94	Franciaország és Oroszország szövetezése.
1898	A spanyol–amerikai háború.
1904	Az orosz–japán háború.
1904	Angol–francia egyezmény (entente cordiale).
1907	Angol–orosz egyezmény (entente cordiale).
1908	Bosznia–Hercegovina annexiója.
1911	Az olasz–török háború.
1912	Az első Balkán-háború.
1913	A második Balkán-háború.
1914	
június 28.	A szarajevói merénylet.
július 23.	Ausztria–Magyarország ultimátuma Szerbiának.
július 28.	Ausztria–Magyarország hadüzenete Szerbiának.
július 31.– augusztus 1.	Általános mozgósítás Németországban, Oroszországban, Ausztria–Magyarországon, Franciaországban.

augusztus 1.	Hadiállapot Németország és Oroszország közt.
augusztus 3.	Hadiállapot Németország és Franciaország, valamint Belgium közt.
augusztus 4.	Angol ultimátum Németországnak és hadiállapot.
augusztus 5.	Hadiállapot Ausztria–Magyarország és Oroszország között.
augusztus 12–13.	Hadiállapot Ausztria–Magyarország és Anglia, ill. Franciaország között.
augusztus 23.	Japán csatlakozása a központi hatalmakhoz.

Hadicselekmények

augusztus 5–16.	A németek ostromolják és beveszik a belga Liége erődjait.
augusztus 12–23.	Sikertelen osztrák–magyar betörés Szerbiába.
augusztus 14–25.	Határcsaták a francia–német és a belga–francia határoknál.
augusztus 17–29.	A tannenbergi csata (a Kelet-Poroszországba behatoló 2. orosz hadsereg bekerítése és megsemmisítése).
augusztus 23.– szeptember 11.	A galíciai csata, az oroszok elfoglalják Kelet-Galíciát.
szeptember 5–9.	A marnei csata.
szeptember 8–20.	Újabb sikertelen osztrák–magyar betörés Szerbiába.
október 10.	Antwerpen kapitulál a németek előtt.
október 12.– november 11.	Az első ypresi csata (német támadás a belga tengerpartnál).
november 2.	Németország szigorú blokádolásának angol bejelentése.

november 11–27.	A lodzi csata (német támadás az orosz „gőzhenger” feltartására).
november 5.– december 15.	Harmadik sikertelen osztrák–magyar betörés Szerbiába.
november	Angol partraszállás a török Kuvaitban és Basra elfoglalása november 22-én.
december	Osztrák–magyar védelmi harcok az Észak-keleti Kárpátokban (Limanova).
november– december	A távoli vizeken operáló német cirkálók megsemmisítése.
szeptember– december	A csendes-óceáni német birtokokat japán, ausztráliai és új-zélandi katonaság elfoglalja. Az afrikai német gyarmatokat angol, francia és a Dél-afrikai Unióból támadó katonák elfoglalják. Csak a német Kelet-Afrika (Tanganyika) tartja még magát.

1915

április–május	Olaszország csatlakozása az antanthatalmakhoz.
október	Bulgária csatlakozása a központi hatalmakhoz.

Hadicselekmények

január–március	Sikertelen osztrák–magyar és német támadás Galícia visszaszerzésére (március 22-én a körülzárt Przemyśl megadja magát).
január	Orosz–török összecsapás a Kaukázuson túl, Sarikamis-nál orosz sikerekkel.
február 18.	A német bűvárhajóharc (korlátozott) kezdete.

március 18.	Angol-francia flottatámadás a Dardanellák ellen.
április 22.	A második ypresi csata kezdete (a gáz első alkalmazása a németek részéről).
április 25.	Angol-francia partraszállás a Dardanellek térségében Gallipoli félszigetén.
május 2–4.	A gorlicei áttörés. Sikeres összehangolt osztrák–magyar és német támadás az orosz erők ellen.
május 7.	A 30 ezer tonnás angol személyszállító hajót, a Lusitaniát elsüllyesztette egy német tengeralattjáró (1201 ember meghalt).
június 23.–július 7.	Az első isonzói csata (az olasz és osztrák–magyar összecsapások kezdete a Julia-Alpok és a Velencei-öböl közti térségben).
október 7.	Szerbia elfoglalásának megkezdése a német, osztrák–magyar, bolgár haderők által.
szeptember– október	Antant-ellentámadások a francia Champagneban.
október–november	A szaloniki antantfront kiépítése.
1916	
május	Anglia, Franciaország, Oroszország megállapodásai: Törökország felosztása (Sykes–Picot-egyezmény).
június 5.	Hedzsasz (Arábia) proklamálja függetlenségét a töröktől – az arab lázadás kezdete.
augusztus	Románia csatlakozása az antanthatalmakhoz.
december	Wilson békeközvetítési kísérlete.

Hadicsselekmények

február 21. március 13.	A Verdun-i felőrlő harcok kezdete. Moshi városának elfoglalása Tanganyikában, az utolsó német gyarmat túlnyomó része is angol kézre jutott.
április 29.	A német parancsnokok alatt harcoló törökök a mezopotámiai fronton visszafoglalják Kut városát.
május 31.–június 1.	A jütlandi nagy angol–német kiegyenlített eredményű tengeri csata.
május–június	Az asiagoi dél-tiroli csata (osztrák–magyar sikeres támadás a város elfoglalására).
június 4.– szeptember 20.	Bruszilov sikeres offenzívája a keleti hadszíntéren.
június 24. augusztus– november	A Somme-i felőrlő harcok kezdete. Isonzo-csaták.
szeptember 15.	Antanttankok első csoportos bevetése a Somme-nál.
augusztus 27. szeptember 10.	Román betörés Erdélybe. A szaloniki bázisú antanterők első támadása.
december 6.	Bukarest elfoglalása a központi hatalmak által.
december	Az angol erők megkezdik a Sinai-félszigetről is a támadást a törökök ellen.

1917

február 1.	A <i>korlátlan</i> tengeralattjáró-háború német meghirdetése.
február	Sixtus békeközvetítési kísérlete.
február–március	Forradalom Oroszországban.

április	Az Egyesült Államok hadba lépése.
október–november	Újabb (szovjet) forradalom Oroszországban.
december	Fegyverszünet Oroszország és a központi hatalmak között.

Hadicselekmények

február–július	A korlátlan német tengeralattjáró-háború súlyos veszteségeket okoz az antantnak (közel 4 millió tonna hajótér elsüllyesztése).
március 11.	Bagdadot elfoglalják az angolok.
április–május	Az arrasi csata (német katonák első ízben adják meg magukat nagyobb tömegben).
május	A különösen véres 10. Isonzo-csata.
június 25.	Az első amerikai katonák megérkezése Franciaországba.
július 1.	A sikertelen Kerenszkij-offenzíva kezdete.
július 31.– november 6.	A harmadik ypresi csata.
szeptember 3.	Rigát elfoglalták a németek.
október 24.– november 10.	A német és osztrák–magyar csapatok sikeres caporettói áttörése (12. Isonzo-csata) és előnyomulásuk a Piaveig.
november 16.	Jaffát elfoglalják az angolok.
november 20.	A Cambra-i tömeges tanktámadás (500 antantharckocsi bevetése).
december 9.	Jeruzsálemet elfoglalják az angolok.

1918

január 8.	Wilson 14 pontja.
március 3.	A breszt-litovszki béke (Oroszország különbékéje).

március 5.	A bukaresti béke (Románia különbékéje).
március–július	Német támadások a nyugati hadszíntéren.
július 17.	Az antanttámadások kezdete a nyugati fronton.
augusztus 8.	A német hadsereg „fekete napja”.
szeptember 29.	Bulgária fegyverletétele.
október 30.	Törökország fegyverletétele.
november 3.	A piavei kudarc és Ausztria–Magyarország fegyverletétele.
november 11.	Fegyverszünet Németországgal.
december 13.	Wilson Európába érkezése.
1919	
január 12.	A békekonferencia kezdete: a Tízek Tanácsa (Főtanács) első ülése.
január 18.	A békekonferencia első plenáris ülése.
március vége	A Főtanács kettéválása: a kormányfők Négyes Tanácsa és a Külügyminiszterek Ötös Tanácsa.
április 28.	A Nemzetek Szövetsége és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet alapszabályzatának elfogadása az ötödik plenáris ülésen.
május 7.	A német békeszerződés-tervezet átadása.
június 2.	Az osztrák békeszerződés-tervezet átadása.
június 28.	A német békeszerződés és a lengyel kisebbségvédelmi szerződés aláírása.
szeptember 10.	Az osztrák békeszerződés és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés aláírása.
október	A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet megkezdí működését.
november 27.	A bolgár békeszerződés aláírása.

december A román és jugoszláv kisebbségvédelmi szerződés aláírása.

december 9. Az amerikai teljhatalmú delegátusok elhagyják a békekonferenciát.

1920

január A Nemzetek Szövetsége megkezdí működését.

január 15. A magyar békeszerződés-tervezet átadása.

június 4. A magyar békeszerződés aláírása.

augusztus 8. A török békeszerződés (sévres-i) aláírása.

augusztus 19. A görög kisebbségvédelmi szerződés aláírása.

1921

november A washingtoni konferencia kezdete.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ!

- Ádám Magda*: A kisantant és Európa. Bp., 1989.
Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Bp., 1987. (Harmadik kiadás).
Diószegi István: A magyar külpolitika útjai. Bp., 1984.
Diószegi István: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája. Bp., 1987.
Galántai József: Az első világháború. Bp., 1988. (Második kiadás).
Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. Bp., 1989.
Galántai József: A trianoni békekötés. Bp., 1990.
Gerő András: Sorsdöntések. Bp., 1989.
Hajdú Tibor: Károlyi Mihály. Bp., 1978.
Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Bp., 1983.
Historia 1990/3. szám: Trianoni Békerendszer, határok Közép-Európában 1920.
Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Bp., 1982.
Károlyi Mihály: Hit illúziók nélkül. Bp., 1977.
Ormos Mária: Padovától Trianonig. Bp., 1983.
Pölöskei Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság. Bp., 1988.
Siklós András: A Habsburg Birodalom felbomlása 1918. Bp., 1987.
Soós Katalin: Burgenland az európai politikában. Bp., 1971.

Térképek:

- Történelmi atlasz a középiskolák számára Bp., 1989. (különösen 39–40. old.).
A 10 kötetes „Magyarország története” vonatkozó térképei.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó

I. rész. A háború

Az imperializmus

Anglia

Franciaország

Oroszország

Az Egyesült Államok

Japán

Németország

Ausztria–Magyarország

Olaszország

Gyarmatokkal rendelkező egyéb országok

Háború vagy kompromisszum

A háborús döntés

Szarajevó

A berlini döntés

Ultimátum és hadüzenet Szerbiának

Az orosz és a francia döntés

Anglia lavírozása

Világháború

A háború

A hadászati tervek kudarca

A felörlő küzdelmek

Versengés új szövetségesekért
Oroszország különbékéje
A hadicélok formálódása
A fegyverletétel

II. rész. A békekötés

A felbolygatott világ
Oroszország
Kelet-Közép-Európa
A Közel-Kelet

A békekonferencia

A Legfelsőbb Haditanácstól a Tízek Tanácsáig
A Konferencia szervezete
Oroszország részvételének kérdése
A Gazdasági Főtanács
A Nemzetek Szövetsége
A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet

A békekötés Németországgal

A tervezet elkészítése
A szerződéstervezet átadása és aláírása
A nyugati határ
A keleti határ
A jóvátétel

A kelet-közép-európai rendezés

A „bázis”-államok szanálása
A békekötés Ausztriával
A békekötés Bulgáriával
A békekötés Magyarországgal
A kisebbségvédelem
Oroszország nyugati határa

Az Európán kívüli rendezések

A török béke

A mandátumrendszer

A Csendes-óceán térsége

Az új nemzetközi rendszer kritikája

Kronológia

Irodalmi tájékoztató

IKVA, Budapest
A kiadásért felelős: Szigeti László
Zrínyi Nyomda, Budapest 91.1071/66-19.
Felelős vezető: Grasselly István vezérigazgató
Műszaki vezető: Bécsi Judit
Formátum: Fr/5
Terjedelem: 8,5 (A/5) ív
ISBN 963 7760 57 1
HU ISSN 0865 8277

A SOROZAT KÖTETEI

**Kertész István: Az ősközösség kora és az ókori keleti társadalmak.
Az ókori Görögország története. Az ókori Róma története**

Jónás Ilona: Európa születése

**Poór János–Nyáry Gábor: Nyugat-Európa
és a gyarmatbirodalmak kialakulásának kora (1500–1800)**

Draskóczy István: A magyar nép története 1526-ig

Kalmár János: Magyarország története a 16–18. században

Mózes Mihály: Az ipari forradalmak kora

Gergely András: Magyarország története (1790–1918)

Lengyel István: Oroszország–Szovjetunió (1917–1939)

Gergely Jenő: A magyarországi forradalmak (1918–1919)

**Gergely Jenő: Magyarország története 1919 őszétől
a II. világháború végéig**

Sipos Péter: A II. világháború és az azt követő békék

**Szerencsés Károly: A politikai fejlődés fő irányai
a II. világháború után**

**Szerencsés Károly: Magyarország története
a II. világháború után (1945–1975)**

